

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆՈՒԹՅԱՆ

ՁԳ.

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ԱՂԲԵՐՔ
ԵԶՆԿԱՅ ԿՈՂԲԱՅԻՈՅ
ԸՆԴԴԷՄ ԱՂԱՆԳՈՅ ՄԱՏԵՆԻՆ

ԳՐԵՑ

Հ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ Զ. Վ. ԳԱԼԵՄՔԵԱՐԵԱՆ

ՄԻԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1919

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

- ԺԸ. Կիւրէնէրեան Բ. Ժ. Վ., Եղիշէ, քննական ուսումնասիրութիւն: 1909: էջ ԻԸ+458: Ֆր. 10.—
- ԺԸ¹. Ակիւնեան Հ. Ն., Տիմիթէոս Կուզ հայ մատենագրութեան մէջ: էջ 1—60:
- ԺԸ². Աճառեան Հր., Հայերէն նոր քառեր Տիմիթէոս Կուզի Հակածառութեան մէջ: 1909: էջ 61—106:
Ֆր. 3.—
- ԺԹ. Ակիւնեան Հ. Ն., Զարարիա Եպ. Գնունեաց եւ իւր տաղերը: 1909: էջ ԺԲ+87: Ֆր. 2.—
- Կ. Ակիւնեան Հ. Ն., Կիրիոն Կաթողիկոս Վրաց: 1910: էջ ԻԸ+315: Ֆր. 7.—
- ԿԼ. Մեմէվիշեան Հ. Գ. Ժ. Վ., Հայերէն լիզուի ուղղագրութեան խնդիրը: 1910: էջ 73: Ֆր. 2.—
- ԿԲ. Գիւրեմիւրուպի, Բիզանդիոն եւ Պարսկաստան եւ անոնց դիւանագիտական եւ ազգային-իրաւական յարաբերութիւնները Յուսիսիսլամու ժամանակ: Թրգով. Հ. Հ. Համբարեան: 1911: էջ Ը+162:
Ֆր. 4.—
- ԿԳ. Սամուէլեան Խ., Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրքն ու հին Հայոց քաղաքացիական իրաւունքը: 1911: էջ ԺԲ+344: Ֆր. 7.—
- ԿԴ. Առաքելեան Հ., Պարսկաստանի Հայերը, նրանց անցեալը, ներկան եւ ապագան: Ա. 1911: էջ Ը+97:
Ֆր. 2.—
- ԿԵ¹. Յովնանեան Հ. Ղ. Վ., Միջնադարեան ազգային տաղաշարութիւն ուսմակախոն. էջ 1—48:
- ԿԵ². Ակիւնեան Հ. Ն., Յովնաթան Նաղաշ եւ Նաղաշ Յովնաթանեանք եւ իրենց քանաստեղծական եւ նկարչական աշխատութիւնք: 1911: էջ 49—117:
Ֆր. 3.—
- ԿԶ. Մեմէվիշեան Հ. Գ. Ժ. Վ., Գրիգոր Մագիստրոսի «Գամազտականի», ամբողջական լուծուը: 1912: էջ ԺԱ+162: Ֆր. 3.—

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ԱՂԻՆՐԷ

Ե Զ Ն Կ Ա Յ Կ Ո Ղ Բ Ա Յ Խ Ո Յ

ԸՆԴԴԷՄ ԱՂԱՆԴՈՅ ՄԱՏԵՆԻՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

ՁԳ.

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ԱՂԲԵՐՔ

ԵԶՆԿԱՅ ԿՈՂԲԱՑԻՈՅ

ԸՆԳԳԷՄ ԱՂԱՆԳՈՅ ՄԱՏԵՆԻՆ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1919

ՄԱՌԻԿԱՅԻՆ Է 1981

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ԱՂԲԵՐՔ

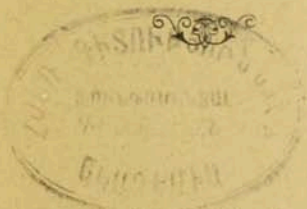
ԵԶՆԿԱՅ ԿՈՂՐԱՑԻՈՅ

ԸՆԳԳԷՄ ԱՂԱՆԳՈՅ ՄԱՏԵՆԻՆ

ԳՐԵՑ

Հ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ Ժ. Վ. ԳԱԼԵՄՔԵԱՐԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1919

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Ք Ա Ն

Առանց տարակուսի եզնկայ «Ընդդէմ աղանդոց» մատենին քննութեան նոր ուղղութիւն տուին 1893էն ի վեր Հ. Գալէմքեարեանի «Նորագոյն աղբերք», որոնք լոյս տեսան Հանդէս Ամսօրեալի մէջ (1893, էջ 289—294, 345—351, 359—366. 1894, էջ 6—11, 87—90, 277—278. 1896, էջ 270—273): Այն յօդուածները ժամանակին նաեւ արտատպուած էին՝ առանձին հատորով աւելի ընդարձակ շրջանի ծանօթանալու վախճանաւ: Եթէ այժմ 20 եւ աւելի տարիներու յապաղմանէ ետքը միայն հրապարակ կ'ելլէ հատորս՝ պատճառը բազմաճմուտ հեղինակին բաղձանքն էր «Նորագոյն աղբիւրներու» թիւն դեռ քանի մը գլուխներով ալ ճոխացնել: Բայց այս բաղձանքն իրականացնել շնորհեցին 1897էն ի վեր մինչեւ տարածամ մահը († 20 Մայիս 1917) մասամբ գործերն, որոնցմով միշտ ծանրաբեռնուած էր, եւ մասամբ նորագոյն շրջանի վերաբերեալ պատմական ուսումնասիրութիւնք, որոնց այնպէս անձնանուիրութեամբ միջամուխ եղած էր կենաց վերջին երկոտասանեակին:

Յատկապէս մտադրութիւն ունէր շեղիւնակն ուսումնասիրել Եզնկայ մատենին ա-

ղերսն յանուն Կիրեղ Աղեքսանդրացոյ
 հասած «Արարածոց Մեկնութեան», հետ,
 որոնց մէջ նմանութիւններ ի վեր հանած էր,
 եւ դարձեալ Սուրբ Գրոց տեղիք ստեղծելու
 կայ¹: Գժբախտաբար անտիպ մնացորդաց մէջ
 այս խնդիրներն ուրուագծուած միայն գտանք՝
 առանց ուսումնասիրութեան, ուստի եւ կարելի
 չեղաւ զետեղել հատորիս մէջ: Սակայն այս
 պակասը հատորիս ամբողջութեան բիծ չի դներ:

Հեղինակիս բուն ցանկութիւնն էր հա-
 տորիս հրատարակութենէն ետքը լոյս հանել
 եղնկայ «Մեղգէմ աղանդոց» մատեանն քննու-
 թեամբ, առ որ բնագիր մ'ալ պատրաստած էր
 (համա. Յաւելուած, էջ 21). բայց 1898 ին
 Վիեննայէն հեռանալով չկրցաւ ի գլուխ հանել:
 Այս եւ ուրիշ խնդիրք կը մնան յանձնուած
 Մխիթարեան նոր ոյժերու:

1897էն ի վեր առանձին կերպով պա-
 րապած կը գտնենք զհեղինակն եղնկայ գործոյն
 գերմաներէն թարգմանութեամբ՝ իբրեւ խոր-
 հրդատու եւ քաջալերիչ Joh. Schmid ի որով-
 հետեւ գերմաներէն թարգմանութեանս սկիզբը
 դրուած Ներածութիւնն է. Գալէմբեարեանի
 քննութեանց վրայ յեցած հետաքրքրական նո-
 րութիւններ կ'ընծայէր եղնկայ կենսագրու-
 թեան եւ գործոյն նկատմամբ, 1901 ին փու-
 թաց է. Գալէմբեարեան զայն հայերէն թարգ-

¹ է. Գալէմբեարեանի աշխատութեամբ կազմուած է գերմաներէն թարգմանութեան վերջը դրուած Ս. Գրոց տեղեաց պատկերը:

մանել, որ նախ Հանդ. Ամս. 1901, էջ 102—108, 181—184 եւ 210—211 լոյս տեսաւ (նոյն թարգմանութեան վրայ եւրոպացի մասնագէտներու տուած քննադատութեանց հետ ի միասին) եւ ապա արտատպուեցաւ իբրեւ Յաւելուած “Նորագոյն աղբիւրներուս”:

Այսու առաջիկայ հատորս կը ներկայացնէ ամբողջ տեսութիւն մը մինչեւ 1900 եղնկայ մատնենին շուրջը յուղուած խնդրոց վրայ:

Այս թուականէս վերջ մեծ փոփոխութիւն մը չկրեց եղնկայ քննութիւնը: Յամբողջութիւն չ. Գալէմքեարեանի աշխատութեան ի մէջ կը բերեմ հոս համառօտիւ լոյս տեսած նոր քննութեանց կարեւոր եղբակացութիւնք:

1900 Մայիս 12ին հրատարակ հաննց ի Պարիս A. Carrière 4 էջ վիճագրեալ գրուածք մը, որուն վերնագիրն է „La naissance d’Ormizd et d’Ahriman d’après Théodore Bar Khouni, Eznik et Elisée“: Ասոր թարգմանութիւնը նոյն տարին տուաւ չ. Տաշեան Հանդէս Ամսօրեայի մէջ (1900, էջ 183—186 “Եղնկայ մէկ նոր աղբիւրը ըստ Ա. Կարիէրի¹”): Հետեւեալ ազդարարութեամբ. “Գրուածքն լոկ բնագրական համեմատութիւններ կը պարունակէ երեք հեղինակացս, թարգմանութեամբ ասորերէն բնագրին Թէոդորայ եւ մէկ երկու ծանօթութիւններով: Ուսումնասիրութիւն կամ քննադատական խորհրդածութիւններ չէ կցած

1 Գաղղ. բնագրին թարգմանութիւնն լոյս տեսաւ նաեւ Բնագր. 1900, էջ 156—160:

Հայագէտը, բայց խոստում տուած է “Հանդիսիս”, համար խաւրել համառօտ ուսումնասիրութիւն մը.

“...Առ այժմ նամակի մը մէջ (9 Յունիս) մտադիր կ’ընէ հայագէտն, որ այս բնագիրներուն համեմատութենէն յառաջ կու գան ինքնին առ ժամս (provisoirement) հետեւեալ եզրակացութիւնքն:

1. Ասորի բնագիրը (Ը. դարէն) քաղուածք մըն է թեթեւ փոփոխութեամբ՝ շատ աւելի հնագոյն բնագրի մը, որ հաւանօրէն պահլաւերէնէ թարգմանուած էր:,”

2. “Եզնիկ շատ աւելի հաւատարիմ թարգմանութիւն մը կու տայ այն հնագոյն բնագրին: Արդեօք “Արհմս”, անունն՝ որ այնպէս զարմանալի ձեւ մըն է, տառական փոխադրութիւն չէ՞ չօ;ճ) ասորականին՝ առանց ձայնաւորի կարդացուած:,”

3. “Եղիշէ, ըստ ամենայն հաւանականութեան, առ Միհր-Ներսէս գրուած նամակին մէջ՝ քաղած է Եզնիկէն”, (Հանդ. Ամս. անդ. էջ 183):

Կարիէրի խոստացած ուսումնասիրութիւնը լոյս չտեսաւ:

Zeitschrift für armenische Philologie
 Թերթին մէջ (I, p. 149—163) 1902, Մարտին լոյս տեսաւ H. Gelzerի գրչէն յօդուած մը „Eznik und die Entwicklung des persischen Religionssystems“, գրուած առթիւ

գերմաներէն թարգմանութեան: Գելցեր կը խօսի հոս Բ. գրոց վրայ, ուր ի մէջ այլոց կը գրէ (էջ 152). «Եզնիկ հոս մեզի գարսից հիմնական վարդապետութեանց համատուր բովանդակութիւնն կը ներկայացընէ, որ գրեթէ բոլոր մանրամասնութեամբ կը նոյնանայ այն հաւատոյ դաւանութեան հետ, զոր Միհր-Ներսէս խաւրեց շայոց (Եղիշէ, էջ 21, տպ. Վենետ. 1859): Առանց ամենեւին խնդիր ընելու՝ Եզնիկ իւր վիճմանց հիմ ընտրած է Միհր-Ներսէսի հրովարտակը, որուն հերքման շայոց միւս եպիսկոպոսներու հետ ինքն ալ մասնակցած էր», Ասկէ կը հետեւցնէ Գելցեր թէ Եզնիկայ ներկայացուցած գարսից քէշի գրութիւնն՝ մոգերու ժամանակակից վարդապետութիւնն է:

Հաստատութեանս դէմ բողոքեց Ա. Մէյէ գարիսի Ասիական ընկերութեան 9 Մայիս 1902 նիստի մէջ (քաղուածաբար հրտ. Բանասէր 1902, էջ 141—142): Ըստ Մէյէի Միհր-Ներսէսի հրովարտակն առ Եղիշէի կախում ունի Եզնիկէն:

Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Հ. Աճառեան 1902ին Էջմիածնի թ. 1111 (կար. Ցուց. 1091) ձեռագրին մէջ յերեւան հանեցին «Ընդդէմ աղանդոց», մատենին միակ օրինակն, որուն վրայէն կատարուած է Զմիւռնիոյ առաջին հրատարակութիւնն, եւ որ կը կարծուէր թէ հրդեհի մը ճարակ եղած ըլլայ: Գիւտին հեղինակք փութացին բարեխիղճ համեմատութեան ենթարկել ձեռագիրն Վենետիկի 1826ի տպագրութեան

Տետ. արգիւնքն հրատարակուեցաւ նախ Հանր-
դէս Ամսօրեայի մէջ 1904ին եւ նոյն տարին
առանձին հատորով ալ լոյս տեսաւ (Քննութիւն
եւ համեմատութիւն Եզնկայ նորագիւտ ձեռա-
գրին. կազմեցին Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Հ.
Յ. Աճառեան, Վիեննա 1904):

Ըստ այս քննութեան ձեռագիրն ընդօրի-
նակած է Լուսեր գրիչն ի վայելումն Ներսէս
վարդապետի 1280 թուականին: Թէեւ Աճա-
ռեան ձեռագրին մէջ տեղւոյ մասին որ եւ իցէ
ակնարկութիւն չէ գտած, բայց յիշատակա-
գրութեանց մէջ յիշուած անձինք կուռն կ'ըն-
ծայնն ինձ հաստատելու թէ օրինակութեան
տեղն է Գլաձորի համբաւաւոր մենաստանն եւ
ստացիչն է Ներսէս Մշեցին՝ Եսայեայ Նչեցւոյ
ուսուցիչն եւ հիմնադիրն Վայոց ձորի նոր դպրո-
ցին: Ուստի Եզնկայ մատենիւ հետաքրքրուողն
աննշան անձ մը եղած չէ. հաւանօրէն Եզնկայ
հետքերն պիտի ելլեն յերեւան նաեւ Եսայի
Նչեցւոյ գրուածոց մէջ — որուն մատանց տու-
ղերն կան յիշատակագրութեանց մէջ (թղ. 6բ)
— բայց դարձեալ ծանօթ միակ օրինակի միջ-
նորդութեամբ:

Ըստ վկայութեան Աճառեանի (էջ 3)
“գրիչը շատ զգոյշ, շատ հոգատար եւ շատ
խնամոտ գրիչ է, : Քննիչք երկրորդ ձեռքէ
սրբագրութիւններ ալ կը նշմարեն ձեռագրին
մէջ: Աճառեան կցած է իւր Համեմատութեանց
երեք գլուխ ալ (“Քննութիւն յիշեալ համե-
մատութեանց, էջ 70—82, Ձեռագրական

սրբագրութիւններ Եզնկայ մէջ¹, էջ 83—96 եւ Եզնկայ կորսուած մասերը, էջ 96—104), որոնք հետաքրքրական են:

4. Պոլսոյ 1879ի տպագրութենէն ետքն Եզնկայ բնագիրն նոր տպագրութիւն չտեսաւ: Յաւելուած, էջ 21 յիշուած «Ժ. տպագր. քննական», [զայս պատրաստած է Հ. Գալէմ-քեարեան] լոյս տեսաւ:

1913ին ի Տփղիս լոյս տեսաւ Բ. գիրքն «Եզնիկ կողբացի՝ եղծ քէշին Պարսից», դպրոցական գործածութեան համար, առանց որ եւ իցէ ծանօթութեան:

Հատորս հանգուցեալ հեղինակին միւս բազմաթիւ աշխատութեանց² կից թող յուշարար մահարձան մը կանգնի անոր շիրմին վրայ, պատմելու դարուց աշխատասէր գրչին արգիւնքը հայ գրականութեան համար:

Վիեննա, 8 Դեկտ. 1917:

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

1 Այսպիսի սրբագրութիւններ կամ ենթագրութիւններ բաւական թուով ելան հրատարակ այլ եւ այլ թերթերու մէջ. զորոնք մի առ մի յիշել աւելորդ է (հմմտ. Մասիս 1900 Գուրեան Եղիշէ եպիսկոպոսի եւ Հ. Գալէմ-քեարեանի վիճարանութիւնք եւ այլն):

2 Ցանկ մը Հեղինակին գրաւոր աշխատասիրութեանց տես Գալէմքեարեան Հ. Գ.՝ կենսագրութիւններ 2 հայ պատրիարքներու եւ 10 եպիսկոպոսներու. Վիեննա 1915, էջ 379—384: Համառօտ ակնարկ մը անոր գրական եւ գործնական գործունէութեան վրայ՝ Հանդէս Աճօրիոյ 1917, էջ 113—130:

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ԱՂԲԵՐԷ

Ե Ձ Ն Կ Ա Յ Կ Ո Ղ Բ Ա Ց Ի Ո Յ

Եզնիկ՝ ե. դարու մեր թարգմանչաց մէջ
ամենէն բախտաւորը գանուեցաւ ցայսօր՝ ժա-
մանակիս քննական հետազօտութեան առջնէր:
Իւր մասին եղած յիշատակութիւններն առ կո-
րեան՝ եւ առ Մ. Խորենացւոյ՝ միշտ մեծարանք
եւ ակնածութիւն ազդեցին յաջորդ դարերուն:
Եւ երբ Եզնիկայ անուամբ գրութիւն մ'ալ գրա-
նուեցաւ եւ հրատարակեցաւ,¹ ալ այնուհետեւ
Եզնիկ բարձէ ի բարձ բարձրացաւ՝ իւր գործոյն
մէջ ցուցած աստուածաբանական եւ փիլիսո-
փայական խորին հմտութեանն համար: Նայ-
ման,² վինտիշման,³ տը ֆլորիվալ,⁴ Արման տը

1 Վենետ. 1833, էջ 20 եւ 21:

2 Վենետ. 1843, էջ 258:

3 Գիրք ընդդիմութեանց արարեալ ի սրբոյ Եզնիկայ
կողմացւոյ, Իզմիր 1762—3: Եզնիկայ կողմացւոյ եղծ աղան-
դոց, Վենետ. 1826 (զայս կը գործածենք մեր), 1850: Փա-
րիզ, 1860: Կ. Պոլիս, 1869: Վերջինք Վենետիկի տպագրու-
թեան վոյէն են:

4 C. F. Neumann, „Zeitschr., f. d. hist. Theologie.“
Bd. IV. 1834, S. 41; „Hermes“, Bd. 33.

5 F. W (indischmann), Recension über Hortig's
Handbuch der christlichen Kirchengeschichte, neubear-
beitet von J. J. Döllinger: „Bayerische Annalen für
Vaterlandskunde und Literatur.“ II. 25. Jan. 1834.

6 P. E. Levaillant de Florival. Coup d'oeil sur
l'Arm. Paris, 1847, p. 1. Réceptes du Docteur Ezniq;
— Réfutation des différentes sectes des païens, par
Ezniq, Paris, 1852.

Վերքերինն, ¹ Տիւրրիէ, ² Կ. Եղեան, ³ Ռըվիոն, ⁴
 Վենետացի Մխիթարեան Վ. մը, ⁵ Հառնաք ⁶
 Անգղիացի ոմն, ⁷ Մարդէն, ⁸ Ֆէթթէր, ⁹ Հ. Գա-
 բեգին, ¹⁰ մինքան զմիւսն աւելի աշխատեցան
 բացատրութիւններ գտնել Եզնիկայ աստուածա-
 բանական-փիլիսոփայական հմտութեանց չափը
 բացատրելու. մինչև Գէթթէր Եզնիկայ այս
 փոքրիկ գործը «հայրագիտական գրականու-
 թեան մէջ եղական» հրատարակեց:

Եզնիկայ փառաց «նախանձորդ» մը մինչև
 այս ժամանակ չգտնուեցաւ բնաւ: Մեր նախնի
 մատենագրական երկերուն վրայ լոկ զմայլելու
 ժամանակը տակաւին անցած չէր: Հաղիւ վերջերս
 սկիզբ եղաւ մեր մատենագրութեան սկզբան
 մթին կէտերը լուսաւորելու համար՝ անաչառ
 քննութենէ անցընել ամենայն ինչ. եւ որչափ
 նորութիւնք սկսան յերեւան ելլել: Միամիտ

¹ Armand de Wickersing, Eznig de Goghpe...
 et son traducteur français: „Revue de l'Orient“ t. V.
 p. 207—216.

² E. Dulaurier, Cosmogonie des Perses, d'après
 Eznig; „Revue de l'Orient“ Paris, 1857, Avril, p. 253—62.

³ Ռ. Երէն՝ Հին մոգերու վարդապետութեան վրայ,
 Ս. Պետերբ. 1858:

⁴ N. Revillont, Le traité contre Marcion: „Jour-
 nal asiatique,“ VII 5, 515.

⁵ Տես V. Langlois, Collection, II. Paris, 1869, p. 371.

⁶ A. Harnack, Geschichte der Marcionitischen
 Kirchen: I. Armenische Marcioniten des V. Jahrhunderts.
 Der Bericht des Eznig: „Zeitschrift für wissenschaftliche
 Theologie“, XIX 1876, Leipzig, S. 84—102; „Zeitschrift
 für Kirchengeschichte,“ 1876, I, 128.

⁷ Տես Հ. Գաբեղին, Հայկիկ հին դպրութիւն, Բ.
 ապ. Վենետ. 1886, էջ 290:

⁸ P. P. Martin, Introduction, II. Paris, 1884.

⁹ J. Nirschl, Lehrbuch der Patrologie und Patri-
 stik, III, Mainz, 1885, S. 231—39.

¹⁰ Անդ:

վստահութիւնն այլ եւս սասանեցաւ, կասկած-
ներն սկսան արդարանալ, եւ ողջամիտ մատենա-
յոյզ մը չի կրնար այսուհետեւ առանց տատամ-
սելու՝ ոտքը տակաւին չքննուած տեղ մը
դնել: Քանի որ այս չկար, միամտաբար կը
մոլորուէր, եւ երեւակայեալ ճշմարտութիւններ
հաստատելու համար կը գիմուէր հեղինակներու,
եւ ասոնցմէ վկայութիւններ կը մուրացուէր՝
որոնք նոյն հեղինակներու չէին:

Ձայնիկ¹ իբր Ե. դարու հայերէն լեզուի
ծաղիկը ներկայացուցին Ոսկեդարեանք, որ քիչ
շատ հակառակութիւն կրելէն ետեւ՝ այս օրս
ընդհանրապէս ընդունուած է — գէթ տեսա-
կանապէս, — եւ նորագոյն գիւտեր եւ համե-
մատութիւններ միայն զմայլմամբ կը լնուն զմարդ՝
անոր կանոնաւոր քերականութեամբը, ճիւղն եւ
հուժկու բացատրութեամբը: Իսկ գրքին բովան-
դակութիւնը:

Եզնկայ մասին եղած հրատարակութեանց
մէջ առաջին անգամ շ. Գարեգին Ա.² միտ դնել
տուաւ՝ թէ «Եպիփիանու Հէրն»-ը՝ գէմ գրած
մատենին մէջ՝ շատ տեղ Պարսից աղանդոյն եւ
Մարկիոնի գէմ խօսած ատեն՝ համաձայն կը
գտնենք զնա ընդ Եզնկայ» (— ինչո՞ւ ոչ՝
զԵզնիկ ընդ Եպիփիանու —) թէ եւ մենք «Պարսից

1 Մենք Եզնկայ անուամբ միայն «Ընդգէմ» (կամ
Յանդիմանութիւն = Եղծ) աղանդոց, գործը կը նկատենք:
Վ երջին ասեաններ իրեն արուած քանի մը գործերն, որոնց
մեծագոյն մասին վրայէն ստուգիւ ջնջելի է Եզնկայ անունը,
մեզի համար տակաւին քննելի են, եւ այժմ մեր նիւթէն
գուրս:

2 Անդ, էջ 285, ծան. 1:

աղանդոյն եւ Մարկիոնի, մասերուն մէջ՝ Եպի-
փանու եւ Եղնկայ համաձայնութիւնը տեղ մ'ալ
չկրցանք գտնել՝ բաց ի Մարկիոնի կենսագրու-
թենէն, որուն վրայ յետոյ:

Աւելի յաջող եւ արդիւնաւոր եղան շ.
Յ. Թորոսեան Ա. ի քննութիւնքն,¹ որ Եղնկայ
գովելի մասանց հետ՝ գիտել տուաւ նաեւ
այս պարագան, եւ ի մասնաւորի Ս. Եպիփանու-
«ընդդէմ՝ շերձուածոց» գրքէն բառական փոխ-
առութիւնները, եւ տեղ տեղ Ս. Բարսղի
«Վեցօրէից մեկնութենէն» կախում ունենալը:
Շ. Թորոսեանի գիտել տուած Եղնկայ անկա-
պակցութիւնը, շատ տեղ անշանակ խօսիլը եւ
հակառակ եղբակացութեանց հասնիլը՝ (էջ 19)
առանց ընդօրինակողներու վրայ — ըստ սովո-
րութեան — մեղքը բառնալու, շատ պարզ կը
լուծուէր, եթէ կարելի երեւար իրեն ննթաղընել՝
որ Եղնիկ այլեւայլ աղբիւրներ ունի իւր գործոց,
զորոնք մերթ անարատ պահելով, մերթ հա-
մառօտելով եւ փոփոխելով յիշեալ կերպա-
րանաց բերած է տեղ տեղ: Այս ննթագրու-
թիւնը մեր յաջորդ տողերով՝ իբրեւ իրականու-
թիւն յերեւան կու գայ, եւ շ. Թորոսեանի (էջ
200—1) յայտնած ուղիղ գիտողութիւններն
իրենց մեկնութիւնը կը գտնեն:

Շ. Թորոսեան այս գիւտով ցուցուց յԵ-
պիփանէ փոխառութիւնն Եղնկայ էջ 204 տող
6 էն մինչեւ 208 տող 6, եւ էջ 296 տող 18 էն

¹ Բարսղի, 1889, էջ 14, 108, 199, 313, 385:

մինչև էջ 297 տող 12, որ է ընդ ամենն հինգերեսս: Եղնկայ այս փոխառեալ կտորները դարձեալ յառաջ բերաւ շ. Յ. Տաշեան,¹ «Միաբանի» հրատարակած «Գիրք հերձուածոց» գրութեան վրայ խօսելու անթիւ:

Այս հինգ էջերու բնագրին գիւտը կարծես բաւական համարուեցաւ, եւ հակառակ եղած ազդարարութեան² ուրիշ բնագիրներու գիւտն անհնարին երեւցաւ:³

Շ. Թորոսեանի քիչ մ'ազատ քննադատական տեսութիւններն ու գիւտերն հաճոյ չըրեւցան Վ. Շ. Վարդան Սոմունճեանին՝ որ — այսուհետեւ կարող ենք ըսել — Քէրջի գովեստի ճառը (panegyrique) գրեց Եղնկայ վրայ,⁴ որուն ըստ օրինաց բնութեան, արձագանդը տուին կովկասու մութ խորերը: Շ. Սոմունճեան յենլով Եղնկայ սա խօսքին վրայ, (էջ 22) թէ «Մէշ հարէ եղէ — է իրոյ բարեկամոց, եւ յոչ ուղիղ հայելոյ ընդդիմակացն, ըստ մերում տկարութեան ապաւինեալ յԱստուծոյ շնորհսն, միսելի խնդիր ճառիցս» (չորից, — կ'ուզէ Շ. Սոմունճեան յաւելեալ տեսնել,) հաստատեց եւ ցուցուց, որ «տեսուչք եւ հովիւք եկեղեցւոյն չայոց» ժողովով եւ խորհրդով յանձնեցին Եղնկայ գրել իւր չորս ճառերը: — Այդ յանձնարարութեան անդոյութեան եւ այն

¹ Հանդէս Արշերայ, 1892, թ. 10, 11:

² Անդ, 1891 թ. 8 (էջ 249ր, վերջին տող):

³ Բարձրագոյն, 1891, Յաւելուած Գեկտի, էջ 12 տող 29:

⁴ Անդ, 1893, էջք 8, 161, 273, 329, 353:

ձեւով գովասանութեան՝ Եզնկայ բնաւ յարմար
չըլլալուն՝ ինքն Եզնիկ պիտի վկայէ յաջորդ
համեմատութեանց մէջ: Իսկ Հ. Թորոսեանի
մասնացոյց ըրած Եզնկայ հինգ էջ փոխառու-
թիւնն, զոր Հ. Սոմունճեան իբր թէ դժուարե-
լով տեսնելէն ետեւ՝ Եզնկայ գրքէն դուրս նետել
ուզեց իբրեւ օտարամուտ, հանդերձ Ս. Բարսղի
մասերով, իրաւամբ կը վերագարձուին Եզնկայ
անձին՝ իբրեւ փոքրիկ եւ աւելի անմեղ փոխա-
ռութիւն մը, համեմատութեամբ մեծ եւ գի-
տակցական փոխառութեանց:

Ասկէ հինգ տարի յառաջ, երբ կրօնակից
հանգուցեալ († 1886) Հ. Քերովբէ Ա.
Սպինեանի «Ուսումն դասական հայերէն լեզուի»
ձեռագիր աշխատասիրութիւնը կը կարգայի,
մտադրութիւնս գրգռեցաւ յէջն 175՝ Եզնկայ
վրայ գրած սա խօսքէն. «Թէպէտ եւ ի նախնի
Հարց Յունաց կամ ի Մեթոդիոսէ եւ յայլոց
ուրեք ուրեք անէ մատենագիրս առանց կոչման
ի «Յանդիմանութեան» անդ, սակայն բոլորն է
գործ հանճարոյ մատենագիրն:» Անմիջապէս
աչքէ անցուցի Ս. Մեթոդիոսի գրութիւններն,
որոնցմէ մտադրութիւնս գրաւեց Սեր: Գր: Գր:
Յունացի (Վասն անձնիշխանութեան) գիրքը, եւ
առաջին ընթերցումը ցուցուց, որ «Վասն անձն-
իշխանութեան» գործոյն յունարէն թերի բնա-
գիրն ամբողջ նոյն է Եզնկայ էջ 19 տող 8 էն
սկսեալ հատուածներուն հետ: Քննութեանս

շարունակութիւնն ուրիշ նոր աղբիւրներ ալ
յերեւան հանեց:

Եզնկայ «Ընդդէմ աղանդոց» գործոյն
կարգին համեմատ՝ խօսինք սոյն աղբերաց վրայ:

1.

Արիստիդէս իմաստասէր Աթենացի:

Օտանօթ է բանասիրաց՝ որ 1878ին վե-
նետիկի Մխիթարեանց հրատարակած Արիստի-
դէայ ջատագովութեան հայերէն թարգմանու-
թեան քանի մը փոքրիկ հատակոտորներն որչափ
աղմուկ հանեցին գիտնական աշխարհի մէջ:
Այս ջատագովութեան ամբողջական ասորի
թարգմանութիւնը J. Rendel Harris 1889ին
գտաւ Սինայի լեռան կատարինեայ վանքին մէջ
եւ հրատարակեց,¹ որուն հետ միասին ծանօ-
թացուց J. A. Robinson նաեւ յունարէն բնա-
գրէն կտորներ՝ քաղուած «Պատմութիւն Բար-
ղամու եւ Յովասափայ» գրքէն: Այնուհետեւ
չատ բան գրուեցաւ Արիստիդէայ ջատագովու-
թեան վրայ: Այս 1893 տարին R. Seeberg
հրատարակեց ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը
Արիստիդէայ ջատագովութեան² վրայ, եւ ասորի
թարգմանութեան գերմաներէն թարգմանու-

¹ Texts and Studies, edited by J. Armitage Robinson, Cambridge, 1891.

² Th. Zahn, Forschungen z. Geschichte d. neu-
testamentlichen Kanons, V. Theil, Erlangen und Leipzig,
1893. S. 159. Die Apologie des Aristides, untersucht und
wiederhergestellt von R. Seeberg. Ըստ Seebergի (էջ
245, 279) շատ հաւանական է որ Արիստիդէս իւր ջատա-
գովութիւնը գրած ըլլայ իբր 140ին Յ. Բ. մատուցանելու
համար Անտոնիոս Պիոս կայսեր:

Թիւնը, եւ ասոր հետ՝ Բարդամու եւ Յովասափայ Պատմութենէն՝ յունարէն բնագրին կտորները վերստին ի լոյս ասեց:

Արդ այս Զատագովութիւնը մեզ կը ներկայանայ իբրեւ գործ մը, զոր Եզնիկ ընթերցած է եւ «Ընդդէմ աղանդոց» գործոյն համար օգտուած եւ նաեւ փոքրիկ մաս մը մէջէն քաղած է:

Արիստիգէս իւր Զատագովութիւնը կը սկսի այսպէս. Ինքը կը դիտէ երեւելի աշխարհը, որ կը շարժի. եւ կը սկսի շարժիչը փնտռել եւ շարժչին բնութիւնը: Այս շարժիչն Աստուած կ'անուանէ եւ անոր յատկութիւնները կը թուէ: Այնուհետեւ կը դառնայ մարդկան՝ զանազանելով բովանդակ մարդկութիւնը չորս խմբի, այն է Բարբարոս, Յոյն, Հրեայ եւ Քրիստոնեայ: Ըսելէն ետեւ՝ որ Բարբարոսք մոլորեցան եւ տարերքն Աստուած կարծեցին՝ Գ. հատուածին մէջ Բարբարոսաց վարդապետութեան դէմ կը կռուի:

Եզնիկ իւր «Ընդդէմ Աղանդոց» գրութեան սկիզբ կ'ընէ նոյնպէս զԱստուած փնտռելով, եւ Ա. հատածին մէջ Աստուծոյ բնութեան յատկութիւնները կը թուէ: Այնուհետեւ Բ. հատածին մէջ կը սկսի Յունաց, Հեթանոսաց, արանցն մոգուց եւ հերձուածողաց դրութիւնները քննել, այն է տարերաց քննութիւն ընել, որ կը շարունակուի Գ. հատուածին մէջ:

Արիստիգէսայ եւ Եզնիկայ գաղափարաց ընթացքը նոյն է երկու գրութեանց սկիզբը,

թէեւ չկայ բնաւ մինչեւ այս Գ. հատուածը նոյնպիսի բացատրութիւն մը, եւս առաւել նոյնպիսի խօսք մը երկուքին մէջ: Սակայն Արիստիդեսայ Գ. հատուածին սկիզբը եւ Եզնկայ Գ. հատուածին մէջերը (էջ 14) այս հեռաւորութիւնը կու գան կը միանան, եւ ի սկզբան տեսնուած նմանութեան կամ նոյնութեան շատ տկար հաւանականութիւնը մեծապէս կը զօրանայ, եւ Եզնկայ Արիստիդէսէն օգտուած ըլլալը կը ստուգուի: Վասն զի Եզնիկ էջ 14 «Ջիւրիգ պաշտիցեմք . . .» խօսքէն սկսեալ մինչեւ էջ 16 «. . . նոքօք սրբեմք», Արիստիդեսայ Գ. հատուածէն քաղուած կ'ընէ եւ նոյն իսկ նոյն բառերով խօսքեր կ'առնու՝ փոքրիկ ետեւառաջութիւն մը միայն ընելով:

Հետեւեալ համեմատութիւնը պայծառ կը ցուցնէ մեր ըսածը: ՋԱրիստիդէս կ'առնունք Seebergի ասորական թարգմանութեան բնագրէն գրաբար դարձնելով: Վասն զի Արիստիդեսայ ջատագովութեան նախնեաց թարգմանութեան այս կտորն եւ շարունակութիւնը կը պակսի. իսկ զԵզնիկ՝ Վենետիկի 1826ի տպագրութենէն: Երկուքին բնագիրներն ալ ամբողջ՝ առանց մաս մը դուրս թողու՝ յառաջ կը բերենք:

(Տ. 1 338—347)։

Գ. Արդ այժմ՝ եկեօ-
ցութ, սվ թագաւոր, ի
աարերան իսկ, եւ ցուց-
ցութ՝ եթէ չեն ինչ նորա
աստուածք, այլ արարած
անցաւոր եւ փոփոխական,
որ եւ ըստ նեանու թեան
մարդոյ է. իսկ Աստուած
անանցական է եւ անփոփոխ
եւ անսեռ, թէ պէտ եւ
ինքն աւսանել զամենայն եւ
փոխել եւ փոփոխել։

2. Արդ, որ զերկիր Աս-
տուած կարծիցեն՝ անգէն
իսկ մնորին. քանզի երկր
քրի եւ անկի եւ պեղի եւ
չւղի է— շւշտիչ— թիւ շւշ-
տի է— շւշտի է— շւշտի է—
— շւշտի շւշտի շւշտի. եւ
է երբեք զի անողուս լինի.
քանզի եթէ որ այրիցել
զՏոզ, մեռանի. զի ոչ եթէ
ի խեցոյ ըստեալ ինչ ի-
ցէ բնաւ։ Եւ զարձեալ,
եթէ ջուր մոզովեալ իցել
ուրեք ի վերայ երկրի, եր-
կիր հանդերձ պազուքն իս-
րովք եղծանի։ Աստուանիկ
եւ մարդիկ եւ անասունք
լիտի, եւ բնական լինքն
զազակաւ թիւն եւ զարին
սպանելոց, եւ փորեն եւ
նուն զնա մեռելովք եւ
լինի զիր գիականց։

3. Անհնարիցն է՝ եթէ
սուրբ, սքանչելի, երանելի
եւ անփոփոխ բնա թիւնն
պատկոխ ինչ իրս լինքն բն-
դանիցի։ Այսանորոյ ասեմք՝

Է 161

[Չխորդ պաշտիցեմք...]
շիւրիւր, շիւրիւր հանապազ քրիստոս,
եւ ցանկ լիտի եւ շիւրիւր
շիւրիւր է— շիւրիւրիւր շիւրիւր է
նա հիւշտիւր։

1 Տ. — Seebergի հրատարակու թիւն։

2 Տպ. ունի՝ քր։

եթէ ոչ է երկիր Աստուած, այլ արարած Աստուծոյ :

Է. Աշխարհս մայրեցան եւ նորին, որք շէրոյ կարծեցին Աստուած լինել. զի ծուր ի պէտս մարդոյ է եւ ի բազում իրս հնազանդի նմա, զի փոփոխի եւ անունս զազանդու թիւնան, եւ անցանել եւ կորուսանել զբնու թիւնն՝ յորժամ բնոյ իրս իրս եփեցի եւ ի գոյնս գոյնս լինիցի, զոր սնն ունէր : Աս եւ ի ջրաոյ պնդանոյ, եւ ազանդու թեամբ մարդկան եւ անասնոց եւ արեամբ սպանելոց խառնեալ միասորի : 2. Աս եւ յարուեստաւ որայ անտի ի մի վայր ամփոփի, զի բնոյ անձուկ ինչ անցս անցանիցէ եւ ձգիցի հակառակ իւրոց կամոց, եւ եկեալ հասանիցէ ի պարակոս եւ յայլ տեղիս, որպէս զի աւուեալ շարժուի թիւնն շարժուի շարժուի շարժուի եւ շարժուի շարժուի, եւ զպէտս մարդկան լնուցու :

Վասն որոյ չէ մարթ ջրոյ Աստուած լինել, այլ գործ Աստուծոյ է եւ մասն աշխարհիս :

3. Աշխարհս եւ ոչ սակաւ ինչ մայրեցան՝ որ շէրոյ Աստուած լինել կարծեցին. զի եւ այս ի պէտս մարդոյ արարու եւ ի բազում իրս հնազանդի նմա, որպէս ի սպասաւ որս թիւն կերակրոյ եւ գարբնու թեան եւ այլոց իրաց, որոց զիտակ իսկ է Մեծ վայելչութիւն քս. քանզի հուր

Է 164

Կամ շէրոյ՝
 զոր հանազաւ բնակեմ
 եւ զանուշութիւն նոցա ի
 ժամտահաստութիւն ի փոքր
 մերու՝ գարձու ցանեմ :

Ի- շէրոյն ի- շարժուի
 - շարժուի - թիւնն - շարժուի - շարժուի - շարժուի - շարժուի :

Է 1512

Կամ շէրոյ, որսմ եւ
 զքեզ իսկ երկրորդ արա-
 թիչ կազմեաց յորթնին, զի
 յորժամ կամիցիս վառի-
 ցես :

քաղցում՝ օրինակաւ իւրօր-
ցանի եւ կզձանի:

4. Այլ եւ են որ զչնչեկ
Հոգմնն վասն գուէկոյն Աս-
տուած իննեկ ասացին. այլ
եւ սրբա մարտիցան: Քան-
զի յոյս իսկ է մեզ՝ եթէ
Հոգմն ի ծառայութիւն սյ-
րոց են, եւ Քրիստոս զն զ-
բազմութեամբ իւր Քրիստոս
բազմութեամբ զբազմութեամբ
սրբա մարտիցան: Աստու-
ած ճշ, որպէս զի ինչպէս
զպէտա ծառայ եւ պաշտոյ
եւ սերմանց, եւ վարիցեն
զնաւ ի ծառայութեան սրբա
զոր ինչ պիտոյն կը մար-
տիցան, անտի որ գտանին
անոր ուր ոչ գտանիցին,
որով եւ ինամ տանին մա-
սանց աշխարհի:

5. Այլ քանզի Հոգմն եր-
բեք երբեք աճէ եւ նուազէ,
է ուրեք զի շահս առնէ,
եւ այլ ուրեք վնաս՝ բա-
ականարկաւ իննան այնոր
վարեն զնաւ: Աստուած
եւ մարտիկ կարող են ծա-
նաթ ինչ գործեք կապել
զնաւ եւ փակել, զի Հար-
կանիցէ նոցա զճառայութեան
ի իննան՝ զոր պահանջենն ի
ննանէ: Այլ անձին ինչ չէ
իշխան Հոգմն եւ ոչ իւր:
Այլ ասն որոյ չմարտի զՀոգմն
Աստուած ասել, այլ գործ
Աստուած ճշ:

եւ յորձամ կամիցիս իւ-
րօրօրս:

Կամ զոչ՝ որ

Քրիստոս զն զբազմութեամբ
զբազմութեամբ, իւր Քրիստոս
ի բազմութեամբ ստատի:

1 Ազնիկ բնագրին քաղց օր կը թարգմանէ՝
ինչպէս նաեւ յէջս 10, 13, 14, 17 եւն., իբրեւ Հոգմն կամ
չնչութեան օգոյ: Արդէն ինքն այս բառիս նայեալիս իմաստ-
ներուն միտ զննել կու տայ յէջն 90:

Չ. Սոյնպէս եւ որ շա-
 լիքի-լակէ Աստուած լինել
 տապելն, մերթեյան: Չի
 տեսնենք զարեգակն՝ զի ի
 հարկէ ուրուք շարժի եւ
 շրջի եւ բնթմանայ, եւ եր-
 թմայ, ելանէ եւ իջանէ, որ-
 պէս զի ճեռու ցանկից զբոց-
 բոջս բուսոց եւ անկոց եւ
 ամէնցս սցէ ի մէջ սոցոյ՝ որ
 խառնեալն է ինքեամբ, զա-
 մենայն բոյս որ ի վերայ եր-
 կրի: 2. Աս եւ յբնթմացն
 ունի ինչ մասն համարոյ
 բնոց սյլ տատեղս: Աշ թէ-
 պէտ մի ինչ է ի բնու-
 թեանն, սյլ ի բարութիւն
 իրս խառնի բառ պահան-
 ճելոյ սպաի եւ պիտոյից
 մարդկան. եւ սյն՝ ոչ բառ
 ի բոց ինչ կամոց, սյլ
 բառ կամոց պնթրիկ՝ որ
 զարեւն զնա: Աշ զման սյ-
 նարիկ չէ հնար՝ թէ արեգ-
 ակն Աստուած իցէ, սյլ
 զարծ Աստուծոյ:

3. Սոյնպէս եւ շա-
 լակէ տատեղք:

Չխորդ պաշտիցենք շա-
 լիքի-լակ, որ մերթ կոչի ի-
 բրեւ զծառայ առ ի սպասն
 յոր կարգեցաւ՝ հասանելոյ,
 եւ մերթ երթայ զոցէ ի-
 բրեւ զարհարեալ, եւ սոց
 տեղի խաւարին ինչ զմի-
 ճոց ի մեծի տանս. եւ բնոց
 ժամանակս ժամանակս ի
 խաւար դառնայ՝ առ ի
 յանդիմանութիւն եւ յա-
 մնթ ի բոցն պաշտանկից.
 յայտ արարեալ եթէ չեմ
 եւ արժանի պաշտանն,
 սյլ սյն՝ որ զիս եւ զամե-
 նայն ախ լուսաւ որ պահէ,
 եւ զցոյց զոցեցուցանէ՝ եւ
 երբեք երբեք խաւարեցու-
 ցանէ, եւ իրբեւ խառն
 բերանով անշտունչն բոցու-
 քէ՝ եթէ չեմ՝ արժանի
 պաշտան առնոյ սյլ պաշ-
 տան հարկանելոյ:

Ամա՛ շա-լակ՝ որ ամոց
 ամոց հիւժանի, զրեթէ եւ
 մեռանի, եւ սոցս սկիզբն
 առնու կենդանանալոյ. զի
 քեզ զյարութեան օրինակն
 նկարիցէ:

Ինչպէս համեմատութենէս կ'երեւայ՝ Ազնիկ
 Արիստիդեայ Ջատագովութեան արեգական եւ
 լուսնոյ մասը բնագրին նախորդ մասերէն յառաջ
 անցուցած է, բայց թերեւս ոչ կամու: Այսին
 զի, բաց անկէ՝ որ Ազնիկ այս կարգի օրինակներու
 մէջ արեգակն ու լուսինը նախ կը յիշատակէ
 միշտ, ինչպէս էջ 10¹¹, 11¹⁰, 13², 14¹, նաև

Արխատիգեայ այս կտորին ուրիշ մէկ փոխառուն
այլ՝ հեղինակն «Պատմութեան Յովասափայ եւ
Բարդամու», Եզնկայ կարգն ունի: Ս. Գր. Առ-
սաւորչի համարուած Յաճախողութիւն մէջ կը
գտնենք Արխատիգեայ նոյն կտորը փոխառեալ՝
բայց Արխատիգեայ կարգաւ: Այս երկուքն ի
միասին այստեղ կը դնենք: «Պատմ. Յովասափայ
եւ Բարդամու», հայերէն հին համառօտեալ
թարգմանութենէն Ասատայ, ձեռագիր մեր
Մտղրն. Թ. 395: Յաճախապատում՝ տպ. Վե-
նետ. 1838, էջ 26—7:

ՊԱՏՄ. ՅՈՎԱՍՓԱԵԻ ԵՒ ԵԱՃԱԽՈՂԱՊԱՏՈՒՄ.
ԲԱՐԳԱՄՈՒ.

«... Ապա թէ զարեգ-
ակն եւ զուսին եւ զաս-
տեղս համարին աստուածս,
եւ այնու եւս սուտ խա-
սին, զի չեն նորա աստու-
ած¹, այլ արարած Աս-
տուծոյ կարգեալ ի ծա-
ռայութիւն աշխարհիս,
սպասաւորել տունջեան եւ
գիշերոյ: Իսկ եթէ զջուրն
աստուածս ասեն, սուտ են.
զի ջուրք ի պէտս աշխար-
հի արարան յԱստուծոյ,
եւ ունին գոյրօյմն եւ
զպակասումն այլ եւ զփո-
փոխումն, զի ջերմանան եւ
ցրտանան: Եւ թէ զհուր
ասեն աստուածս, եւ ոչ
այնու ճշմարիտ են. զի
հուր եւս ի պէտս մարդկան
արարաւ², ունի լոյս եւ

«Եւ որք մարդեացն ի
ճշմարտութենէ անտի, բար-
կութիւնն Աստուծոյ կայ
մնայ ի վերայ նոցա: Զի
գտարերս ամենայն աստու-
ածս արարին, զչնչաւորս
եւ զանչունչս, զջուր եւ
զհուր: Զի ջուրքն³ ի պէտս
կենդանեաց արարան յԱս-
տուծոյ, որ արբուցանեն
գերկիր, եւ զարձեալ ա-
պականին նիխելով եւ նուա-
զելով: Եւ հուրս ի պէտս
մեր արարաւ, որ գարմա-
նոք վարի եւ սպասաւորէ
մեզ, եւ ի պակասել կե-
րոյն, շիջանի եւ ապակա-
նի: Նոյնպէս եւ հողք եւ
ամպք ի պէտս եւս այլ ա-
րարածոց արարան, եւ ոչ
ինքեանք եղն, եւ ապակա-

1 Բնագիրն՝ աստուածս:

2 Բնագիրն՝ արարան:

3 Տպ. ջուրն:

ջերմութիւն, այլ հոր ի ջրոյ շիջանի եւ խաւարի:

նայուք են, յորդերոյ եւ պահասելոյ օգակ եւ վնասել, զի բնանց տկարութիւնն ցոյցանելոյ: Եւ երկինք եւ երկիր ոչ ինքնին եղեալ, եւ որ ի նոսա զեռունք իցեն եւ անշունչք. այլ յԱստուծոյ արարան եւ սպականացուք են: . . . Ձի երկինք եւ երկիր եւ ամենայն զարդ նոցա յԱստուծոյ արարան յոչնչէ. եւ չեն աստուածք տարբերս ամենայն, այլ արարածք հասարակաց արարողին: Արարածք են Աստուծոյ եւ լուսաւորք՝ արեգակն եւ լուսին եւ աստղք ամենայն, որք ի բնանց փոփոխումն ցոյցանեն զիւրանց սպասուորութիւնն ըստ սահմանելոյն՝ այլ եւս արարածոց:

Եզնկայ սկիզբէն մինչեւ էջ 19 տող 8՝ աղբեր մը գոյութիւնը տակաւին չենք կարող զրապէս հաստատել, բաց ի Արիտարեայ յիշեալ մասէն եւ Ս. Բարսղի հեռուեալ մասէն, որուն մտադիր կ'ընէ Հ. Յ. Թորոսեան¹:

Ս. Բ Ա Ր Ս Ե Ղ

Ե Ձ Ն Ի Կ

Ե 55³

Եւ ժողովեաց համբարեաց զնոսա (չձեռան) զի անասի ահունք մշանջեռաբուխք բխեցեն՝ որ յարեալ երանեն անդադար եւ ոչ պահասին:

Ե 82¹

Եթէ աղբերք մշտաբուխք, որք ի նորա հրամանէ կարգեցան, հանապազ բոխեն եւ ոչ պահասեն, որոց բոխումնքն զայրոյ կարօտութիւնս լուսն, եւ ինքեանք ի նմին յորդու-

¹ Բազմալեզու, անդ:

Ե 70²⁷

Ո՞վ իցէ՛ որ ճեպեայ թեան կան մշանջնա-
ստիպիցէ գարգարու ի կանր . . .
բխու մն աղբերաց . . . եւ կամ՝
որպիսի՞ շտեմարանք իցեն,
որ հանուպազ բոցինն եւ
ոչ սպասին, եւ ի յաճա-
խելն գարգար թիւնան եւ
ոչ պակասեն:

Նոյնպէս Յան-Գարգարի եւ Եղնկայ մէջ՝
երեք անգ Նոյնութիւն կը գանենք, բաց ի վե-
րոյիշեալէն, որոնցմէ մէկը պիտի յիշատակենք
վարը Մեթոդիտի եւ Եղնկայ համեմատութեանց
մէջ: Իսկ երկուքն այստեղ կը դնենք, մտադիր
ընելով՝ որ ըստ մեզ աներկբայ է՝ թէ Յան-Գար-
գարի հեղինակն Եղնկէն օգտուած ըլլայ: ¹

Ե ԶՆԻԿ

ՅԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ

Ե 63¹⁵Էջ 25⁵

Զինչ չար բան զօձ կոչ-
ջէ, եւ ի նմանէ թերթիկ:

Ի ինչ եւ ի սպրուն՝
իրաց ինչ ի պէտս. որպէս
յօժիցն, --է, զթերթիկէն:

Ե 68⁸Էջ 29¹

Այնպիսի ինչ չար ի գա-
զանայն՝ բնութեամբ ոչ
զոյր . . . սլլ յնս յանցա-
նելոյ մարդոյն զՆստու ծոյ

Զի եթէ ոչ էր ահ
Տեանն ի վերայ (հաշմանցն),
ամենեքեան զմեզ ստաա-
կէին: Եւ ուր երեք վեա-

¹ Յան-Գարգարի գիրքը տակաւին գազանիք մըն է որ չէ յաճախած: Գլխիմէր զոյն Ս. Մեթոդիայ գործ կը համարի (Nirschl's Lehrbuch d. Patrologie u. Patristik, III, Mainz, 1885, էջ 219): Թեեւ Neumann (Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836, էջ 15) եւ ասիկ տեղալ Յ. Մ. Schmid (Leben und Lehren des hl. Gr. des Erleuchtens, Regensburg, 1872, Գառաջարան, էջ 8) կը հաստատեն թէ Յան-Գարգարու մի յանուարն Գարգարի ազգային մասնագործանք կը գանուի սակայն որչափ մենք կը հասկընանք՝ de Montfauconի խօսքը (St. J. Chrysostomi Opera omnia, Parisiis, 1735, XI, էջ 823 ծան. e.) որուն վրայ կը յիշու. Նոյնման, միայն հայերէն բնագրին համար է, ինչպէս յոյանի է (Անգ) ծան. ձեւ): — Երգէն Յան-Գարգարու մն ունի կէտեր՝ որոնք Ե. գարու կէտն էր ժամանակաց կը վերաբերին:

պատուիրանան՝ առանձնան դարձու բեցուցիչք, առի չհպարտանայոյ Հոգեգինին՝ որ ի հոգոյ եղև եւ ի հոգ դառնայոց էր: Եւ առաջնոյ շնաստեղծութեան զազանայ մարդոյ՝ այլ մտւ համարչս եւ բնտեկութիւնս վերջէ: Չի սնն զգոյլոյ կորիւն սնուցանէ, եւ իրբեւ զան կորիւնս՝ առ բնտեկութեան բնդ անձն անկանին: Եւ մեան զառիժու կորիւն սնուցեալ՝ անէ ի համբոյր եւ ի քմինս, մինչեւ պատել զանուցանելեան. եւ եթէ այլ որ ի նա հուպ զայցէ, չմնացեալ զբարս զազանութեանն՝ ի վերոյ յարձակի. եւ նորա սաստեալ զազանին իբր շան՝ ցածուցանէ յանաստ զազանութեանն: Եւ այլ որ զարջոյ թոժիւն սնուցեալ՝ կարսուիչս ասուցանէ, եւ նմանեցուցեալ բարոյց մարդկան՝ զազանաբարոյն ցածուցանէ:

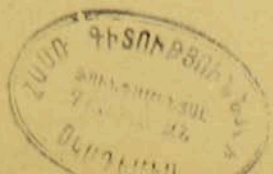
Սիցեն զմեզ՝ յերկիւղ Աստուծոյ շարժեն, զի վերաբերեալ ի հեղգութեանն՝ յառարկնութեանն վարս փութացուք միշտ: Չի եւ զազանք ոչ եթէ բնութեամբ եղեն շարք, որպէս բնդեկութեանին ցուցանեն առ թոժիւն: Եւ սուրճ եւ կնձ եւ արջ հնազանդին մարդկան, որպէս եգն եւ շուն եւ այլ ամենայն՝ որք բնդ լծոյ անկանին եւ շոգորթթեն, եւ առ անբնդեկան զազանանան, եւ մահ զորձեն անձանութիցն եւ վերս:

Սակայն Արիստիդեայ յիշեալ մասին նոյնութիւնը եւ մանաւանդ էջ 19 տող 8էն սկսեալ եղած մեծամեծ փոխառութիւնք եւ փոխառութեանցս եղանակը կու տան բանաւոր կասկած մը՝ նաեւ Ազնիկայ գրոյ սկզբան այս մասերու ամբողջացուցիչ աղբեր մը գոյութեան:

2.

Ս. Մեթոդիոս Եպս. Ողիմպիայ:

Ըսինք՝ որ Ազնիկ իւր գործոյն էջ 19 տող 8էն սկսեալ Ս. Մեթոդիոսի՝ «Վասն անձնիշխանու»

Թեան գիրքը, գիտակցաբար փոփոխելով՝ իբրև
 իւրը ներկայացուցած է: Այս փոխառութիւնն
 համեմատօրէն ներկայացրնելէն յառաջ՝ կա-
 րելօր է Ս. Մեթոդիոսի եւ յիշեալ գործոյն
 վրայ տեղեկութիւն տալ:

Ս. Մեթոդիոս էր եպիսկոպոս Ողիմպիայ
 եւ Պատարայ ի Ղուկիա Փոքուն Ասիոյ: Վերջէն
 Փիւնիկէի Տիւրոս քաղաքին եպիսկոպոսն եղաւ
 եւ Պիոկղետիանոսի հալածանաց ժամանակ՝
 312ին մարտիրոսացաւ: Իւր բազմաթիւ փիլի-
 սոփայական-աստուածաբանական գրութեանց
 մէջէն միայն Συμπόσιον τῶν δέξα παρθενοῶν, ἢ
 Περὶ ἀργείας (Խնջոյք տան կուսանաց կամ Վասն
 կուսութեան) գրութիւնն ազատ մնաց կորստենէ:
 Միւսներն՝ որովհետեւ Որիգենեայ դէմ էին,
 մահուանէն քիչ ետքն արդէն ջնջելու կ'աշխա-
 տուէր: Եւ սակայն շատերն անոր գրուածներէն
 ամբողջական կտորներ յառաջ կը բերէին, մերթ
 յիշատակութեամբ անուան եւ մերթ առանց
 յիշելու: Այս վկայութեանց եւ գողութիւններու
 պարտական ենք Ս. Մեթոդիոսի քանի մը գրու-
 թեանց յունարէն բնագիրներուն հատածները,
 որոնց ամբողջականը գտնուած չէ ցայսօր: Մեր
 խնդրէն չհեռանալու համար՝ կը մնանք միայն
 Ս. Մեթոդիոսի Περὶ αὐτεξουσίου (Վասն ան-
 ձնիշխանութեան) գրութեան վրայ:

Վասն անձնիշխանութեան գրութեան յունարէն
 ամբողջական բնագիրը ցայսօր գտնուած չէ:
 Մեթոդիոսի այս գրութիւնը ժամանակին գիտնող
 ծանօթանալէն քիչ ետքը՝ սկսած է ասկէ ամբողջ-

ջական կտորներ իրեն սեպհականել (Սուտ-) Ադամանտիոս, (Որիգենէս) Ասան ուղիւ հասարոց տրամախօսական գրութեան¹ անանուն հեղինակը, որ ոչ միայն Մեթոդիոսի անունը կը լռէ, այլ եւ անոր խօսքերը հակառակորդին՝ Որիգենէսի բերանը կը դնէ:² Նաեւ Եւսեբիոս Կեսարացի իւր Պատմութիւնն՝ Աւերանի ժողովածոյքին մէջ (Գիրք Է. գլ. 22) «Ասան անձնիշխանութեան» գրքէն մեծ կտոր մը յառաջ կը բերէ՝ գործն Մարսիմոս անուն փիլիսոփայի մը վերագրելով³: Նոյնպէս Փոս իւր Biblioth.ին մէջ Մեթոդիոսի այս գրքէն կտորներ կը դնէ:

Այս հատուածներէն բաղադրեալ յունարէն թերի բնագիրը շատ անգամ հրատարակուած է, ինչպէս եւ առ Migneի: Աերջին լատագոյն հրատարակութիւնն ըրաւ Alb. Jahn (ի Halis Sax. 1865):

¹ Գրուած իբր 300—313ին ըստ Th. Zahn, Die Dialoge des „Adamantius“ mit den Gnostikern: Zeitschrift f. K.-G. IX, 2, 3, S. 238.

² Տես յունարէն բնագրին լատագոյն հրատարակութիւնը C. Delarue, Origenis opera, Paris, 1733, I. 840; Grabe, Spicil. II. Յամին 1876 C. P. Caspari այս գործոյս Ռուֆինոսի ձեռք կատարուած լատիներէն հին թարգմանութիւնը գտաւ Schlettstadtի մատենադարանը եւ 1883ին հրատարակեց ժողովածոյքի մը մէջ՝ Kirchenhistorische Anecdota, Christiania, 1883.

³ «Ասան անձնիշխանութեան» գործոյն յոյն բնագրին մեր ձեռքն հասած մասերուն մէջ Մեթոդիոս ինք զինք կ'անուանէ «Ուղղահաստ», ինչպէս վարն յառաջ բերուած թարգմանութեան մէջ կ'երեւայ: Կարելի է որ Եւսեբիոսի տեսած օրինակին մէջ «Մարսիմոս» անունն ըլլար փոխանակ «Ուղղահաստ», զոր Եւսեբիոս հեղինակին անունը համարած ըլլայ, ինչպէս որ Մեթոդիոս «Ասան կուսութեան» գործոյն մէջ ինք զինք «Եւսեբիոս» կ'անուանէ, զոր եւ Եպիփան իբրեւ հեղինակին անունը կ'անուու: Տես Th. Zahn անդ էջ 228:

G. N. Bonwetsch, ուսուցիչ Աստուածաբանութեան ի Գորպատ, Կարդինալ Pitragի յիշատակութենէն (Analecta sacra III, Venet. 1883, p. 612) առաջնորդուելով՝ Մոսկուայի Սիւնհոգոսական մատենադարանը եւ Հոգեւոր ճեմարանի մատենադարանը, ինչպէս նաեւ Ս. Պետերբուրգի կայսերական հրատարակական մատենադարանը Մեթոդիոսի գործոց ժԲ. դարու սլաւական թարգմանութիւնները գտաւ, եւ 1891ին հրատարակեց յունարէն բնագրին հատածներուն հետ նաեւ սլաւական թարգմանութեանս գերմաներէն թարգմանութիւնը:¹ Այս գիւտով Ս. Մեթոդիոսի գործերուն մէկ մասն ամբողջացաւ:

Սլաւական թարգմանութեան գիւտով «Ասն անձնիշխանութեան» գրութիւնը գրեթէ կրկնով չափ աճեցաւ: Բոնիւնչ կը կարծէ՝ թէ սլաւական թարգմանութեան գիւտովն՝ այս գրութիւնս այս օրս ամբողջ գտնուած համարելու է: Բոնիւնչի հրատարակութիւնը մենք այսուհետեւ B պիտի նշանակենք:

Ս. Մեթոդիոս «Ասն անձնիշխանութեան գործոյն» մէջ՝ իւր սովորութեան համեմատ՝ տրամախօսական (dialogue) ձեւով «Ազղենտինեանի» մը հետ «Ուղղահաւատ» անուամբ փիճաբանութեան կը մտնէ սկզբնական նիւթոյն եւ չարին սկիզբը գտնելու համար, եւ կը ցու-

¹ G. Nathanael Bonwetsch, Methodius von Olympus, I. Erlangen und Leipzig, 1891.

ցընէ որ նիւթն արարած է եւ չարը նիւթէն յառաջ չի գար, այլ անձնիշխանութեան չարաչար գործածութենէն: Երբորդ ոմն «Ետերոս» (Ἐταῖρος, Բարեկամ), որ Վաղենափնեանի նման կը խորհի, իբրեւ դատաւոր վիճին ներկայ կը գտնուի, եւ վերջէն ինքն ալ խնդրոյն կը միջամտէ:

Մեթոդիոս իւր գրքին սկիզբ կ'ընէ դիւցարանական յիշատակութեամբ մը, եւ կը յորդորէ յունկնդրութիւն աստուածական բանակցութեան: Բ. հատուածին մէջ «Վաղենափնեանը» կը սկսի պատմել աշխարհիս վրայ տեսնուած անպատեհութիւնները կամ չարիքները, որոնց վրայ բանակցութիւնը Գ. եւ յաջորդ հատուածներով յառաջ կ'երթայ:

Արդ՝ կը գտնենք որ Եզնիկ իւր «Ընդդէմ աղանդոց» գրքին էջ 19 տող 8էն («... Զի տեսանեմք երկուս արս միազգիս...») կը սկսի մինչեւ էջ 58 վերջին տող՝ բան առ բան, տեղ տեղ փոխելով իմաստն, աննշան համառօտութեամբ եւ յաւելուածներով կ'օրինակէ Մեթոդիոսի «Վասն անձնիշխանութեան» գիրքն ամբողջ՝ Ե էջ 8 մինչեւ 58 ո. 3: Ասկէ կը շարունակուի Մեթոդիոս մինչեւ Ե էջ 62 վերջին տող: Այս կտորն ալ Եզնիկ զետեղած է իւր Գ. գրքին էջ 236, տող 6 («Եւ բազում պատճառք...») մինչեւ էջ 239 վերջնութեւր 3^ր տողին վերջը: Բայց Եզնիկայ էջ 59 նոյն խնդիրը կը շարունակուի, իսկ Մեթոդիոսի ցայժմ գտնուած բնագիրը կը վերջանայ ամփոփելով վիճարանութեան նիւթը, որով հաւանականա-

գոյն կ'երեւայ՝ թէ սլաւական թարգմանութիւնը գործն ամբողջացեալ կը ներկայացընէ:

Մենք ի յաջորդս Մեթողիոսի Ղասն անձն-իշխանութեան գործը Գ. հատուածէն սկսելով զրաբար թարգմանութեամբ պիտի դնենք ամբողջապէս, եւ դիմացը Եզնկայ վերջիշեալ նոյն մասերն ամբողջապէս: Ուր որ յոյն բնագիր կայ՝ թարգմանութիւնս յունին համեմատ է, միշտ աչաց առջեւ ունենալով նաեւ սլաւական թարգմանութիւնը. իսկ ուր յոյնը կը պակսի՝ սլաւական թարգմանութեան վրայէն է թարգմանութիւնս: Երկու բնագիրները համեմատօրէն ներկայացընելու ժամանակ՝ կարեւոր տեղեր ծանօթութիւններ կ'աւելցընենք: Իսկ համեմատութենէս յառաջ եկած հետեւութիւններն Եզնկայ անձին եւ իւր գործոյն նկատմամբ՝ կը դնենք ի վերջոյ:

Ս. Մ Ե Թ Ո Գ Ի Ի Ս

(Ե. էջ 7):

GS՝ Գ. Ղ-դէնդէնէն: . . .
 2 Ի վաղիւ անդր, այն է՝ այսօր, յորժամ եկի՝ տեսի երկուս ոմանս (արս միազգիս ասեմ) ընդ միմեանս զրբզոեալ սաստիկ բանիւք զմիմեանս պատառէին. եւ զայլ եւս ոմն՝ որ կամէր մերկա-

Ե Զ Ն Ի Կ

(էջ 19):

կամ ուստի՞ են անզգամութիւնք.
 զի տեսանեմք
 երկուս արս միազգիս
 ընդ միմեանս զրբզոեալ՝ միմեանց մահու եւ արեամբ ծարաւի են:

¹ G — Յոյն, S — Սլաւական բնագիր: Ուր որ այս երկուքը միասին կը դնենք՝ ըսել է թէ երկու բնագիրք կան մինչեւ այն տեղ՝ ուր երկուքէն մէկը գրուած է, որ է ըսել՝ թէ ասկէ ետեւ այս մէկ բնագիրը միայն գտնուած է:

² Նաեւ Ադամանտիոսի Տրամախօսութեան հեղինակն այս տեղէն կը սկսի ընդօրինակել զՄեթողիոս. բայց Եզնիկ ոչ թէ այս Տրամախօսութենէն՝ այլ ուղղակի Մեթողիոսէ կ'առնու:

նալ զընկերն : 2. Էւ սՀա
այլք եւս յանդգնադոյնս
զործել ժտին. ոմն զմեռ-
եալն դիպղերձ առնէ եւ բզ-
թ աղեալ մարմինն ընդ Հոգով
արեւու ցուցանէ, եւ այս-
պէս զգին շանց կուր ար-
կեալ՝ զնմանու թիւն իւրոյ
պատկերին խայտառակէ : 3.
Էւ այլ որ մերկացեալ զուր
ի վերայ առն նմանոյ զի-
մ. եւ սա փախուցեալ
զկեանս շահել ջանայ. այլ
նա զինի ընթացեալ՝ ոչ դա-
դարէ եւ ոչ տիրել ցասման
կամի : Էւ զի պիտոյ է բնաւ
բազում ինչ ասել նա աւա-
նիկ զՀեստ մտեալ Հարկանէ
սրտին. իսկ սա աղաչաւ որ
լինի առ ընկերն եւ տարա-
ծեալ զձեռան նա եւ զՀան-
դերձս մատուցեալ աղաչէ,
զի միայն շնորհիցէ նմա
կեալ : Եւ նա ոչ ինչ բնաւ
չափ դնէ ցասմանն, եւ ոչ
սղորմի բնաւ միազուոյն,
այլ իրբեւ զպազան վայրի
սրտով պատառել սկսանի.
նա եւ զբերանն ի նմանին
իւրի մարմինն դարձուցանէ :
Եւ յսպիտի որ լեալ էր առ
ցասմանն : Էւ անդ էր տե-
սանել զմին ընդ զետին
թաւարեալ : Էւ միւսն մեր-
կանայ զնա եւ ոչ բնաւ ծած-
կէ ընդ Հոգով զմարմինն զոր
ի Հանդերձիցն մերկացաւ :

4. Էւ էր այլ ոմն, որ
ի մտի եղեալ պղծել զկին
ընկերին՝ գողացեալ զայլոյ
ամուսնու թիւն եւ ջանա-
ցեալ ելանել յանօրէն մա-
հիման, չտայ լինել ճշմարիտ

Էւ այլք զգերեզմանս կր-
կտեն
եւ զթաղեալ մարմինս ընդ
Հոգով՝ մերկացեալ խայտա-
ռակեալ արեւու ցուցանեն,
եւ զմեծարեալ գին՝ առ
փութի չձածկելոյ՝ թերեւս
եւ շանց եւս կուր արկանեն :
Էւ է երբեք զի մին փա-
խուցեալ երթայցէ անձնա-
պուր ուրեք զկեանս ան-
ձինն շահել. եւ միւսն ցաս-
մամբ բորբոքեալ՝ սրով բզ-
կնի ընթացեալ, ոչ դադա-
րէ՝ մինչեւ յազեցուցանիցէ
զցասումն : Բւստի է այն
անյազ ցասումն :

Էւ ոմն մերկանայ զՀան-
դերձս ընկերին, եւ թէ ընդ-
դէմ դառնայցէ՝ յարեւէ
եւս արկանէ :

Էւ ուրումն ի մտի եղեալ
գողանալ զայլոյ ամուսնու
թիւն, եւ ելեալ անօրէ-
նու թեամբ յօտար մահիմն,
չտայ լինել Հայր որդուոց՝

Հայր պիմ՝ որ օրինօքն ամուսնացեալ իցէ: Եւ պիտու հետեւ սկսայ Հաւատայ ողբերգութեանց եւ Համարեցայ թէ ճշմարիտ իցեն թիւեատեան բնութիւնն, եւ անօրէն ցանկութեան ինտենայ Հաւատացի, եւ չեմ ինչ անհաւան Եղբարցն՝ որ սրով բնդ միմեանս մարտիցեն: Եւ Աւտի, այսչափ եւ այսպիսի իրս տեսեալ՝ սկսայ խնդրել, թէ ուստի իցէ այս ամենայն, եւ ո՞վ այսց շարժմանց սկիզբն, եւ ո՞վ է գործիչ այսպիսեաց բնդդեմ՝ մարդկան, ուստի գտան նորին, եւ ո՞վ է ուսուցիչ նոցա:

Չի յանդգնել զԱստուած արարիչ տել պիսպիսի իրաց չէր հնար, բայց եւ ոչ անձամբ յանձնե ունել զգոյութիւնն եւ զէանայն: Եւ Քանզի զհարգ մարթ է պիսպիսի կարծել զԱստուծոյ զին նա բարի է եւ լուս-

պիմ՝ որ օրինօքն ամուսնացեալ իցէ: Եւ երբեք երբեք պատերազմուք շարժին, ուր մեղաւ որ եւ արդար առ Հասարակ կոտորին, եւ մահէք տարածամբ եւ ախար շարաշարբ:

Եւ զի պիտոյ է մեղ բնաւ մի բոս միօջէ թուել, այլ Համառօտ իսկ ասել՝ թէ ուստի է այս ամենայն, եւ ո՞վ է սկիզբն եւ գործիչ այսպիսի անպատեհից. բայց եթէ իցէ ինչ չար զօրութիւն՝ որ զայն ամենայն անհարթութիւնս տայցէ գործել, եւ ինքն իսկ արարիչ իցէ նոցա: Չի զԱստուած արարիչ ասել պիսպիսի իրաց՝ անպատեհ է, եւ ոչ ի նմանե ունել զգոյութիւն շարեաց:

Չի հարգ մարթ է զպիսպիսիան յԱստուծոյ կարծել. զի Աստուած բարերար է եւ

նազանութիւնքն չենք դներ. տեղոյս չվերարեւելուն եւ շատ բան հրատարակչաց կամայականութեամբ փոխուած ըլլաւուն: Տպագրին հատածներու բաժանումը, ինչպէս նաեւ կիտարութիւնքն բնագրին համեմատ կ'ուզենք:

¹ Ահարիսութիւն յունական դիցարանութեան, որուն համեմատ Բարեւո՛ Պեղոսայ որդին, իւր եղբոր թիւեատի որդիքն գաղտ սպաննեց եւ միան անոր բնութեւ ատուս, անոր իւր կինը պղծելուն եւ իւր որդւոյն մահուան պատճառ ըլլալուն համար: Բայ եւ յաջորդ առասպելաբանութիւնքն Եզնիկ լաւել ուզելով՝ «Եւ երբեք երբեք պատերազմուք . . . ախար շարաշարբ» բնդհանուր խօսքերով կը յայտնէ բնագրին միարբ:

² Ե (= Եղինն) ունի ὑπόστασις (substantia, substantia) զոր Եզնիկ այստեղ գոյութիւն կը թարգմանէ, ուրիշ տեղ Էնութիւն, նշն: Մենք Մեթոդոսի թարգմանութեան մէջ միշտ գոյութիւն կը դնենք այսուհետեւ:

³ Ե σύστασις (consistentia), զոր Եզնիկ կը թարգմանէ ուրիշ տեղեր հարարութիւն, էնել:

ու թեանց՝ արարիչ էւ ի չարութեանց ինչ ի նա ոչ մերձենայ, այլ էւ ոչ խրնդալ ընդ այնոսիկ կարէ, էւ զգործել նոցին խոտէ, էւ մերժէ զայնոսիկ՝ որ խրնդան ընդ այնոսիկ. իսկ զորս փախչիցին՝ ընդունի: Եւ զիարդ չիցէ անպատեհ, զի Աստուած նոցին արարիչ կոչիցի՝ զորս նայն մերժէ: Չի ոչ եթէ չկամեր արդէ, թէ չիցեն նորին, յորժամ նախ ինքն իցէ արարիչ նոցուն: Քանզի կամի զի որ առ նա մերձենայցեն՝ նմին նմանողք լինիցին: 8. Յայն սակս օտար ի մտոց երեւեցաւ ինձ՝ զայսպիսիս զնմանէ կարծել էւ կամ իրբեւ ի նմանէ լեալ (— թէ պէտ կարի իսկ հաւանական թուիցի՝ թէ հնար իցէ ի չգոյէ գոյանալ իսկք —) էւ կամ չարեաց արարիչ զնա դնել: Չի որ յոչընչէ արար զնոսա, ոչ արդէ, ք էւ ապա յայնմանէ՝ զի են, յոչինչ անդր դարձուցանիցէ: Եւ դարձեալ հարկ իցէ ասել՝ թէ էր երբեմն՝ զի Աստուած ընդ չարիս ինդայր, բայց այժմ ոչ: Յայն սակս անհնարին ինձ թուի զայս զԱստուծոյ ասել, զի անընտանի է այս իրնութեանէ նորա: 9. Ասան որոյ կարծեմ՝ թէ էր ինչ սկզբնակից նմա (որում շիւղն անունէ) ուստի բզբեալսն գործեաց իմաստուն արուեստի՝ զատուցեալ էւ զարդարեալ վայելչու թեամբ.

լաւութեանց արարիչ էւ ի չարութեանց ինչ ի նա ոչ մերձենայ, էւ ոչ ինդալ ընդ այն ատորժէ, այլ էւ խոտէ էւ սգգործսն էւ զգործելիս.

զի անընտանի են չարիք իրնութեանէ նորա: Ասան որոյ կարծի՝ թէ էր ինչ ընդ նմա, որում շիւղն անուն էր, որ է նիւթ, ուստի գամենայն արարածս արար էւ զատոյց ամենարուեստն իմաստութեամբ էւ զարդա-

և յայնմանէ թուի թէ ի-
ցեն չարիքն: Եւ քանզի չարիքն անիրան էր և անկերպարան, այլ և խառն ի խուսն օձակելով երթեւեկէր և կարօտէր Աստուծոյ արուեստին, ոչինչ նախանձեցաւ նա, և ոչ եթող զնա հանապաղ այնպէս խառն ի խուսն վարել, այլ եկն յառնել զարարածս, և զազնու ազոյնն ի յոսու թեանցն նորա զատուցանել կամեցաւ: Եւ այնպէս այնչափ ինչ արար ի նմանէ, որչափ Աստուծոյ վայել էր առնել, և որ ինչ սասցից այնպէս՝ մորախառն էր ի նմանէ, քանզի չէր պատշաճ արարչութեան, զայն եթող այնպէս որպէս էրն, այնու զի յոչ ինչ օգտակար էր ինքեան, և յոյսցանէ համարիմ եկեալ չարեաց առ մարդիկ: 10. Այնպէս թուի ինձ բարե որ կարծել: Իսկ զու, ոյ բարեկամ, եթէ թուիցի քեզ թէ ոչ բարե որ ինչ ասացի, եկ ասացի. քանզի ցանկամ յոյժ լսել զայսպիսեաց:

Պ. Ուղիւս: Արգարեւ ճանաչեմ, ոյ բարեկամ, զյօժարութիւն կամաց քոց և զովեմ զճգունս քո վասն ինդրոյս: Եւ զի այնպէս իմն կարծես զու զեղերցն, թէ Աստուած

րեաց վայելչու թեամբ. և յայնմ նիւ թոյ պարտ է կարծել զչարիս. որ անիրան և անկերպարան էր և խառն ի խուսն օձակելով երթեւեկէր և կարօտէր Աստուծոյ արուեստիտութեանն: Եւ Աստուած ոչ եթող զնա հանապաղ խառն ի խուսն վարել, այլ եկն յառնել զարարածս, և ի յոսու թեանցն նորա յազնու ազոյնն զատուցանել կամեցաւ. և այնչափ ինչ արար ի նմանէ, որչափ Աստուծոյ վայել էր՝ առնել արարածս. և որ ինչ մորախառն էր ի նմանէ և չէր պատշաճ արարչութեան, զայն եթող.

և յայնմ մերոյ են չարիք մարդկան:

Պատասխանի

1 Իմա բառ Ե ἀποιος = առանց յատկութեան կամ որպիսութեան: Յունարէն բառիս զիմաց Եզնեկ կը զնէ՝ անէրան, անկերպարան, արտանց արդարեւ, անարդարացի: Եյս բառերը մեր ալ կը գործածենք առանց յատկութեան իմաստով:

2 Ե ἀσχημάτιστος = առանց ձեւի կերպարանքի:

3 Տղ. Վ. Ե Ե Ե:

յառքն թերակացէ ինչ
էու թէնէ՛ արարեալ իցէ
զայսոսիկ, ոչ ինչ բնաւ
սողտանեմ՝: Քանզի արդա-
րեւ իսկ չարեացն լինել զբա-
զու մն ի նոյն կարծիս մի-
անցոյց: 2. Չի բազում արք
աւագք յառաջ իսկ քան
զքեզ եւ զիս վասն նորին
ինդիրս մեծամեծս արարին.
Եւ կէսք զնոյն ինչ բնոյ քեզ
կարծեցին, եւ կէսք զԱս-
տուած արարիչ նոցին եւ
զին. այնու զի երկնչէին
ժամանակակից զոյս թիւն
ինչ բնոյ նմա զնել. իսկ
կէսք, քանզի երկնչէին զԱս-
տուած արարիչ չարեաց ա-
սել, չիւզ ինչ ժամանակա-
կից նմա զնել կարծեցին:
Եւ եղև երկոցուն եւս՝
սաւանդիտու թեան ճշմարիտ
երկեզին Աստուծոյ, ոչ ինչ
բարիոք ասել: 3. Եւ տմանք
ճրածարեցին բնաւ ի խրն-
զրելոյ զսկիզբն այսոցիկ, որ-
պէս թէ ամենեւին այսմ
ինդրոյ չիցէ սպառուած:
Այլ ճաղորդութիւն բա-
րեկամութեան խնյառ քեզ
ոչ տայ ինձ թոյլ ճրածա-
րել յայսմ ինդրոյ, մանաւ-
անդ զի դու ինքնին զյօժա-
րութիւն քո յայտ առնես,
որպէս թէ չիցես ի կար-
ձեաց ինչ յառաջագոյն
զբաւեալ, (թէ պէտ էւ
յայնցանէ, զոր խորճեցարդ,
առաւել երեւիցի այնպէս
իսկ լինել իրացն.) այլ ասես՝
թէ իցես ի ցանկութեան

Արդարեւ իսկ չարիքն որ
լինին ի տարակուսի կացու-
ցանէն զբազու մն. եւ բա-
զում արք աւագք վասն
նորին

ինդիրս մեծամեծս արարին:
Կէսք անսկզբնակից ինչ բնոյ
Աստուծոյ կամեցան զնել:

Եւ կէսք բառ նմանէ նիւթ
ինչ, զոր չիւզն անուանեն,
թէ ի նմանէ արար զարաւ-
բածս.

Եւ կէսք ճրածարեցին բնաւ
ի ինդրելոյ, որպէս թէ

ամենեւին այնմ ինդրոյ չիք
սպառուած:

Բայց մեզ ճարկ եղև ի
սիրոյ բարեկամաց,

Եւ յոչ ուղիղ ճայելոյ բնոյ-
զիմանկացն,

1 8 οὐσία (essentia, substantia) էու թիւն: Այս բառը
կը գործածենք այսուհետեւ յոյն բառին գիմաց, թէ եւ Եզ-
նիկ ոչնչ, բն--բն--ն զնէ:

Ճշմարիտդ իտու թեանն Վան
որդ եւ ես յօժարու թեամբ
միակցայց ի ինդիր ճառիցս :
Եւ յի եւ ցանկայի իմն, զի
այլ որ եւս ունկնդիր մերոց
բանից լինիցի. զի որպէս
թուի՝ եւ նա բնդ քեզ
գնոյն կարծիս ունի զիրացս :
Յայն սակս բնդ երկոսեանդ
առ հասարակ խօսել կամիմ :
զի զոր ինչ ցքեզ ասեմ,
որ այսպէսզ համարիս, զնոյն
եւ նմա նոյնպէս ասացից :
Էւ զի հասանէ քեզ ճշ-
մարտու թեամբ զբարոյն
խօսել, տուր պատասխանի
ու զիդ մտօք ամենայնի՝ զոր
ինչ եւ հարցանիցեմ. ու ստի
եւ լինի՝ քեզ զճշմարիտն
ու սանել եւ ինձ ոչ ի զուր
ինչ ի քեզ զբանս իմ ծա-
խել :

5. Վ-չ-չ-տ. : Պատրաստ
եմ զոր ինչ ասեալ՝ ասնել .
եւ յայն սակս ամենայն յօ-
ժարու թեամբ հարց ցիս,
ու ստի ի գիտու թիւն բար-
ւոյն հասանել ինձ մարթ
համարիցիս : Քանզի ոչ եթէ
անիրաւ ու թեամբ ինչ յաղ-
թել ջանամ, այլ իրաւամբ
զճշմարիտն ու սանել : Եւ պա
սկիդրն արա վարդապետու
թեանդ :

Վ-ն-ն Ե-տ-տ-չ-չ-ի- շ- շ-
չ-ի-ն :

Է. Ո-չ-չ-ն. Ձի երկուց
անարարաց ի միասին չէ
մարթ բնաւ լինել . եւ կար-
ծեմ թէ այնմ չես անդի-
տակ ինչ եւ դու, թէ պէտ
եւ առաւել թուի՝ թէ,
զբաւեալ յառաջագոյն, կա-

բաւ մերու՝ տկարու թեան
ապա ինեալ . յէստու ճոյ
չնորհան, միսլ ի ինդիր ճա-
ռիցս. մանաւանդ զի յու-
սացեալ եւս վատահ իցեմք
յու զզոց ունկնդրաց ի կա-
մացն մտադիւրու թիւն .

ու ստի եւ լինիցի՝ նոցա
զճշմարիտն ու սանել եւ մեզ
ոչ ի զուր ինչ զբանս ծա-
խել :

Քանզի ոչ եթէ անիրաւ ու
թեամբ ինչ յաղթել ջա-
նամք, այլ իրաւամբ
զճշմարիտն ու սանել :

Որովհետեւ՝ յայտ է՝ թէ
երկուց անարարաց ի միա-
սին չէ մարթ լինել .

միջիս եւ զայս եւս յաւել-
լուլ ի խնդիրն՝ եթէ հարկ
իսկ ի վերայ կայցէ ասել,
թէ կամ Աստուած զա-
տեալ իցէ ի հիւղեայն եւ
կամ ոչ իցէ զատեալ ի
նմանէ: 2. Եթէ որ ասել
կամիցի, թէ նա մի իցէ բնդ
հիւղեայն, յայտ է թէ զան-
արարն մի ափիցէ. քանզի
մին ի սոցանէ հարկ է թէ
մասն ինչ միւսոյն իցէ: Աւ-
ղի մին միւսոյն մասն է,
յայտ է թէ ոչ միայն Եր-
կու անարարք գտանին, այլ
մի ի բազմաց կազմեալ:
Քանզի եւ զմարդն, որ այլ-
եւ այլ անդամն ունի, ոչ
եթէ ի բազում արարածս
բաժանիցեմք, այլ որպէս
միտք ուսուցանեն՝ մի միայն
արարած զմարդն ի բազում
մասանց կազմեալ յԱստու-
ծոյ ասեմք: Արդնպէս հարկ
է եթէ մի միայն անարար
զԱստուած ափիցեմք, եթէ
չիցէ նա զատեալ ի հիւղ-
եայն: 3. Ապա եթէ որ ա-
փիցէ, թէ զատ ինչ իցէ,
ապա հարկ է թէ իցէ ինչ
ի միջի երկոցունց, որպէս
զի անափ իսկ՝ զի զատ են
իմասցի: Զի չէ ինչ հնար
իմանալ ինչ մի՝ որ հեռի
իցէ յայլմէ, եւ չիցէ այլ
ինչ՝ որ անջրպետ բնդ միւսն
ի մէջ մտանիցէ: 4. Ար եւ
ոչ միայն զայսմանէ իմա-
նալի է, այլ եւ ի բազում
իսկ իրս. զի զոր ինչ զեր-
կուց անարարացն ասացար,
զնոյն հարկ իցէ ասել՝ եթէ
եւ երեք իցեն անարարն:
Քանզի եւ զամանէ կամիմ
հարցանել. Միթէ զատ ինչ

զի ուր երկու որ ի միասին
իցեն, հարկ է թէ իցէ ինչ՝
որ զատանիցէ ի միջի.

իցեն ի միմեանց, եւ կամ
խրապանչիւր ի միասին ընդ
ընկերին իցէ: 5. Չի եթէ
որ կամիցի՝ թէ ի միասին
իցեն, լուիցէ զոր յառաջն
ասացար. իսկ եթէ զատեալ
իցեն ի միմեանց, ապա չէ
մարթ ի հարկէ ոչ ընդ ու-
նել զգոյս թիւն այնր՝ որ
զատանիցէ ի միջի:

Չ. Ապա եթէ որ համա-
րիցի երրորդ իմն օրինակաւ
զանարարացն ճառել, թէ
Աստուած չիցէ զատեալ ի
հիւզեայն, բայց եւ ոչ իցէ
մի իրրեւ մասն, այլ իրրեւ
ի տեղուց ինչ յամենայն
ի հիւզն, եւ հիւզն յԱս-
տուած, լուիցէ զոր ի բանսն
ճածկեալ կայ. այն է՝ զի
եթէ ասիցեմք թէ հիւզն
լեալ իցէ տեղի Աստուծոյ,
հարկ է զի նա ի տեղուց
իցէ եւ հիւզն շուրջ փա-
կիցէ զնա: 2. Աս աւանիկ
եւ հարկ էր թէ նա իրրեւ
զհիւզն իսկ խառն ի խառն
վարէր. ոչ կալ կայցէ նմա
եւ ոչ մնալ ինքն յինքեան.
նա եւ նոյա՛ յորում էն,
այսր անդր տանիցի Այլ
եւ հարկ է ստել՝ եթէ Աս-
տուած ի յախն զտանի-
զի եթէ էր երբէք հիւզն
անզարդ, եւ զարդարեաց
զնա Աստուած, քանզի զնա

արդ, զեօրդ համարիցին
զԱստուած:

իրրեւ ի տեղուց ինչ յա-
մենայն ի հիւզն լինել, եթէ
ի միում ինչ ի մասին նա-
բաւ էթէ զամենայն զԱս-
տուած յամենայն՝ ի հիւզն
լինել ասիցեն, որչափ մեծ
եւ ս ասիցեն զԱստուած,
զտանի հիւզն մեծ քան զնա:
Քանզի յորում իցէ որ,
այն՝ յորում էն, քան զայն՝
որ ի նմա էն, մեծ զտանի,
զի բաւական եղև տանել
բոլոր զնա:

3. Իսկ եթէ էր երբէք հիւզն
անզարդ եւ անարդ եւ ան-
կերպարան, եւ զարդարեաց

¹ Տպ. յ՝ՔՆ՝ՅՆ: Ատխաղատութեան երկրորդ մասը
«եթէ ի միում ինչ ի մասին նորա» մեր փոփոխութեան
արգելք չի կրնար բլալ. վասն զի էզնիկ այս կտորն քիչ
մը վարէն (Մեթ. Չ. 3) վեր առած է:

² Տպ. յ՝ՔՆ՝ՅՆ:

³ Այստեղ տպագրին մջ ետեւ առաջն թիւն կայ այս-
ինքն՝ «Իսկ եթէ էր երբէք . . . խառն ի խառն վարէր»
կտորն տպագրին մջ «էւ եթէ ի մասն . . . քան զերկտան»
կտորէն ետքը փոխադրուած է:

ի լաւն դարձուցանել կամեցաւ, ապա ուրեմն էր երբեմն՝ զի յանգարդս էր Աստուած:

3. Եւ արդ, եւ զայս եւս իրաւամբք յաւերում՝ Հարցանել Աստուած յամենայն ի հիւզն էր, եթէ ի միում ինչ ի մասին նորա: Եթէ որ կամօրցի ասել՝ եթէ ի մասին ինչ հիւզեայն էր Աստուած, եւ այնպէս բիւրապատիկ իսկ փոքր քան զհիւզն զնա համարի, զի մասն ինչ նորա բաւական եղև ընդունել զամենայն զԱստուած:

Եւ եթէ ասիցէ յամենայն ի հիւզն ինել, եւ յամենայն ի հիւզն զեանդել, զիւրոյ նա զայն գործէր: Քանզի հարկ է ասել՝ եթէ կամ՝ Աստուած զանձն ու-

զնա Աստուած, քանզի ի յոռութեանցն նորա ի լաւն դարձուցանել կամեցաւ, ապա ուրեմն էր երբեմն՝ զի յանգարդս եւ յանարդս եւ յանկերպարանս էր Աստուած, եւ հարկ էր թէ իրբև զհիւզն իսկ եւ նա խառն ի խուռն վարէր:

Եւ եթէ ի մասն ինչ միայն ի նմանէ, եւ այնպէս բիւրապատիկ իսկ մեծ քան զնա հիւզն գտանի.

զի սակաւ ինչ մասն նորա բաւական եղև ընդունել զամենայն զնա:

Եւ եթէ ոչ ի նմա, եւ ոչ ի մասն ինչ նորա, յայտ է՝ թէ այլ ինչ էր անջրպետ բնոյ մէջ երկոցուն, մեծ քան զերկոսին. եւ ոչ միայն երկու անսկզբնակիցք գտանին, այլ երեք. Աստուած եւ հիւզն եւ անջրպետն, եւ մանաւանդ մեծ եւս անջրպետն քան զերկոսին:

Եւ թէ յամենայն ի հիւզն, որպէս ասեմն, էր Աստուած, յորժամ զնա ի զարդ եւ ի յարդ եւ ի կերպարանս ստէր, ինքն յմարթէր ամբոսիւ, զի չէր ու-

1 «Եւ հարկ էր . . . վարէր» կտորս՝ Կեթ. Զ. 2ի սկիզբը պիտի անցնի ըստ բնագրին:

2 «Եւ եթէ ոչ ի նմա . . . քան զերկոսին» Եզնկայ յաւերածն է՝ կրկնելով եւ ամբոսիւով արդէն ըստածնեբն. այնպէս եւ վերն Կեթ. Զ. 2ի դիմաց («Քանզի յորում իցէ որ . . .») եւ այսուհետեւ քանի մ'անգամ:

րէք մեկնեալ իցէ, որով
գործեալ իցէ զայն՝ յորմէ
մեկնեցան, եւ կամ՝ եւ
զինքն ընդ հիւղին գործեալ
իցէ. քանզի չգոյր ուրեք
տեղի մեկնելոյ:

4. Ապա թէ որ ասիցէ՝
թէ հիւղն ի յԱստուած
էր, ըստ նմին օրինակի պարտ
է խնդրել՝ որպէս զամ ինչ
ի նմանէ, որպէս զազգս ա-
նասնոց ի մէջ օդոյ, որ զա-
տուցեալ եւ անջատեալ է
ի նոցանէ որ ի նմա են, թէ
իրբեւ ի տեղւոջ, որպէս եւ
ջուրք յերկրի:

5. Չի եթէ ասիցեմք՝ որ-
պէս ի մէջ օդոյ, ապա ու-
րեմն բաժանելի է Աստու-
ած. իսկ եթէ որպէս ջուրք
յերկրի, ապա հիւղն խառն
ի խուռն էր եւ անզարդ,
այլ եւ ունէր զչարիս. ապա
ուրեմն անզարդից եւ չա-
րեաց տեղի հարկ է ասել
զԱստուած, որ ոչ ուղիղ
ինչ թուի ինձ, (G) մանաւանդ
թէ լի վտանգօք: Իսկ եթէ
կամիս թէ իցէ հիւղն, զի
մի չարեաց արարիչ զԱս-
տուած ասիցես, լաւագոյն
համարեալ փախել յայս-
մանէ՝ ասիցես եթէ իցէ նա
ասպնջական չարեաց:

6. Իսկ եթէ յարարած
գոյու թեանց կարծելով ըզ-

րէք մարթ ամփոփելոյ:

Միթէ եւ զինքն ընդ հիւ-
ղին ի զարդս եւ ի յարդս
եւ ի կերպարանս ածէր.
քանզի չգոյր ուրեք տեղի
ամփոփելոյ.

որ յետնոյ ամպարչտու-
թեանն է:

Ապա թէ ասիցեն՝ թէ հիւղն
ի յԱստուած էր, ըստ նմին
օրինակի պարտ էր խնդրել՝
որպէս զամ ինչ ի նմանէ,
որպէս զանասունս ի մէջ
օդոյ, որք ի նմա են եւ
զատուցեալք ի նմանէ. թէ
իրբեւ ի տեղւոջ, որպէս
եւ ջուրք յերկրի:

Եւ զհիւղեայն ասեն՝
թէ անձահ եւ անզարդ եւ
անարդ եւ չար էր. եթէ
ըստ նոցա մտացն իցէ,
ապա չարեաց տեղի էր Աս-
տուած, զի անհեղեղքն եւ
անզարդքն ի նմա էին, որ
անհնարին անօրէնու թիւնէ,

կարծել զԱստուծոյ
թէ երբեմն ասպնջական
չարեաց էր, եւ ապա արա-
րիչ չարեաց.

նա եւ բաժանելի եւս՝ թէ
ի նմա իրբեւ ի տեղւոջ էր:

1 Այս կտորն Եզնիկ Մեթ. 2. 5ի սկիզբէն կտրած
այս տեղ բերած կցած է:

Հիւղն՝ անարար զայն ասի-
ցես լեալ, բազում ինչ
հասանիցէ ինձ ասել բանս
զայսմանէ ի յուցանել՝ եթէ
անհնար է թէ անարար իցէ:
Իսկ եթէ զչարեացն ծնունդ
պատճառս ասիցես լինել
այսր կարծեաց, թուի ինձ
թէ հարկ է զայլ ի քննու-
թիւն այսոցիկ: Քանզի յոր-
ժամ յայտնի իցէ մտաց
եթէ որպէս լինին չարիքն,
եւ զի չէ հնար զԱստուած
պատճառ չարեաց ասել՝
այնու զի առ բնթեր նմա
զհիւղն դնեն՝, թուի ինձ
թէ կարծիրս այս ինքնին
եղծանին: Չի եթէ զկեր-
պարանս, որ չէին, արար
Աստուած, ապա եւ զու-
թիւնս:

Է. Ասիցես ապա, եթէ
հիւղն որ անկերպարան էր,
սկզբնակից իցէ Աստուծոյ,
ուստի զաշխարհս արար:

Վ. շ. Այդ պէս ինձ թուի:

2. Ուր. Արդ, եթէ
հիւղն անկերպարան էր, իսկ
աշխարհս յԱստուծոյ եղև,
եւ յաշխարհի են կերպա-
րանք, ապա կերպարանաց
արարիչ իցէ Աստուած:

Վ. շ. Այդ պէս է:

3. Ուր. Քանզի լուայ՝
զի ասէիր յառաջագոյն,

Արդ հարկ է ի պատճառս
չարեացն զայլ եւ յուցանել
թէ ուստի լինին չարիքն,
եւ չէ

պատճառ չարեաց Աստու-
ած՝ այնու զի առ բնթեր
նմա զհիւղն դնեն:

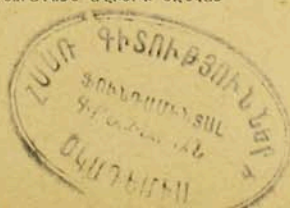
Էւ արդ զոր հիւղ առ
ձեռն դնիցեն Աստուծոյ.
նչ ապաքէն զայն, ուստի
զաշխարհս արար, որ ան-
կերպարանն եւ անզարդ եւ
անարդ էր:

Չի տեսնեմք զաշխարհս
ի պէսպէս կերպարանս եւ
ի զարդս եւ ի յարդս:

ապա ուրեմն կերպարանաց
եւ զարդուց եւ արդուց
արարիչ է Աստուած, եւ
ոչ բնութեանց:

1 Իմա ըստ բնագրին՝ վասն զի հիւղն Աստուծոյ գոյ-
ակից (սկզբնակից) կը համարին:

2 Β ποιότης = qualitas, յատկութիւն: Եզնիկ կը
դնէ ասոր զիմաց միշտ կէրդուրնէ, որդէնէ, զոր եւ մենք
կը գործածենք այսու հետեւ. «յատկութիւն» իմաստով:

եթէ չէ հնար ի չգոյէ լի-
նել ինչ, առև արդ պա-
տասխանի հարցման իմում՝
Թիթէ կարծիցեն թէ կեր-
պարանք աշխարհիս չիցեն
արարեալ ի կերպարանաց՝
որ իցենն:

Վ-Ն. Այսպէս կարծեմ:

Ո-Ն. Համարիցիս թէ
կերպարանքն այլ ինչ իցեն
քան զէութիւն:

Վ-Ն. Այսպէս է:

4. Ո-Ն. Արդ, եթէ Աս-
տուած ոչ ի կերպարանաց՝
որ իցեն, զկերպարանն ա-
բար, եւ ոչ յէութեանց ե-
ղեն, եւ զի կերպարանքն
չեն էութիւնք, ապա հարկ
է ասել եթէ ի չգոյից արա-
րան յԱստուծոյ: Ապա ա-
ւելորդ թուի ինձ ասել՝
թէ անհնար իցէ կարծել,
եթէ արարեալ իցէ Աս-
տուծոյ ի չգոյէ ինչ:

5. Այլ վասն այսորիկ
այսպիսի ինչ է ասել. քան-
զի եւ առ մեզ տեսնեմք,
զի մարդիկ ի չգոյէ առնեն
ինչ, թէ պէտ եւ առաւել
երեւիցին առնել ինչ յի-
մք: Արպէս ամցուք օրի-
նակ զչինողսն: քանզինո-
քա ոչ ի քաղաքաց քաղաքս
առնեն, նոյնպէս եւ ոչ ի
տաճարաց տաճարս:

6. Իսկ եթէ՝ քանզի էութիւնք
գտանին ի նոսին,
կարծիցես եթէ ի գոյից
առնեն նորա զնոսին, սխա-
լես քանիւդ. զի ոչ եթէ
էութեան գործ է քաղաքս
կամ տաճարս շինել, այլ

Իսկ եթէ արարչի այն գործ
է՝ զբնութիւնս առնել, եւ
ոչ միայն արդս եւ զարդս եւ
կերպարանս,

յայտ է եթէ աւելորդ է
կարծել՝ թէ ի նիւթոյ ինչ
իմեքէ յբնութեակացէ արար
Աստուած զաշխարհս, այլ
յուրնչէ եւ ի չգոյէ:

Նա եւ զմարդիկ տեսա-
նեմք, զի
ի չգոյէ առնեն ինչ.

որպէս շինողքդ ոչ ի քա-
ղաքաց քաղաքս առնեն,
եւ ոչ ի տաճարաց տաճարս:

Նորա քանզի ամենեւին յո-
չնչէ շկարեն ինչ առնել,
քարինքն՝ զոր ի շինածսն
յօրինեն, ոչ եւս քարինք
կոչին, այլ կամ քաղաքք
կամ տաճարք. զի ոչ եթէ
բնութեան գործ է քաղաքս

արուեստին է՝ որ յէութեանն: Աշուարուեստն ոչ եթէ յայնմանէ ինչ՝ որ յէութիւնն իցէ, լինի արուեստ, այլ ի շղոյէն՝ որ ի նստին:

7. Այլ թուի թէ հակառակիցես ինձ այսպէս բանիւդ՝ եթէ Արուեստագէտն յարուեստէն՝ որ յէութեանն է, գործէ զարուեստն: Աս այդ պիտի ինչ ասել ինձ լաւ թուի, եթէ Աշուար ոչ իսկ ի մարդն ի գոյէ իմքէ արուեստն ճաննի. զի ոչ է հնար եթէ արուեստն յանձնէ իսկ արուեստ իցէ, այլ ի գիպացն է, եւ յայնցանէ՝ որ յայնժամ՝ եկին ի իննել, յորժամ՝ յէութեանն իմիք գիպեցան:

8. Զի մարդ եւ առանց ճարտարութեան՝ լինի բայց սա չէ՝ եթէ ոչ նախ մարդն իցէ. ուստի զարուեստս յոչնչէ ի մարդիկ բուսեալ հարկ է ասել:

9. Աշուար եթէ առ մարդկան այսպէս լեալ ցուցաք, որչափ եւս առաւել պատշաճ իցէ զԱստուծոյ իմանալ՝ թէ ոչ միայն զկերպարանս յոչնչէ առնել բաւական է, այլ եւ զէութիւնս: Քանզի եթէ հնար

կամ տաճարս շինել, այլ արուեստին է՝ որ ի բնութեանն: Աշուարուեստն ոչ եթէ յընթերակացէ ինչ իմքէ՝ որ ի բնութիւնն իցէ, առնու զարուեստգիտութիւնն, այլ ի գիպացն՝ որ գիպին ի բնութեանցն:

Քանզի ոչ եթէ անձնաւոր ինչ յանձնաւորաց զարուեստն կարէ ցուցանել, այլ ի գիպացն՝

որք գիպինն.

որպէս ի դարբնութենէ՝ դարբինն, եւ ի հիւսնութենէ՝ հիւսն:

Զի մարդ եւ յառաջագոյն քան զարուեստն է. բայց արուեստն չէ՝ եթէ ոչ նախ մարդն իցէ. ուստի զարուեստն յոչնչէ ի մարդիկ պատշաճեալ հարկ է ասել: Աշուար եթէ առ մարդկան այսպէս, որչափ եւս առաւել պատշաճ իցէ զԱստուծոյ իմանալ՝ թէ ոչ միայն արդուց եւ զարդուց եւ կերպարանաց արարիչ է, այլ յոչնչէ առնել բաւական է բնութիւնս:

1 Իմա՝ այլ պատահարներէն յառաջ կու գայ:

2 Իմա՝ ճարտարագետութիւն:

3 Տպ. լուսի՝ չնեւէ: Տպ. Իգմիրի ունի ըստ բնագրին:

Թ ու իցի յոչընչէ լինել ի միք, ՅՏ ապա յայտ է թէ և և ա թ իւնք նոյնպիսի իցեն:

ԳՏ. Բ. Չարիքս որ լինին ու ստի իցեն:

Է. զի ցանկաս Տարցանել զակգրանէ չարեաց, եկից ի ինդիր նոցին, և և կամիմ սակասիկ ինչ Տարցանել ցրեղ. Չարիքն թ ու ին քեզ թէ և ու թ իւնք ինչ իցեն, թէ արգասիք է ու թեանց:

Վ. շ. Թ ու ի թէ ի զէպ իցէ սակ' թէ արգասիք է ու թեանց իցեն:

Ու շ. Ի սկ Տիւղն անարգասաւ որ էր և անկերպարան:

Վ. շ. Այդպէս Տաստա տեցի վերագոյնն ի բանս իմ:

2. Ու շ. Ի սկ արգ, եթէ չարիքն արգասիք իցեն և ու թեանց, և Տիւղն անարգասաւ որ իցէ, և զի սասցեր' եթէ Աստուած արարիչ արգասեացն իցէ, ապա Աստուած արարիչ իցէ և չարեաց: Ի սկ եթէ պրպէս չիցէ մարթ սակ' թէ Աստուած չիցէ պատճառ չա-

նէ ոչ արգասիս նիւ թ' յոր մէ Աստուած բնարեաց զբարին ի մի թէր և զչարն միբախտան ի միս կողմն, ու ստի ջանաց միբախտան զյասակն պատրել:

Չարիքս որ լինին ու ստի իցեն:

Շարցցուք և մեք. Չարիքն որ լինին, անձիւնք ինչ իցեն, թէ արգասիք անձանց:

Ասեն. Ի զէպ է կարծել եթէ արգասիք անձանց:

Է. Տիւղն, զոր սակն անարգասաւ որ և անկերպարան,

զիւրդ անարգասաւ որն և անկերպարանն յայլս կարէր արդիւնս ճնուցանել,

եթէ ոչ ի զիպացն լինիցին չարիքն, և ոչ ի նմանէ:

1 Այս վերնագիրս սլաւականին է: Յոյն ձեռագիր մ' ունի' Դարձեալ ինդրել պարտ է վասն չարին:

2 Իմա՛ յասկու թիւն:

3 Է. ոչ . . . պատրելս ամբողջ կտորս ուրիշ տեղէ մը անջատուած եկած է այստեղ առանց կապակցութեան: Հասանական է որ Եզնկայ երկու թ ու շ թ ետքը մէկ մասին վերաբերի, սակայն յոյն բնագրին մէջ չկայ:

բեաց, ապա աւելորդ թուի
ինձ Աստուծոյ հիւշ ինչ
առ ընթեր դնել: Ապա թէ
ունիցիս ինչ առ այս ասել,
սկիզբն արա բանիցդ: Իսկ
եթէ առ սէր զիճելոյ խըն-
դիրքս յուղիցին ի մէջ մեր,
չկամիմ ապարէն երկրորդ
անգամ վասն չարեացս սահ-
մանել ինչ: Եւ քանզի առ
բարեկամութեան մանաւ-
անդ եւ առ օգտի ընկերին
եկար ի խնդիր ճառիցս,
խնդրեմ յանձն առնուլ
յառաջ քան զամենայն զայս
հաստատել:

3. Ա-չ. Թեպէտ եւ ի
բազմաց հետէ յայտ իսկ
քեզ իցէ յօժարութիւն
իմ, որպէս կարծեմս, եւ
փոյթ զխնդրոյս, թէ եւ ոչ
նենդութեամբ ինչ խօսել
կամիցիմ, ստելով յաղթել
յօժարեալ, այլ զի ճշմար-
տութիւնն մանր մանր
քննութեամբ ի յայտ եկես-
ցէ. քանզի գիտեմ քաջ
զի եւ դու նոյնպիսի միտս
ունիցիս: Յայն սակս որով
օրինակաւ եւ զճշմարտն
գտանել հնար համարիցիս
դու, զայն ի կիր արկանել
մի ինչ զանդաղիցիս: Քան-
զի ոչ միայն քեզ օգուտ
լինիցի զլաւն ի կիր արկա-
նել, այլ եւ ինձ. այնու զի
զայնցանէ՝ որոց անգէտնեմ,
խելամուտ զիս առնիցես:

4. Ո-չ. Ինձ թուի, ե-
թէ եւ չարիքն էութիւնք
ինչ իցեն, զի ոչ տեսանեմ
զնոսա լեալ առանց էութեան:
Արդ աւաղիկ, եւ
դու ասես՝ թէ չարիքն էութիւնք
իցեն. ապա հարկ է

զմիտս էու թեան խնդրել¹ :
 Համարիցին եթէ էու-
 թիւնդն մարմնաւոր ինչ
 էք² իցեն :

Վ-չ. Այդպէս թուի :

5. Ո-չչ. Իսկ էն մար-
 մնաւոր յանձնէ իցէ առանց
 ինչ կարօտելոյ ու մեք, յոր-
 մէ առնուցու զլինելն :

Վ-չ. Այդպէս է :

6. Ո-չչ. Դարձեալ՝ Հա-
 մարիցին թէ չարիքն գործ²
 իրիք իցեն :

Վ-չ. Այդպէս ինձերեւի :

7. Ո-չչ. Այլ գործքն
 յայնժամ՝ գայցեն ի լինել,
 յորժամ իցէ որ որ գոր-
 ծիցէ :

Վ-չ. Այդպէս է :

8. Ո-չչ. Ապա եթէ չիցէ
 որ բնաւ՝ որ գործիցէ, ապա
 եւ գործքն բնաւ չիցեն :

Վ-չ. Չիցեն բնաւ :

9. Ո-չչ. Իսկ արդ, եթէ
 էու թիւնն իցէ մարմնաւոր է,
 եւ մարմնաւոր էն չէ ինչ,
 կարօտ թէ յայլ ինչ լեալ,
 գայցէ ի լինել. այլ չարիքն
 գործ իրիք իցեն, իսկ գործ-
 քն կարօտին ի իք՝ յորում
 լեալ, գայցեն ի լինել, ապա
 յայտ է թէ նոքին իսկ էու-
 թիւնքն չիցեն չարիք : 10.
 Իսկ եթէ էու թիւնքն չա-
 րիք են, եւ չար է սպանու-
 թիւնն, ապա էու թիւնն իցէ
 սպանու թիւնն : Իսկ արդ,
 սպանու թիւնն գործ ինչ
 ուրուք է, ապա սպանու-
 թիւնն չէ էու թիւնն ինչ :
 Իսկ եթէ կամիցիս զոր գոր-

¹ Իմա՞ էակք (յն. σύστασις = consistentia, հաս-
 առաւութիւնն)

² Յն. ἐνέργεια, ներգործութիւն :

ծէն էու թիւն ասել, ասացից եւ եւ: Արպէս սպանող որ, քանդի մարդ է, էու- թիւն է. իսկ սպանու- թիւնն՝ զոր գործէ, ոչ է էու թիւն, այլ գործ ինչ էու թեան: 11. Այլ մեք գմարդ մերթ չար կոչեմք վասն սպանութեանն, եւ մերթ բարի վասն բարւոյ գործոյ: Այլ այս անուանք կապեալ են բնոյ էու թեանն վասն դիպացն՝ որ չեն ինչ նոյն. զի չէ ինչ սպանու- թիւնն էու թիւն, եւ ոչ դարձեալ շնութիւնն եւ ոչ այլ ինչ չար նոյնպիսի. այլ որպէս ի գորտութենէն՝ գպիր կոչի, եւ ի ճարտա- բութենէն՝ ճարտար եւ ի բժշկութենէն բժիշկ. եւ բժշկութիւնն եւ ճարտա- բութիւնն եւ գորտութիւնն ոչ եթէ էու թիւնք ինչ ի- ցեն, այլ ի դիպաց անտի առնուն զանուանս, յորոց այսպիսի ինչ անուանել չարկ թուի, թէպէտ եւ ոչ մին ի նոյանէ այնպիսի ինչ իցէ: Աղյնպէս եւ որ չարիքն չամարիցին՝ թուի թէ առեալ իցեն զանուա- նու մն էու թեան, թէպէտ եւ բնաւ չիցեն էու թիւն: 12. Աղյնպէս միտ գիր ինձ. եթէ եւ զայլ ինչ իմանայ- ցես մտք պատճառ չարեաց մարդկան, նոյնպէս եւ նա — այնու զի գործէ ի նոսին եւ գրդէ ի գործել զչարիսն, — ի գործոյն՝ զոր գոր-

ծի սպանութիւնն չէ անձն ինչ, եւ ոչ շնութիւնն անձն ինչ է, եւ ոչ դարձեալ այլքն մի բնութիւնէ ի չարեացն. այլ որպէս ի գորտութենէն գպիր կոչի, եւ ի ճարտարութենէն ճարտար, եւ ի բժշկութենէն բժիշկ. եւ այն

ոչ եթէ անձինք ինչ են, այլ յիրաց անտի առնուն զանուանս,

նոյնպէս եւ չարիքն ի դի- պացն առնուն զանուա- նու մն:

Ապա եթէ եւ զայլ որ ի- մանայցեն

գրդիչ եւ գրդիչ՝ որ ար- կանիցէ ի միտս մարդկան զչարիսն, եւ նա ի գործոյն՝

¹ Յն. γραμματικῆ, քերականութիւն:

² Յն. ὄητορικῆ, ճարտարութիւն, ճարտասանութիւն:

ծէ, չար իսկ լինի: Քանզի յայն սակս առնու զանուն չարութեան, զի զործիչ է չարեաց: Բայց զոր զործէ ինչ որ ոչ ինքն նոյն է, այլ նորա զործք են նորա, ուստի եւ զանուն չարեաց առնու: 13. Չի եթէ ասիցեմք թէ նոյն է բնդ այն՝ զոր զործէ որ, — այլ նա զործէ եւ սպանութիւնս եւ շուտ թիւնս եւ զողութիւնս եւ որ նման է սոցին, — ապա նոյն իցէ նա եւ բնդ սոսա: Իսկ եթէ նոյն իցէ բնդ սոսին, քանզի սորա յորժամ զործին՝ զանի լինել, եւ եթէ չգործիցին՝ պակասին ի լինելոյ. եւ դարձեալ զի սորա ի մարդկանէ զործին, ապա ուրեմն մարդիկ են արարիչ սոցին եւ պատճառք լինելոյն եւ չլինելոյն: 14. Ապա թէ ասիցես եւս՝ թէ նորին զործք նորա իցեն, ապա յայնմանէ՝ զոր զործէն, լինի չար, բայց ոչ յայնմանէ՝ որով էութիւնն է: Այլ ասացաք՝ եթէ չարիքն առնուն զանուանումն չարութեան ի դիպացն որ յէութեան, որ ոչ են էութիւն, որպէս ի բժշկութենէ բրժիշկն: 15. Իսկ եթէ յայնմանէ՝ զոր զործէ որ, իցէ չարն, եւ զոր զործէ որ՝ առնու այն սկիզբն լինելոյ, որով եւ զործն սկսանի լինել չար, ապա սկսանին աստի եւ չարիքն:

Թ. Ետէր: Այլ վասն բարեկամի, ով բարեկամ, թուի թէ բաւական իցեն բանքդ, քանզի զայն՝ զոր-

զոր զործէ, առնու զանուն չարութեան:

Բայց զայն պարտ է զիսկ, թէ զոր զործէ ինչ որ ոչ ինքն նոյն է, որպէս բրուտն յորժամ անօթս զործիցէ՝ ոչ ինքն անօթ լինի, այլ զործիչ է անօթոցն, ուստի եւ զանուանումն արուեստին առնու. նոյնպէս եւ չարագործն ի չարն զործելոյ առնու զանուն չարութեանն, եթէ չունի իցէ եւ եթէ սպանող:

Ապա ուրեմն յիրաւի ասին մարդիկ արարիչ չարեաց, զի ինքեանք են պատճառք առնելոյ եւ չառնելոյ:

Եւ զչարիսն ոչ պարտեմք անձինս անուանել, այլ արդատիս անձանց

եւ չար:

մէ նա վերագոյնն խնդիրս արար, դու, որպէս թուի, վայելու թեամբ ի գրուի Տաներս: Չի արդարևս եթէ անարդասաւոր էր հիւզն, եւ արդասեացն արարիչ Աստուած է, եւ արդասիրն չար են, ապա Աստուած արարիչ չարեաց իցէ: 2. Այս բան քաջ իսկ ասացաւ ջնար: Այլ ինձ թուի թէ սուտ իցէ զհիւզն անարդասաւոր ասել. զի ոչ

է հնար ասել զէութենէ իմեքէ, թէ անարդասաւոր իցէ. նա եւ այնու զի անարդասաւոր զնա ասիցէ որ, զարդասեաց նորա յայտ առնէ. քանզի յորժամ որ զարդասիս հիւզեայն սահմանիցէ, զօրինակ արդասեացն տայ իմանալ: Յայն սակս, եթէ հաճոյ ինչ քեզ թուիցի, ի սկզբանէ անտի բեր ի մէջ զխնդիրդ. զի թուի ինձ՝ եթէ հիւզն առանց սկզբան զարդասիսն ունիցի. քանզի այսպէս եւ զչարիսն իրբև ի նմանէ բխեալ ասեմ, զի մի զԱստուած պատճառ չարեաց զնիցեմ, այլ այսց ամենեցուն պատճառ զհիւզն:

4. Ո՛րչա. Չյօժարութիւն կամաց քոց, ո՞վ բարեկամ, առնում յանձն եւ գովեմ զեռանդն քո

Իսկ եթէ ի նմին յամառութեան կացցեն՝ թէ արդասաւոր էր հիւզն, եւ Աստուած ամ զնա ի զարդ եւ ի կերպարանս եւ յարգասիս, ապա զԱստուած զննն պատճառ չարեացն: Աւելի լեալ՝ թէ նոյնպիսի կացեալ էր անհեղեղ եւ անարդասաւոր, քան զայլ յարդասիսն եւ ի կերպարանս, եւ լինել պատճառ չարեաց այլոց.

քանզի զի՛նչ մարթի որ լինել՝ որ իցէ թէ անկերպարան իցէ. նա եւ ասելն անկերպարան՝ զկերպարանացն յայտ առնէ:

¹ Իմա՛ զտեսակ:

² Աւելի . . . չարեաց այլոց, կտորն, որ աւելի քիչ մը վարը թեբեւս կը պատշաճէր, անյարիր կերպով այս անգլ աւելցուցած է Եզնիկ:

վասն խնդրոյս : Զի ոչ եթէ
 պատշաճ ինչ ու մեր իցէ,
 որ սեր բնոց ուսումնն ու-
 նիցի, հաւատալ բանիցն
 որպէս զհարց եւ որ խո-
 սիցի. այլ ճշգրտոյն քննու-
 թեամբ տանիցէ խնդիր ի-
 րացն : Քանզի եւ ոչ նա՛
 որ ոչ բառ ու զից օրինակի
 վիճեալ սահմանիցէ ինչ,
 այնմ՝ որ բնոց նմա վիճիցին,
 պատճառս ասոյցէ պատելոյ
 որպէս զհարց կամիցի, եւ
 ամիցէ զունկնդիրն ի հա-
 ան . այլ մանաւանդ սա՛
 որ ինչ հնար թուիցի ասել
 վայելչութեամբ, զայն ասի-
 ցէ ի դէմն նորա : Զի միւսմ՝
 յերկոցունց աստի զիպիցի .
 զի որ ունկնդիրն լինի կամ՝
 ոչսի . իմանայցէ զայն՝ յոր
 ամիցէ որ զնա, եւ կամ՝
 հակառակիցի այնմ՝ որ վի-
 ճիցին, իրբեւ թէ ոչ զճրչ-
 մարտութիւնն ասիցէ :

Ժ. Ինձ թուի թէ ոչ
 բառ ճամբառութեան ինչ
 ասացեր ինձ, եթէ հիւզի ի
 սկզբանէ արդասաւոր իցէ :
 Զի եթէ այս պոսպէս իցէ,
 ապա որոց իրաց արարիչ
 իցէ Աստուած . եթէ ասի-
 ցեմք՝ էութեանց, ապա աս-
 սեմք՝ եթէ էին սրաւրս ա-
 ճաղոյն . իսկ եթէ ասիցեմք՝
 արդասեացն, ապա ասեմք՝
 թէ է ինչեւ սորա : Յայն սակս
 քանզի եւ էութիւնն է եւ
 արդասիքն են, ապա աւե-
 լորդ թուի ինձ ասել արա-
 բիչ զԱստուած : 2. Աշտ զի
 մի թուիցի թէ յինչն այս-
 պիսի ինչ խնդիր յուզի,
 տար ինձ պատասխանի որ
 հարցանեմն . Արով օրինա-

իսկ եթէ էր ինչ անձնաւոր
 եւ կերպարանաւոր, աւե-
 լորդ է ասել արարիչ զԱս-
 տուած :

կաւ զԱստուած արարիչ
ասիցես . արդեւք յայն
ասկս, զի զէտ թիւնն փո-
խեաց, այնպէս զի ոչ եւս
իցեն այն՝ որ ինչ է ինն
երբեմն, այլ այլ իմն՝ ան-
նման ինքեանց . եւ կամ մի-
թէ զէտ թիւնն որպէս յա-
սաջազ այնն էին պահեաց եւ
զարգասին նոցա փոխեաց :

3. Եւ եւր . Ինձ թուի թէ
ոչ՝ զէտ թիւնն փոխեալ
ինչ իցէ . զի անպատեհ իմն
թուի ինձ այնպիսի ինչ ա-
սել : Այլ ասեմ՝ եթէ զար-
ձուցեալ իցէ զարգասինն,
ժամն որոյ եւ զԱստուած
արարիչ ասեմ . քանզի որ-
պէս յորժամ պատշաճ իցէ
ասել՝ թէ ի քարանց շի-
նուածք ասնին, ոչ եթէ
ասիցի թէ քարինքն ոչ
մնացին յէտ թեանն, այնու
զի քարինքն ի շինուածս
լեալ են : 4. Քանզի անտի
իսկ զի ի միմեանս եկեալ են
արգասիքն՝ տունն յարգա-
րեալ եւ կայ, որով յայա-
նապէս ասաջին արգասիք
քարանցն փոփոխեալ են :
Էւ այսպէս թուի ինձ՝ եթէ
Աստուած, մինչ էտ թիւնն
կաց մնաց՝ զարգասին նորա
փոփոխեաց, որով եւ ա-
սեմ՝ եթէ եւ այսր աշխար-
հիս արարած յԱստուծոյ
եղև :

5. Իւր յԱրդ քանզի
ասես՝ եթէ Աստուած փո-
փոխու մն ինչ արգասեաց
արար, տուր ինձ պատաս-
խանի, որ եղի ի մտի հար-

Այլ այնու, ասեն, զի յան-
արդու թեանն եւ յանհե-
ղեղու թեանն զարձայց ի
զարդ եւ ի կերպարանս,
յիբուի կոչի արարիչ :

Այլ այնմ նման է, յոր-
ժամ ի քարանց որ շինուա-
ծրս ասնիցէ՝ պատշաճելոյն
եւ յորինելոյն միայն արա-
րիչ է, եւ ոչ բնու թեանն :

1. «Ոչ» չիք ի բնագրին, բայց իմաստը կը պահանջէ :

ցանկէ կարճ ի կարճոյ: Աստ
արդ. Քեզ եւս թուիցի
թէ չարիքն արդասիք իցեն
էս թեանց:

Եւր. Այդպէս թուի:

6. Ո՛չէ Արդասիքն ի
սկզբանէ՞ ի հիւղն էին, եթէ
ասին ինչ սկիզբն լինելոյ:

Եւր. Ասեմ՝ եթէ ար-
դասիքն իբրեւ անարար ի
միասին էին ընդ հիւղեայն:

7. Ո՛չէ Բայց չասիցեն
եւս՝ եթէ Աստուած փո-
փոխուին ինչ արդասեացն
արարեալ իցէ:

Եւր. Չայդ ասեմ իսկ:

8. Ո՛չէ Ապա զի՞նք
ի լաւ ինչ, թէ ի յոսի:

Եւր. Թուի թէ լաւն
ասել պարտ իցէ:

ԺԱ. Ո՛չէ Արդ, եթէ
արդասիք հիւղեայն չար էին
եւ զարդասիքն Աստուած ի
լաւն դարձոյց, ապա պարտ
է խնդրել՝ թէ ուստի՞ էին
չարիքն. զի արդասիքն ոչ
նոյնպիսի մնացին՝ որպէս
եւ էինն ի բնէ:

2. Ապա եթէ արդասիքն
յառաջագոյն չար չէին, այլ,
որպէս ասեալ, այնու զի
փոխեցան Աստուծոյ, ար-
դասիք հիւղեայն այնպիսիք
եղեն, ապա Աստուած իցէ
չարեաց պատճառ, այնու
զի զարդասիքն՝ որ չար չէին,
ի չար անդր դարձոյց: Ասմ՝
համարիցիս թերեւս՝ եթէ
Աստուած զչար արդասիքն
ի լաւ անդր դարձոյց, եւ
կէպէն, ասիցես, որք այլ

Եւ արդ, յի՞նչ ինչ ար-
դեւք արար Աստուած զան-
կերպարանն,

ի լաւ ինչ, թէ ի յոսի:
Եթէ ասիցեն՝ եթէ ի լաւ,

զչարիքն՝ որ լինին, պարտին
խնդրել, թէ ուստի՞ լինին:
Որք մն արդասիքն ոչ նոյն-
պիսի մնացին՝ որպէս եւ է-
ինն, այլ զի ի լաւն դար-
ձեալ՝ լաւք եւ եթէ երեւես-
ցին:

Ապա եթէ ի յոսի ինչ
դարձան, իշխեացեն ասել
թէ չարեացն պատճառ Աս-
տուած է,

զի նա զարդասիքն ի լաւ
անդր դարձոյց: Այլ ասեն
թէ զյատակն ի մի կողմն

իմն ինչ՝ էին, յետոյ ապա
ի զարդ գործուցան յԱս-
տուծոյ:

Եւ Եւրպէս կարծէի
ի սկզբանէ:

Ուրիշ Այլ զհարց ա-
սիցես. Միթէ զարդասիւս
չարեացն որպէս էինն ե-
թող. որպէս զի թէ կարող
էր եւ զայն ի միջոյ բառ-
նայ եւ ոչ կամեցաւ, եթէ՛
եւ կարող բնաւ իսկ ոչ էր:
Չի եթէ ասիցես՝ թէ կա-
րող էր եւ ոչ կամեցաւ,
ապա պատճառս նոցին
պարտ է զնա ասել. քան-
զի կարող էր առնել՝ զի
չարն չիցէ, թողլ ետ լինել
նմա որպէս էրն, մանա-
անդ յորժամ՝ եկն ի գործել
զհիւզն: 4. Չի թէ նմա
չէր բնաւ ամենեւին փոյթ
լեալ զհիւզեայն, չէր Աս-
տուած պատճառս չարեաց
այնու՝ զի եթող նա զնա
մնայ նոյնպիսի: Այլ զի
զմասն ինչ նորա գործեաց
եւ զիկաննորա եթող, մինչ-
դեռ եւ զայս եւս ի յան
գործուցանել կարէր, թուի
ինձ թէ Աստուած յիրաւի
պատճառ իցէ, զի զիկան
հիւզեայն եթող ի չարիան՝
յապականու թիւն այնր մա-
սին՝ զոր գործեաց: 5. Այլ
թուի ինձ հաստատեալ՝ զի
եւ ի միւս մասն ոչ բարւոր
ինչ գործեաց. զի զմասն ինչ
հիւզեայն եթող ի չարիան,
միւս մասնն՝ զոր գործեաց,
առնու. զարդու մնայժմու
չարեացն: Եւ եթէ ճշմար-
տիւ որ քննիցէ զիրան՝

բնարեաց, ուստի զարա-
բածան արար, եւ զմերա-
խաանն եթող:

Աստուծոյ ք.

Որպէս զի թէ կարող էր եւ
զայն յատակել եւ զչարիան
ի միջոյ բառնայ, եւ ոչ
կամեցաւ զայն ի միջոյ բառ-
նայ,

ապա պատճառս չարեացն
պարտ է զնա ասել:

զի ի կիսոյն նորա արար
բարի արարուածս,

եւ զիկանն նորա եթող նոյն-
պիսիս՝ յապականու թիւն
լինելոյ բարւոր արարածոցն:

Եւ եթէ ճշմարտիւ որ
քննիցէ զիրան՝ գտանէ յան-

¹ «Այլ էն էն՝ իմա՝ անտարբեր (չէզբ):»

գտանէ վատթարագունից
դիպեալ հիւղեայն քան զա-
ռաջին անկազմու թիւնն .
զի նախ քան զընտրելն՝ եւ
զգայր իսկ ոչ զչարիսն, եւ
արդ աւափի իւրաքանչիւր
մասն առնու զազգմունս
չարեացն :

6. Եւ ի մարդոյ իսկ առ
օրինակ, զի նախ քան
զպատկերանալն եւ լինել
կենդանի արուեստիւ արար-
չին, ի բնէ անմասն էր ի
չարեաց, եւ յորժամ յԱս-
տուծոյ մարդ լինի, յայն-
ժամ ընդունի զազգումն
չարին՝ որ գայ ի վերայ : Եւ
զոր բարերարութիւն Աս-
տուծոյ եղեալ հիւղեայն
ասես՝ գտանի, զի առաւել
ի յոռութիւնս հասեալ է :
7. Ապա եթէ ի չկարելոյ
Աստուծոյ բառնալ զչա-
րիսն, ասիցես, եթող նոյն-
պիտիս, ապա ասես՝ թէ
անկարող իցէ Աստուած :
Չի որ անկարող որ է՝ կամ
բնութեամբ տկար իցէ, եւ
կամ վասն յաղթեալ լի-
նելոյն՝ առ երկիւղի ծառայ-
ելոյ մեծագունին : 8. Եթէ
ժտիցիս ասել՝ թէ Աս-
տուած բնութեամբ տկար
իցէ, թուի ինձ թէ վասնզ
իցէ քեզ վասն փրկութեան .
իսկ եթէ յաղթեալ առ եր-
կիւղի ի մեծագունէ քան
զնա, հարկ է թէ զչարիս
մեծ քան զԱստուած զնի-
ցես, որ բռնադատեն զյօ-
ժարութիւն կամաց նորա .
որ ինձ անպատեհ թուի
ասել զԱստուծոյ : Քանզի
ընդէր մանաւանդ սորա ոչ

հնարին վտանգս եկեալ
զհիւղն քան զառաջին ան-
կազմու թիւնն . զինախ քան
զընտրելն եւ զգայն զվտան-
գսն չարեաց յապահոյի եւ
յանհոգութեան կայր . եւ
արդ յառնելոյ զազգմունս
չարեացն՝ ի տաղնապի եւ
ի տարակուսի կայ :

Եւ թէ կամիս ի մարդոյ
իսկ առ օրինակ, զի նախ
քան զպատկերանալն եւ լի-
նել կենդանի, անմասն էր
ի չարեաց .

եւ յորժամ գայ ի չափ
հասակի մարդոյ, յայնժամ
միտի ի չարիս յիւրմէ անձ-
նիշխանութենէ : Այնպէս
եւ ի բարերարութենէն՝ զոր
ասեն յԱստուծոյ եղեալ
հիւղեայն, գտանի՝ զի յո-
ռութիւնս եկն :

Ապա եթէ ի չկարելոյ Աս-
տուծոյ բառնալ զչարիսն՝
եթող նոյնպիտիս, այնու
տկարութիւն ասեն զԱս-
տուծով ,

կամ թէ բնութեամբ տկար
իցէ ,

կամ թէ առ երկիւղի յազ-
թեցաւ յայլմէ զօրագունէ
քան զնա :

Եթէ յաղթեալ կասկա-
ծանօք ի մեծագունէ քան
զնա ասիցեն, հարկ է թէ
զչարիսն բռնադատիչս կա-
մաց նորա զնեն .

լինէին աստուածք, որ ըստ քոյ քանիցդ Աստուծոյն յաղթել կարէին. զի մեր զայն ասեմք Աստուած, որոյ իշխանութիւն իցէ ի վերայ ամենայնի:

ԺԻ. Արդ կամիմ' եւ սակաւիկ մի զհիւղեայն հարցանել. եւ տուր ինձ պայասխանի յօժարութեամբ, եթէ հիւղն պարզ ինչ իցէ, եթէ յօղուածով. զի ազգի ազգի իրքն յայսպիսի քննութիւնս ամեն զիս: Չի եթէ պարզ էր հիւղն եւ մենակերպ, եւ աշխարհս յօղուածոյ եւ ի պէսպէս բնութեանց եւ ի խառնուածոց հաստատեալ, անհնարին է ասել' եթէ սա ի հիւղեայն լեալ իցէ:

Վասն զի չէ մարթ յօղուածոյից ի պարզ ինչ իմերէ ունել զհաստատութիւնն. քանզի յօղուածոյն զխառնուած պարզ ինչ իրաց յայտ առնէ: 2. Իսկ եթէ կամիցիս ասել' թէ հիւղն յօղուածոյ էր, ապա ասես' եթէ ի պարզ ինչ իրաց յօղեալ եւ կայ: Եւ եթէ ի պարզականացն յօղեցաւ, ապա էր ժամանակ զի պարզականքն առանձինն ինչ էին, եւ ի պարզականացն յօղելոյ եղև հիւղն. ուստի լեալ իսկ երեւի հիւղն: Չի եթէ յօղուածով էր հիւղն, եւ յօղուա-

նեւ ընդէր չարիքն ոչ լինէին աստուածք, որ ըստ նոցա քանիցն Աստուծոյն յաղթել կարէին:

Գարձեալ հարցցուք զհիւղեայն.

պարզ ինչ բնութիւն իցէ, եթէ յօղուածով. զի ազգի ազգի գործուածք իրացն յայսպիսի քննութիւնս ամեն զմեզ: Չի եթէ պարզ բնութիւն էր հիւղն եւ մենակերպ, եւ աշխարհս ի յօղուածոց եւ ի պէսպէս բնութեանց եւ ի խառնուածոց հաստատեալ է, անհնարին է ասել' եթէ ի' հիւղեայն լեալ իցէ:

Վասն զի չէ մարթ յօղուածոյիցն ի միոջէ պարզ բնութենէն ունել զհաստատութիւնն. քանզի յօղուածոյքն ի պարզական բնութեանցն յօղին:

Եւ եթէ ի պարզական բնութեանցն յօղեցաւ, ապա էր ժամանակ յորժամ հիւղն իսկ չէր ի միջի, զի ի պարզականացն յօղելոյ եղև հիւղն. ուստի լեալ իսկ երեւի հիւղն, եւ ոչ անարար: Չի եթէ յօղուածով էր հիւղն, եւ յօղուածոյքն ի

¹ Տպ. ունի՝ «Եւ ընդէր ըտ նոցա քանիցն չարիքն ոչ լինէին աստուածք, որ Աստուծոյն յաղթել կարէին»

² Տպ. չունի է:

ծըքն ի պարզականացն ունին զՏաստատու թիւնն, ապա էր երբէք զի չէր իսկ հիւ զն, այն է՝ մինչ չեւ պարզականացն ի միմեանս յարեալ էր: Եւ եթէ էր ժամանակ՝ յորժամ զի հիւ զն էր, ապա չզոյր ժամանակ՝ յորժամ չէր անարար, ապա եւ չէ իսկ հիւ զն անարար:

4. Նա աւանիկ եւ բազում անարարք դասնիցին. զի եթէ Աստուած անարար էր, եւ պարզականքն եւս անարարք, ու ստի հիւ զն յօդեցաւ, յայտ է թէ չէին երկուքն միայն անարարք:

5. Համարիցին եթէ յեղելոցն եւ ոչ մին ինքեան հակառակ իցէ:

Ետէր. Այդպէս թուի:

Ուր. Այլ ջուր հրոյ բնոյ դիմակաց իցէ:

Ետէր. Թուի ինձ՝ թէ բնոյ դիմակաց իցէ:

Ուր. Նոյնպէս եւ լուսոյ խաւար, եւ ջրոյ ջերմ, եւ ցամաքի խոնաւ:

Ետէր. Այդպէս համարիմ:

Ուր. Արդ, եթէ եւ ոչ մին յեղելոցն ինքեան հակառակ իցէ, բայց սորա միմեանց հակառակք են, յայտ է թէ չեն մի հիւ զ եւ ոչ ի միմեանց հիւ զեւ:

6. Եւ այլ եւս նման սոցին կամիմ հարցանել: Համարիցին՝ եթէ մասունքն չիցեն միմեանց փաստակարք:

Ետէր. Այդպէս համարիմ:

պարզականացն ունին զանձնաւորու թիւն, ապա էր երբէք՝ զի չէր իսկ հիւ զն, մինչ չեւ պարզականացն ի միմեանս յարեալ էր: Եւ եթէ էր ժամանակ՝ յորժամ զի հիւ զն չէր, ապա չզոյր ժամանակ՝ յորժամ չէր անարար:

Չի եթէ Աստուած անարար էր, եւ պարզականքն եւս անարարք, ու ստի հիւ զն յօդեցաւ, յայտ է թէ չէին երկուքն միայն անարարք, այլ հինգ:

Եւ արդ տեսցուք, հաւանք ինչ բնոյ միմեանս էին բնու թիւնքն, ու ստի հիւ զն յօդեցաւ, թէ հակառակք իրաց: Նա աւանիկ տեսանեմք զբնու թիւնն միմեանց հակառակս. քանզի բնոյ դիմակաց է հրոյ ջուր,

եւ լուսոյ խաւար, եւ ջրոյ ջերմ, եւ ցամաքի խոնաւ:

Եւ ինքեան ինչ հակառակ եւ փաստակար չէ, բայց բնկերին,

եւ անտի յայտ է՝ թէ չեն ի միմեանց նիւթոյ, եւ ոչ մի նիւթն ի չորից հակառակորդաց:

Ո՛րչի. Իսկ մասն իցեն
Հիւղեայն հուրն եւ ջուր,
նոյնպէս եւ այլք:

Ե՛րէր. Այդպէս համա-
րիմ:

Ո՛րչի. Ապա զի՛նչ: Չհա-
մարիցին՝ եթէ փաստակար
իցէ հրոյ ջուր եւ խաւարի
լոյս, եւ այլք նոյնպէս:

Ե՛րէր. Այդպէս թուի:

Ո՛րչի. Ապա եթէ մա-
սուներն ոչ իցեն միմեանց
փաստակարք, արդ աւա-
սիկ մասունքն Հիւղեայն
փաստակարք են միմեանց,
ապա չեն մասունք միմեանց.
Իսկ եթէ չիցեն մասունք
միմեանց, ապա եւ ոչ ի
միջէ Հիւղեայ: Այլ եւ ոչ
նորա Հիւղ իցեն. զի բնաւ
եւ ոչ մին յեղելոցն ինքեան
փաստակար լինի՝ բաւ օրի-
նակի բնոյ իմակացն: 8. Չի
չիք ինչ որ ինքեան բնոյ զի-
մակաց իցէ. քանզի բնոյ զի-
մակացն սովոր է բնկերին
բնոյ զիմակաց լինել, որպէս
սպիտակն ոչ եթէ ինքեան
հակառակ իցէ, այլ հակա-
ռակ ասի թխոյ, եւ լոյսն
ոչ եթէ բնաւ ինքեան հա-
կառակ երևիցի, այլ խաւ-
արի բնոյ զիմակաց երևի.
Եւ այլ բազում ինչ նոյն-
պիսի: Յայն սակս եթէ մի
ինչ էր Հիւղն՝ ոչ եթէ ին-
քեան հակառակ էր: Եւ
քանզի այսպէս են բնոյ զի-
մակացքն, յայտ է թէ չէ
իսկ Հիւղն:

9. Եւ արդ, քանզի հա-
մարիմ՝ թէ վասն չարեաց

Արդ, եթէ մի ինչ՝ էր նիւ-
թրն՝ ոչ եթէ ինքեան հա-
կառակ էր, այլ բնկերին.
որպէս սպիտակ՝ թխոյ, եւ
բազոր՝ դառին:

բաւական ինչ խնդիրս արա-
բաք, թուի ինձ զՏիւղեայն
խնդիր թողուլ. քանզի առ
ի ցուցանել՝ թէ Տիւղն չէր,
համարիմ բաւական իսկ
խօսեցեալ:

ԺԳ. Այլ պարտիմք ի
չարեացն խնդիր դալ, եւ
հարկ է քննել՝ թէ զինչ
պարտ իցէ զչարեացն, որ
ի մարդիկ, իմանալ. թէ
արդեւք անգ՝ ինչ իցեն չա-
րի, եթէ մասն: Չի եթէ
զնոսա ազգ ինչ չարի կո-
չել կամիցիս, ապա այն ոչ
այլ ինչ է՝ եթէ ոչ չարն
իսկ յինքեան. իսկ ցեղքն²
յազգան իսկ քննին. որպէս
եւ կենդանին ցեղ է՝ ըստ
ազգին առեալ զանուա-
նու մն, որպէս ըստ մար-
դոյն եւ կամ ըստ այլոց
նոյնպիսեաց, որ քանզի
կենդանի են, ունին կամա-
կան շարժմունս: Այլ այս
ոչ եթէ այսպէս իցէ. 2.
Քանզի զցեղէ չասեմք եթէ
ինքնին այլ ինչ քան զազգ-
սըն իցէ: Այսպէս պարտ
է եւ զչարէն սակ: Քանզի
ասացաք՝ եթէ ցեղն յազգան
ունի զհաստատութիւն իւր,
բայց այլ ինչ ոչ է յին-
քեան: Եւ եթէ այսպէս
իցէ, յայտ է թէ չարն ա-
բարած իցէ. զի ազգքն
թուին թէ արարածք իցեն,
որպէս սպանութիւն եւ
շուութիւն եւ որ ինչ նման
է սոցին: 3. Իսկ եթէ դար-

Եւ արդ, զՏիւղեայն խն-
դիր թողեալ՝ զոր նիւթն
ամենայնի կոչեն,

ի չարեացն խնդիր եկեցուք՝

զոր՝ ի նմանէն իմանան: Չի
յորժամ չարիքն յայտ լի-
նիցին՝ թէ չեն անձնաւորք,
անտի եւ Տիւղն յանդիմա-
նի՝ թէ ոչ էր երբեք, եւ
ոչ ընուութիւն անձնաւոր:
Արդ, զմարդկան իսկ չա-
րեաց հարցցուք. Արդասիք
անձանց իցեն՝ եթէ անձինք
ինչ չարիքն.

զի որ ինչ ի մարմինս եւ ի
հոգիս շարժմունք խաղան,
ոչ մարթի սակ, թէ այն
մարդ իցէ, այլ կամական
շարժմունք. զի մարդն ան-
ձնաւոր է, եւ բարքն չան-
ձնաւորք.

որպէս սպանութիւն կամ
շուութիւն՝ որ ի բարուցն
գործիցին: Արդ, եթէ այնք
արարածք ինչ անձնաւորք

1 Իմա՝ տեսակ:

2 Իմա՝ սեռ:

3 Տպ. ունի՝ զոր:

4 Տպ. ունի՝ է- էիէ:

ձեալ չարի ինչ մասն զոսաստիցես, եւ քանզի սորա արարած են, ապա եւ նա արարած իցէ. զի որոյ մասն ինչ արարած է, յայտ է եթէ նա ամենեւին իսկ արարած է. զի բովանդակն՝ ի մասանց կազմեալ եւ կայ: Եւ բովանդակն չէ բնաւ լինելոց, եթէ մասունքն չիցեն. իսկ մասունքն լինիցին, թէպէտ եւ բովանդակն չիցէ բնաւ լեալ: Եւ չիք ինչ բնաւ յարարածոց, որոյ մի մասն արարած իցէ, եւ միւս մասն չիցէ արարած: 4. Իսկ եթէ զամանէ ինդիր առնիցեմք, ապա էր երբեք՝ զի չարն էր՝ բայց ոչ էր բովանդակ, այն է՝ մինչ չեւ Աստուծոյ բղձիւն արարեալ էր: Այլ եղև բովանդակ, յորժամ մարդն արարաւ յԱստուծոյ, քանզի մասանց չարին գտանի մարդն արարիչ: Եւ յայնմ՝ հետէ եւ բաւանդակ իսկ լինելոյ չարին Աստուած գտանի պատճառ, որ զնայն՝ արար. զոր զԱստուծոյ ասել ոչ բարեք թուի: 5. Եթէ բնաւ այսպիսի ինչ չկամիցիս ասել, սակայն ասիցես՝ եթէ չարն գործ ինչ չարին իցէ, ապա ցուցանես՝ եթէ արարած էր նա. զի գործ ուրուք ի գործելոյ անտի սկիզբն առնու լինելոյ: Յաւել եւս՝ թէ չասես եթէ չարն այլ ինչ իցէ քան զոսա: Չի զինչ

իցեն, հարկ է եւ զպատճառն՝ զոր դնեն, արարած անձնաւոր կարծել. զի որոյ մասն ինչ արարած է, յայտ է եթէ նա ամենեւին իսկ արարած է.

եւ որոյ մասնն չէ արարած նա բնաւ իսկ չէ արարած

Ապա ուրեմն էր երբեք՝ զի բնաւ չէր ամենեւին ինչ չարն բովանդակ, մինչ չեւ Աստուծոյ զմարդն արարեալ էր, ուստի չարիքն լինին. քանզի մասանց չարեաց գտանի մարդն արարիչ. անտի յայտ է թէ եւ բաւանդակ իսկ չարեացն արարիչ Աստուած է. զոր ամենեւին մի երբեք լիցի ասել՝ թէ Աստուած չարեաց պատճառ իցէ.

1 Իմա՝ ամբողջն:

2 Այսինքն՝ զմարդն:

3 Տպ. ունի՝ - - - - - ինչ արարիչ բ-ւ-ւ-ր-ւ-ւ:

պիլ ինչ գործ շարու թեան
 քան զմարդկանն կարիցես
 զուշանել : զի թէ գործ ինչ
 ոչ եթէ բոս սրինակի էու -
 թեանն շարու թիւն իցի :
 պիլ յսրինակէ յստարու -
 թեան կամայն՝ որով որո -
 չիցէ գործել զայնսոսիկ :
 յուսմէ նմին եւ անուն շա -
 րու թեան գնի : զայն յսոս -
 ջազդն իսկ զուցի բանիս :
 Ծ ժ Վ : Արտէ : Չպոյց ի -
 րաց : թուի ինձ : սվ բա -
 րեկամ : եթէ բաւականն
 ճառեցար : Ասի եւ քեզ
 կարծեմ՝ չէ ինչ անյայտ :
 զի առն ի բարանդիւք է՝
 ոչ զիս բեա ճանաչել զրն -
 կերն : քանզի ճշդիւ քննու -
 թիւն չիս զեպն յայտ յան -
 զիման զիրան զուշանէ :
 Ասան որդի : եթէ հաճոյ
 իցէ քեզ : ներեա ինձ հար -
 ջանել ինչ ցքեզ : որ կա -
 միսն սակաւ ինչ հարցա -
 նել : Չի համարիմ՝ թէ այ -
 սու ճշմարտու թիւնն հաւ -
 աստեաւ գացի : այնու զի
 բանք քս ոչ ելցեն ի գերեւ -
 հարցմամբ իմովք : քանզի
 մեք երկրբեան առ հասա -
 բակ միեցար ի ինդիր - սպա
 ճշմարտու թիւնն : որպէս
 եւ էն : երեւեցի : Չի բա -
 դում անգամ ծածկի ճըշ -
 մարտու թիւնն : այնու զի
 ոչ այնպէս՝ որպէս ճշմար -
 տու թեանն պատշաճ է :
 յուղեալ ինդրի : Զայն
 սակաւ ջանկայի այսպիսի
 պատասխանիս ի քէն ընդ -
 ունել : զի յորժամ այս -
 պէս մեծն : եկն ի յայտ :

պիլ այն որ ի բող կամեք
 զգործ շարեացն գործիցէ :
 եւ յուսմէ շարն գործի
 յիրաւի նմին եւ անուն շա -
 րու թեան գնի : որպէս եւ
 յսոսաջազդն իսկ առաջար

Աւ արդ եկեացուք յիրացն
 իսկ ի քնին : զի յորժամ
 ճշդիւ մբցու թիւնք լինիցին՝
 զիս բաւ զայստանու թիւն
 ճառիցն յանդիման կացու -
 ջանիցեն :

1 Այսինքն՝ մեծ մասն :

զգաաշաճն ստուգու թեամբ
 բնորել միում միում դի-
 բադիւտ ինիցի: 2. Այլ
 եւ եւ ոչ կամիմ, զի եւ
 բանք իմ առանց քննու-
 թեան մնացեն. նաեւ յայ-
 նոսիկ՝ զոր յառաջագոյն ա-
 սայի, եթէ եւ հակառակ
 ինչ իցէ այնմ՝ զոր խն-
 դրեմն: Այլ ամենայն յօ-
 ժարութեամբ կամաց կա-
 միմ՝ զի հարցցի զմաննէ.
 եւ աղաչեմ զքեզ այնու-
 թեամբ կալ մնալ ի խն-
 դրիդ. քանզի համարիմ
 իմն այնպէս՝ թէ անտի օ-
 գուտ ինձ մեծ հասանիցէ:
 Չի յորժամ ճշդիւ իբքն
 քննեալ երեւիցին ինձ,
 յայնժամ ոչ եթէ կարծեօք
 ինչ բնկալայց զճշմարտու-
 թիւնն, այլ ճշգագոյն
 քննութեամբ: Յայն սակս
 արս սկիզբն բանիցդ:

3. Ո՛ւշ. ՉԱստուած
 բարի՛ ասիցես:

Եթէր. Բարի ասեմ զնա:

Ո՛ւշ. Այլ բարին այն
 իսկ իցէ՝ չգործել բնաւ
 զբարիսն, զորոց ասեմք թէ
 չար են:

Եթէր. Այդպէս ասեմ:

Ո՛ւշ. Չխորհ հարցա-
 նիցես զչարեաց, այն է՝
 զսպանութենէ կամ զչնու-
 թենէ: Եւ զայլոցն նոյնպի-
 սեաց, կամ զայնմանն՝ եթէ

Արդ, զԱստուած բարի՛ եւ
 բարեբարձ ասիցեն:

Հարկ է թէ բարի եւ բա-
 րերար ասեն:

Եւ չարութիւն ինչ ի նա
 ոչ մերձենայ:

Եւ եթէ այն այնպէս իցէ

նախ զչնութենէ

եւ զպոռնկութենէ հարց-
 յուք, եւ ապա զայլոցն նոյն-

1 B այս տեղ կը գնէ ? նշանը՝ տարակուսելով Տի
 իմաստին վրայ:

2 B սլաւական թարգմանութեան այս բառն գերմ.
 Unzucht = (վաւաչութիւն, անպարկեւա գործ) կը թարգ-
 մանէ: Եզնիկ բնագրին իմաստը տալու համար կը գնէ՝ շ-
 րէ-ն է- պ-ռ-ի-ն-րէ-ն:

որչափոյք ի նոցանէ՛ որ
զայս ժտեցան

գործել, ածան ի դատաստան Աստուծոյ, եւ պատուհասան՝ մինչ նորա արդարութեամբ պատուհասին, չար թուի այնոցիկ՝ որ զպատուհասն ընկալան վասն զչարն գործելոյ: Իսկ եթէ ի նոյն՝ գործէ յառաջագոյն բանք եղեն, զայցես, ասեմ՝ թէ Աստուած չէ այնր արարիչ, զի անմտութեան թուի ինձ զչարութիւնն առ Աստուած մերձեցուցանել. քանզի յայտ յանդիման երեւին նոքին՝ որք ընտրեցին գործել զչարն: 4. Եւ եթէ մարթիցէ ասել ինչ զգնացիցն Աստուծոյ առ գործս չարեաց, ոչ ասեմ եթէ չար է այն, այլ արդար: Չի չարն պարտի՛ բառ արդարութեան, քանզի չարիս գործեաց, զարդար պատուհասն ընդունել: Այլ զարդարոյ ոչ որ ասիցէ՛ թէ չար իցէ, բայց այն միայն՝ որ ընդ չարն ախորժիցէ. որպէս այժմու սպանողքն յորժամ յաւազաց պատուհասիցին, ասեմ՝ եթէ յիրաւի պատուհասեցան. յիրաւի պատուհասեալ ասեմ վասն չարութեանն: Չի զմի մի ի մարդկանէ,

պիսեաց: Եթէ Աստուծոյ կամօք գործէին այնպիսի չարիք, ընդէր ի գործելեաց՝ չարեացն վրէժս պահանջէ. այլ այնու զի բառ չարեաց գործոցն վրէժս պահանջիցէ՛ յայտ է եթէ ոչ ախորժէ զչարիսն, այլ ատեայ

եւ պատիժս պատուհասից ի վերայ գործելեացն ածէ. որոց, ըստ իւրեանց անմտութեան, խրատք նորա չարութիւն կարծին.

որպէս եւ այժմ՝ սպանողք յորժամ ի պատիժս մտանեն՝ ոչ բարերարս զպատժածունսն կոչեն, այլ չարարս. քանզի այնպիսի բարք են չարագործաց՝ զի բառունսն անիրաւութիւն

որ արգարն գործիցէ . . . հա- ասեւ :

մարեւ անիրաւ . այլ մեք
ոչ ասեմք թէ այն չար ի- Բայց մեզ մի լիցի այնպիսի
ցէ . զի եւ ես ասեմ՝ եթէ Ինչ ասեւ :

Ճշմարտիւ արդար է :

5. Այլ զինգրոցն, զոր-
ոց յառաջագոյն խօսեցար,
ասացի վերագոյնն՝ զհի-
զեայն, թէ չէ Աստուած
արարիչ նորա : — Ապա
զինչ ինչ իցէ չարս այս :
Չի զչարէն, զորմէ քննե-
ցաքս, յայանեցի զկարծիս
իմ . այնու զի բանիւք ա-
րարի ընտրու թիւնն . այլ
ցայժմ՝ ոչ ասացեր՝ թէ որ-
պիսի ինչ իցէ այն, եթէ
արդեւք էու թիւն ինչ կամ
արգասիք էու թեանց : Չի
եթէ էու թիւն ասիցես, այլ զչարիսն ոչ անձնաւ-
որս կարծեւ,

սխալես ի բանսդ . Իսկ եթէ
արգասիս . . .

Էշտէր. Ասեմ թէ իցէ
այնպէս :

6. Ո՛ւշ. Այլ քանզի
կամիս զՏարցուածս իմ գա-
տանեւ, ապա որպիսի ինչ
իցեն արգասիքս, վասն զի
եւ ուստի՞ զայցէ, ասա ինձ
յայանապէս : Չի՞ թէ ոչ
ինչ բառ մտաց էու թեան
չար է, ասացի քեզ յառա-
ջագոյն ի ինգրեղ, եւ գու-
յիշիցես արդեւք զոր ինչ
խօսեցայ, յորժամ՝ ազատ
կամաց մարդոյ զչարն ետու :
Այլ քանզի այժմ՝ կամիս՝
զի զչարէն ի սկզբանէ ան-
տի, որչափ իմանամն, արա-
բից սկիզբն խօսելոյ, որչափ
հնար իցէ պայծառագոյնս

այլ կամած ինս :

1 Այստեղ՝ ինչպէս եւ 5դ տան վերջը՝ Տի ձեռա-
գիրն պահասաւոր է :

2 Իմա՝ ստորագրեցի, գաղափարը կազմեցի :

էղից քեզ առաջի գրննու-
թիւնս՝ յառաջ մատու-
ցեալ զինդիրն:

GS՝ ԺԷ. Յառաջ քան
զամենայն ասեմ, թէ չիք
ինչ չար ի բնէ. այլ
յօրինակէ ի կիր արկա-
նելոյ կոչի չարութիւն. եւ
ինձ պատշաճ թուի ի
չնութենէ սկիզբն առնել:
Ապաբէն չնութեան անուն
ի մերձենալոյ ի միմեանս
առն եւ կնոջ լինի. եթէ
յիւր կին որ օրինօք մեր-
ձենայցէ վասն որդէճնու-
թեան եւ զաւակի սերելոյ,
բարիոր է մերձաւորու-
թիւնն: Ապա եթէ ուրուք
զօրինօք մերձաւորութիւնն
թողեալ՝ յայլոյ ամուսնու-
թիւն անօրինիցի՝² յօտար
մահիճս ելեալ, գործ մեծի
չարութեան գործէ: Մեր-
ձաւորութիւնն նոյն է, այլ
օրինակ ի կիր արկանելոյն
ոչ նոյնպիսի. քանզի մին
բուն հայր լինի, եւ միւսն
գողունի ծնող: ² Առջն
բանք են եւ վասն պոռ-
նկութեան. եթէ վասն որ-
դէճնութեան որ մերձե-
նայցէ ի կին, ոչ մեղանչէ.
ապա եթէ որ ի կին պոռ-
նիկ մերձենայցէ առ ցան-
կութեան, եւ ոչ վասն
զաւակի սերելոյ, մեղանչէ
եւ անիրաւի: Եւ յայտ է

Ապաբէն պոռնկութիւն եւ
չնութիւն ի մերձենալոյ ի
միմեանս առն եւ կնոջ լի-
նին. եթէ յիւր կին որ օ-
րինօք ամուսնացեալ մեր-
ձենայցէ վասն որդէճնու-
թեան եւ զաւակի սերելոյ,
բարիոր է մերձաւորու-
թիւնն: Ապա եթէ ուրուք
թողեալ զիւր կին՝ զայլոյ
ամուսնութիւնն թշնամա-
նիցէ, գործ չարութեան
գործէ: Եւ թէպէտ մեր-
ձաւորութիւնն նոյն է, եւ
օրինակ մերձաւորութեանն
ոչ նոյնպիսի. քանզի մին
բուն հայր լինի որդւոց³, եւ
միւսն գողունի: Առջն բանք
են եւ վասն պոռնկութեան.
եթէ վասն որդէճնութեան
որ մերձենայցէ յիւր կին,
յիրաւի է. ապա եթէ առ
ցանկութեան օտար մար-
մնոյ՝ ցանկանայցէ,

կարի իսկ անիրաւութիւն:
Եւ յայտ է՝ թէ իրքն

¹ G Աղամանտիոսի Տրամախօսութենէն առնուած
չատ տեղ թերի է. S ամբողջական է: Թարգմանութիւնս
Տի համեմատ է, միտ դնելով եւ Gի ընծայած ընթերցու-
ածոյն:

² «Յօտար մահիճս ելեալ» ունի S, իսկ G պակա-
սաւոր:

³ Տպ. ունի՝ որդւոց:

⁴ Տպ. ունի՝ մարմնաց:

Թէ միաւորու թիւնն՝ յորժամ զօրինակ ի կիր արկանելոյն անտես առնիցես, չէ ինչ չար. եւ չար յայնժամ լինի, յորժամ օրինակն յայտնի լինիցի: 3. Աս եւ զսպանութենէ նոյն բանք են. զի յորժամ զբմբունեայն ի շու թեան մատնեալ ի ձեռս օրինաց, սպանանիցէ, պատուհաս ի վերայ ամեալ վասն գործոյն, չառնէ չար ինչ: Ապա եթէ որ զայն՝ որոյ ոչ ինչ ի վճռականացն՝ գործեալ իցէ, սպանանիցէ, ոչ վասն այլ ինչ իրաց՝ բայց միայն վասն գերժանելոյ զինչս իւր՝, այն է՝ զստացուածս եւ զմեծութիւնս, չարութիւն գործէ. եւ թէ պէտ գործն նոյն է երկոցունց, բայց օրինակ գործոյն ոչ նոյնպիսի: 4. Աս եւ յինչս առնուլ յօրինակէ առնլոյն չար լինի. զի յորժամ որ զթացեալ տայցէ ինչ ումեք յորոցունին, որ ի նմանէն առնուցու՝ ոչինչ չարութիւն գործէ. իսկ եթէ որ հաս-

կառակ կամաց նորա բռնաբար հանիցէ կամ ի ծածուկ, չարութիւն գործէ. եւ առնուլ զօտարին՝ երկոցուն նոյն է, բայց օրինակ առնլոյն առնէ զայն չար կամ բարի: 5. Աղյնպէս եւ աստուած պաշտութիւն յօ-

չար յայնժամ՝

լինին, յորժամ պէտքն օրինօք ոչ վճարեսցին:

Աս եւ զսպանութենէ նոյն բանք են. յորժամ զբմբունեայն ի շու թեան որ սպանանիցէ,

պատուհաս ի վերայ ամեալ վասն յանդգնութեանն, չառնէ չար ինչ: Ապա եթէ զանմեղն որ, որոյ ոչ ինչ ի վճռականացն գործեալ իցէ, սպանանիցէ, կամ վասն ինչս գերժանելոյ, կամ վասն ստացուածս հատանելոյ, չարութիւն գործէ. եւ գործն նոյն

է երկոցունց, բայց օրինակն ոչ նոյնպիսի: Աս եւ յինչս առնուլ նոյն բանք են.

որ պարզեւ ի տեառնէ կամ ձիր ի բարեկամէ առնուցու, ոչ ինչ չարութիւն գործէ. իսկ որ բռնաբար յանաւագէն հանիցէ, չարութիւն գործէ. եւ առնուլն երկոցուն նոյն է, բայց օրինակ առնլոյն ոչ նոյնպիսի, Աղյնպէս եւ աստուած պաշտութեան

1 Մասնեալ ի ձեռս օրինաց՝ ունի S, իսկ G պակասաւոր:

2 Իմա՝ դատապարտելի՝ խոտելի գործ:

3 Այսինքն՝ իւր ստացուածքը յափշտակելուն համար:

4 G չունի «հակառակ կամաց նորա»:

րինակէ անտի լինի չար. զի եթէ զճշմարիտն Աստուած որ պաշտօնիցէ, գործ բարի գործէ. ապա եթէ թողեալ զճշմարիտն՝ զչգոյսն պաշտօնիցէ եւ զպաշտօն լուսագունին փայտից եւ քարանց մատուցանել կամիցի, չար գործէ: Արդ, անուն աստուած պաշտութեան նոյն է, այլ օրինակ ի կիրարկանելոյն փոխէ զգործեալն: Տ 6. Նա եւ պատկերն կամ գրօշեալ գործել՝ թէպէտ եւ չիցէ ինչ չար յանձնէ, այլ վասն օրինակի ի կիրարկանելոյն չար լինի: Զի եթէ գրօշեալ որ գործիցէ, որ զպատկեր մարդոյ ունիցի, ոչ վասն արուեստին եւ ոչ զի ի պատկերի անդ ընկերին զպատկեր բարեկամի տեսանիցէ, այլ վասն ի պաշտօն առեալ երկիր պահանելոյ իբր Աստուծոյ, գործ չարութեան գործէ: Եւ այսպէս օրինակ գործոյն եւ միտք գործողին գործեն զչարն: 7. Եւ զի մի թուիցի՝ թէ զայսմանէ միայն ճտեալ ընդ վայր ծախիցեմ՝ զժամանակս, յայլ ինչ իրս եկեացուք: Առքեղ օրինակ զերկաթ. որպէս վարեին նովա՝ զայն մերթ բարի եւ մերթ չար յարդարէ. զի եթէ որ նովա ոչ բարւոր վարիցի, այն է՝ յօգտակարս, որպէս ի խոփ առ ի զերկիր արօ-

յօրինակէ անտի ցուցանի չարութիւնն. եթէ զճրչմարիտն Աստուած որ պաշտօնիցէ, գործ ազնուական գործէ. ապա եթէ թողեալ զճշմարիտն՝ քարանց եւ փայտից՝ որպէս թէ Աստուծոյ, պաշտօն մատուցանիցէ, անհարին վաստ գործէ. զի զօրինակ պիտոյիցն՝ յանպատեհ իրս դարձոյց:

Եթէ պատկեր որ գործիցէ, եւ ոչ վասն սիրոյ սիրելւոյն՝ որ մահուամբ յաչացն վրիպեցաս, կամ վասն բզճարտարութիւն ցուցանելոյ, այլ ի պաշտօն առեալ երկիր պահանիցէ իբր Աստուծոյ, գործ չարութեա՝

գործէ: Եւ այսպէս կազմած իրաց ինչ եւ՝ միտք գործողին գործեն զչարն:

Որպէս եւ երկաթ մերթ ի բարիս պաշտի, եւ մերթ ի չար.

զի եթէ խոփ եւ զերանդի եւ մանգաղ որ գործիցէ,

1 Այսինքն՝ գործածութեան կերպը:

2 Տպ. ունի՝ - էրէլոյն:

3 Տպ. ունի՝ - զգոյսն:

4 Տպ. ունի՝ - - - : Ի զմերթն ունի՝ - - :

բաղիր առնելոյ, կամ յայլ
ինչ՝ որ օգտակար իցէ, որ-
պէս ի անկել գտունկս
կամ առ ի սերմանել գտեր-
մանիս, այլ ի սուսեր եւ
ի գեղարդն եւ յայլ ինչ՝
որ փաստակար մարդկան է,
գործ չարութեան գործէ:
Չայսմանէ ասեմ՝ թէ ի
մարդկանէ գործի. քանզի
զգործելիսն իսկ տեսանեմք,
յորոց չարն գործեալ ցու-
ցանի:

ԺՉ. ԵԴԷԸ. Եւ զի զչա-
րէն խօսեցար եւ կամեցար
ցուցանել՝ եթէ է՞ իսկ
չարն, եւ թէ մարդիկ են
չարեացն գործելիք, կամիմ
սակաւիկ մի եւ դարձեալ
չարացանել ցբեզ. Իսկ մար-
դիկ յանձանց ինչ ունիցին
զայնպիսի շարժմունս, այս-
ինքն՝ մարդիկ անձամբ գտին
զօրինակ պաշտելոյն¹, թէ
Մատուծոյ այնպէս լեալ
իցեն, կամ թէ այլ որ
իցէ՝ որ զմարդիկ յայսպի-
սիս վարիցէ:

2. ՈՂԸ. Չի Մատու-
ծոյ մարդկան այսպիսի ինչ
լինել՝ չթուի ինձ պատշաճ
ասել. այլ ասեմ ունել
անձնիշխանութիւն, այս-
ինքն՝ ազատութիւն առա-
ջնոյ մարդոյն, եւ ի նմանէն
զնոյն ազատութիւն պայա-
զատացն սերնդոց ժառան-
գել: Արդ ասեմ՝ եթէ
մարդ ազատ լեալ է. այլ
ու՞մ կամի ծառայանայ,

ի բարւոք իրս պաշտեցաւ.

ապա եթէ սուսեր եւ գե-
ղարդն եւ սլաք եւ այլ ինչ
զէն՝ որ փաստակար մարդ-
կան է, գործ չարութեան
գործէ.
Եւ պատճառ չարութեանն
գործելին, եւ ոչ երկաթն:

Իսկ մարդիկ, ասեն, յան-
ձանց ինչ ունիցին զայն-
պիսի շարժմունս,

թէ Մատուծոյ լեալ
իցեն, կամ թէ այլ որ
իցէ՝ որ զայն ի մարդիկ
արկանիցէ:

Յատուծոյ մարդկան
այսպիսի ինչ լինել՝ չթուի
պատշաճ ասել, այլ ունել
անձնիշխանութիւն եւ ա-
զատութիւն առաջնոյ մար-
դոյն եղելոյ Մատուծոյ,
եւ ի նմանէն զնոյն իւրոց
պայազատացն որդւոց? ժա-
ռանդել: Եւ արդ, մարդն³
առեալ զանձնիշխանու-
թիւնն, ու՞մ կամի ծա-
ռայանայ, որ մեծ շնորհն

1 Իմա՝ գործածութեան:

2 Տպ. շունի՝ որդւոց: Ի զմիբինն ունի՝ որդւոցն:

3 Տպ. շունի՝ յարդն: Ի զմիբինն ունի:

գոր եւ կոչեմ մեծ շնորհ
 պարգևեալ նմա յԱստու-
 ծոյ: 3. Քանզի այլն ամե-
 նայն ի հարկէ ծառայէ ա-
 տուածական հրամանին.
 եթէ զերկնից ասիցես՝ կոյ
 հաստատեալ եւ բառնայ
 զՏէրն եւ ոչ շարժեալ
 անցանէ բառ սահմանեալ
 նմա տեղին. եւ եթէ զա-
 րեգականէ կամիցիս ասել,
 եւ նա կատարէ զսահմա-
 նեալ նմա շարժու մին, եւ
 չիշխէ խուսափել յրնթա-
 ցիցն, այլ ի հարկէ ծա-
 ռայէ Տեառն: Աղյնպէս եւ
 զերկիր սեղմուցեալ տեսա-
 նես, որ եւ բարձեալ բերէ՝
 զհրաման հրամանատուին:
 4. Աղյնպէս եւ այլք ի
 հարկէ ծառայանան իւ-
 բեանց արարչին, զի եւ ոչ
 մին իշխէ այլ ինչ քան
 զայն՝ յոր կարգեցան, զոր-
 ծել. վասն որոյ ոչ գո-
 վեմք զնոսա, զի այսպէս
 իւրեանց տեսան հնազան-
 զեցան. եւ ոչ յոյս ինչ
 մեծ պահեալ իցէ նոցա՝
 վասն զի զհրամայեալսն յո-
 ժարու թեամք արարին: 5.
 Բայց մարդոյ առեալ զան-
 ձնիշխանութիւն՝ ում կամի
 ծառայանայ, զանձն արա-
 րեալ ի ծառայ, ոչ ի հար-
 կէ բնութեան բռնադա-
 տեալ եւ ոչ ի կարողու-
 թենէ զորութեան զրկեալ,

եւ պարգևեալ՝ նմա յԱս-
 տուծոյ: Քանզի այլն ամե-
 նայն ի հարկէ ծառայէ ա-
 տուածական հրամանին.
 եթէ զերկնից ասիցես՝ կոյ
 հաստատեալ, եւ ոչ շարժի

ի սահմանելոյ նմա տեղոյն.
 եւ եթէ զարեգականէ կա-
 միցիս ասել, սակայն եւ նա
 կատարէ զգառուցեալ՝ նմա
 զշարժու մին, եւ չիշխէ
 խուսափել յրնթացիցն,
 այլ ի հարկէ ծառայէ տե-
 բուական հրամանին: Աղյն-
 պէս եւ զերկիր սեղմուցեալ
 տեսանեմք, որ՝ եւ բար-
 ձեալ բերէ զհրաման հրա-
 մանատուին: Աչ զայլսն
 ամենայն համակերտս ծա-
 ռայացեալս հրամանաց ա-
 րարչին, եւ չիշխեն այլ ինչ
 քան զայն՝ յոր կարգեցան,
 զործել. վասն որոյ ոչ՝
 գովեմք զնոսա՝

յազազս զսահմանս հրա-
 մանացն պահելոյ:

Բայց մարդոյ առեալ զան-
 ձնիշխանութիւն՝ ում կամի
 ծառայանայ.

ոչ ի հարկէ բնութեան
 բռնադատեալ, ոչ ի զո-
 բութենէն՝ որ նմա վասն

1 Տպ. ունի՝ յարգիւ-իւ-լ է:

2 Բնագրին ծըլնա բառն, որ թէ սահմանել եւ թէ
 զը նշանակէ, էզնիկ կը թարգմանէ զարարել:

3 Ի՞նչ կը կատարէ:

4 Տպ. շունի՝ -ր: Իզմիրինն ունի:

5 Տպ. շունի՝ -չ:

որ վասն լաւութեանց ինչ նմա շնորհեալ ասեմ՝ որպէս զի եւս լաւագոյն ինչքան զայն՝ զոր ունին, բնկայցի ի Մեծէն, զոր ի շնագանդութեան միայն շահի, եւ զոր իրբեւ պարտս ինչ պահանջէ յարարչէն՝ 6. Աշ գոյն ոչ եթէ առեղեւանէ ինչ լեալ ասեմ մարդոյն, այլ վասն լաւութեանց։ Չի եթէ իրբեւ գմի ինչ ի տարբրաց լեալ էր, կամ ի նոցանէ՝ որ ի հարկէն ծառային Աստուծոյ, ապա եւ վարձս բնոյ կամակարութեանն առնոյց չէր արժանի. այլ իրբեւ զորձի մի էր արարչին, Տ որ ոչ վասն բարւոյ զործոյ զոյժութիւն, ՅՏ եւ ոչ վասն շար զործոյ պարտանս բնոյ ունէր. զի պատճառ նոցին այն էր որ զնա վարէր։ Աս եւ ոչ զլաւինչ գիտէր այնուհետեւ մարդն. քանզի չէր հմուտ այլ իմիր, բայց այնմ եւեթ՝ յոր արարեալն էր։ 7. Ասան որոյ ասեմ՝ թէ Աստուած այնպէս պատուել զմարդն յոժարեցաւ, զի առ լաւութեանցն իսկ լամուտ լինելոյ՝ զանձնիչ լամուտ լիւնն պարզեւեաց նմա, որով կարող իցէ առնել զինչ եւ կամեցի, եւ զանձնիչ լամուտ լիւնն նորա ի լաւն իրառէ զարձուցանել, ոչ եթէ զկամակարութեանն վերստին հանելով ի նմանէ, այլ զլաւութիւնն նմա ցուցանելով։

լաւութեանց շնորհեցաւ, կասեալ,

այլ ի շնագանդութեան միայն շահի զօգուան, եւ լամն շնագանդութեան զմասս։ Աշ գոյն ոչ եթէ առեղեւանէ ինչ լեալ ասեմ մարդոյն, այլ վասն լաւութեանց։ Չի եթէ իրբեւ գմի ինչ յայլոցն բնութեանց լեալ էր՝ որ ի հարկէն ծառային Աստուծոյ, ապա եւ վարձս բնոյ կամակարութեանն առնոյց չէր արժանի. այլ իրբեւ զորձի մի էր արարչին, զոր թէպէտ ի շար վարէր եւ թէպէտ ի բարի, ոչ պարտանք ինչ էին նմա եւ ոչ զոյժութիւնը. այլ պատճառ այն էր՝ որ զնա այնպէս վարէր։ Աս եւ ոչ զլաւինչ գիտէր այնուհետեւ մարդն. քանզի չէր հմուտ այլ իմիր, բայց այնմ եւեթ՝ յոր պատշաճեալն էր։ Այլ

Աստուած այնպէս պատուել զմարդն կամեցաւ, զի առ լաւութեանցն իսկ լամուտ լինելոյ՝ զանձնիչ լամուտ լիւնն պարզեւեաց նմա, որով կարող իցէ առնել զինչ եւ կամեցի, եւ զանձնիչ լամուտ լիւնն նորա ի լաւն իրառէ զարձուցանել։

Չի կամակարու թիւնն մնայ
ի նմա, թէպէտ եւ հրա-
ման ինչ տայցէ. այլ ա-
ռաջնորդէ նմա Աստուած
զկամակարու թիւն անձնիշ-
խանութեան ի լաւագոյնն
զարձուցանել: 8. Արպէս
հայր որ յորժամ զորդի
իւր խրատիցէ, որ կարողն
իցէ ուսու մն ինչ ուսանել
կամ ոչ ուսանել, յառա-
ջողէ՞մ յուսումն լինել.
այլ զի զլաւն նմա ցուցա-
նէ՞ ոչ եթէ այնու զկա-
մակարութիւն կարողու-
թեան որդւոյն հանիցէ, նա
եւ յորժամ չկամիցի կա-
մակարութեամբ ուսանել:
Աղյնպէս եւ զԱստուծոյ
խմանամ, եթէ յորժամ
հրամայիցէ անսալ հրամա-
նացն, զկամակար իշխանու-
թիւնն ոչ հանէ ի նմանէ,
եւ ոչ զկարողութիւն չան-
սալոյ հրամանացն: 9. Չի
ի սկզբանէ ցուցանի՞ եթէ
այնպէս առաջնորդելովն ոչ
հանիցէ զկարողութիւնն,
այլ հրամայէ զի մարդն
կարող վայելելոյ ի լաւու-
թիւնս լինիցի. քանզի այս
զհետ գայ անսալոյ հրամա-
նին Աստուծոյ: Ասան որոյ
կամի հրամայել, ոչ զի
զիշխանութիւնն՝ զոր ետ,
հանիցէ, այլ զի զլաւա-
գոյնսն տայցէ նմա՝ որ ար-
ժանաւ որն է մեծամեծաց.
այնու զի անսաց Աստու-
ծոյ, թէպէտ եւ չանսալոյն
իշխանութիւն ունիցի: 8.
10. Քանզի ոչ եթէ վայ-
րապար ինչ կամէր Աստու-
ած զայնպիսի պարզեւս
տալ, որ յաւիտենական ա-

Որպէս

հայր որ յորժամ զորդի
իւր խրատիցէ՝ որ կարողն
իցէ ուսու մն ինչ ուսա-
նել, չծուլալ յուսմանէն,
այլ յառաջողէ՞մ լինել
ի լաւն ստիպէ. վասն զի
զիտէ՞ եթէ կարող է յա-
ռաջողէ՞մ լինել, պահան-
ջէ զուսումն՝ յոր աւան-
դեցաւ:

Աղյնպէս եւ զԱստուծոյ
պարտ է իմանալ՝ եթէ յո-
ժարեցուցանէ զմարդն ան-
սալ հրամանաց նորա. բայց
զկամակար իշխանութիւնն
ոչ հանէ ի նմանէ, որով
կարողն է անսալ եւ չանսալ
հրամանացն.

այլ խրատէ եւ յօժարե-
ցուցանէ զմարդն զի լաւու-
թեանցն ցանկացող լինիցի,

որովք արժանաւ որ մեծաց
պարզեւաց լինիցի, եթէ
անսայցէ Աստուծոյ. այլ
զի եւ չանսալոյն իշխանու-
թիւն ունիցի: Քանզի ոչ
եթէ վայրապար ինչ կամէր
Աստուած զայնպիսի պար-
զեւս տալ, որ յաւիտենա-

նեղծութիւնն է: Չի ան-
մտութիւն էր յանիրաւի
զայն տալ. այլ յանիրաւի
տուեալ լինէր, եթէ մարդն
ոչ ունէր իշխանութիւն
երկոցունց, անսայլոյ այնմ՝
զոր Աստուածն հրամայէր,
և չանսայլոյ այնմ՝ զոր նայն
չստորժէր¹: Չի իրաւամբ
այն է, յորժամ արժանի
ըստ որոց գործեացն որ ինչ
առնուցու: Էւ արդ, զիարդ
երեւէր բնորութիւնն՝ գոր-
ծոցն, եթէ ոչ ունէր մարդն
իշխանութիւն երկոցունց:

G. ԺԷ. Արդ անձնիշ-
խան լեալ ասեմ զմարդն².

GS. Իբր ոչ եթէ չար ինչ
յառաջագոյն կայր, զոր ըստ
կամ բնորելոյ իշխանու-
թիւն տուեալ էր մարդոյն.
այլ պատճառ չարին³ է՝
անսալ Աստուծոյ կամ
չանսալ. և այս իսկ է ան-
ձնիշխանութեամբ կամելն:
2. Էւ արդ, զիւ մարդն՝ առ-
նոյր պատուէր յԱստուծոյ,
և անտի լինէր սկիզբն չա-
րեաց. քանզի նա ոչ հնա-
զանդէր աստուածական
հրամանին: Էւ այս իսկ
եւեթ էր չարն՝ չհնազան-
դելն, որ և սկիզբն առ
լինելոյ: Չի ոչ որ կարէ
անարար ինչ զչարն ասել.
քանզի արարած էր գործե-

կան անեղծութիւնն է: Չի
վոյրապար իսկ էր այնպիս-
ւոյն⁴ տալ՝ որ ոչ ունէր

իշխանութիւն երկոցունց,
անսայլոյ այնմ՝ զոր Աս-
տուածն կամէր, և չան-
սայլոյ այնմ՝ զոր նայն չա-
խորժէր: Բայց իրաւամբ
այն է, յորժամ արժանի
ըստ որոց գործեացն որ ինչ
առնուցու: Էւ արդ, զիարդ
երեւէր բնորութիւնն՝ գոր-
ծոցն, եթէ ոչ ունէր մարդն
իշխանութիւն երկոցունց,
և անսայլոյն և չանսայլոյն:

Էւ արդ, յայտ է թէ ան-
ձնիշխան եղև մարդն՝ առ-
նել զրարի և ժաել ի չար.
Իբր ոչ եթէ չար ինչ առ-
աջի կայր, յոր ժաիցի,
այլ այն և եթէ առաջի կայր՝
կամ անսալ Աստուծոյ կամ
չանսալ, և զնոյն և եթէ
պատճառ չարին իմանալ.
Քանզի լեալ մարդն առա-
ջին՝ առնոյր պատուէր յԱս-
տուծոյ, և չհնազանդեալ
աստուածական հրամանին
մտարեբէր ի չարիս, և ան-
տի լինէր սկիզբն չարեաց:

Ուստի ոչ որ կարէ անա-
րար ինչ և անձնաւոր
զչարն ցուցանել. և զար-

1 B կր նշանակէ այստեղ իրբև պակասաւոր, սա-
կայն Եզնկայ թարգմանութիւնը կը վկայէ որ ոչինչ կը պակսի.

2 Իմն՝ տարբերութիւն:

3 Այս նախադասութիւնը չունի S:

4 Չարն չիբ ի բնագրին, բայց իմաստը կը պահանջէ:

5 Տպ. ունի՝ այնպէսն:

ինն: 3. Այլ կամիցիս
պնդու թեամբ հարցանել,
ուստի իցէ անաստու-
թիւնն: Այլ այս ի զիրս
ինչ աստուածաշունչս յայտ-
նագոյնս գտանի. յայն
սակս եւ ես ոչ ասեմ այս-
պէս լեալ մարդոյն յԱստու-
ծոյ, այլ ասեմ՝ եթէ յու-
րուք վարդապետութենէ
զրդեալ լեալ ստունդա-
նող: Զի ոչ եթէ այնպիսի
ինչ բնութեամբ հաստա-
տեալ է մարդն: Եթէ այն-
պիսի ինչ բնութիւն մար-
դոյն ասեալ էր, ապա ոչ
յուրուք վարդապետու-
թեանէ նմա դիպէր անաս-
տութիւնն, զի ինքն իսկ
այնպիսի ինչ բնութիւն
ունէր:

4. Այլ ասէ ուրեք աս-
տուածական բարբառն, ե-
թէ Մարդիկ եղեն ու-
սեալք զչարիս¹: Ասաւ
ասեմ մարդն անաստել
Աստուծոյ, զի այս իսկ է
միայն չարն՝ հակառակ Աս-
տուծոյ կամացն գործել.
զի ոչ եթէ ուսանի մարդ
զչարն յինքեան. որ վար-

ձեալ ոչ յարարէն, այլ
յանաստութենէ դիպեալ
ստունդանողին,

եւ յուրուք վարդապետու-
թեանէ զրդեալ:

Զի ոչ եթէ այնպիսի ինչ
հաստատեալ բնութեամբ
զմարդն ցուցանել կարէ որ:
Եթէ այնպիսի ինչ բնու-
թիւն մարդոյն ասեալ էր,
ապա ոչ յուրուք վարդա-
պետութեանէ նմա գործէր
անաստութիւնն, զի ինքն
ստուածեղէն գրոց նմա վար-
դապետութիւն բնծայա-
նայր. որպէս ասէ ուրեք
աստուածական բարբառն,
եթէ «Ի մանկութենէ մար-
դիկ ի իննամն չարի միտեալ
են³». զի ցուցցէ թէ որ մի-
տին՝ կամօք միտի, եւ ոչ
ուրուք բռնութեամբ: Արդ,
անաստութիւնն եւ եթէ,
որ արտաբոյ Աստուծոյ կա-
մացն գործիցի, պատճառ

1 Երեմ. ԺԳ. 23:

2 Այս նոտրագիր կտորն կ'երևայ թէ Եզնկայ բնա-
զրէն ինկած է, զոր վերստին գրինք բնագրին համեմատ:

3 Ծննդ. Ը. 21: Հայ Աստուածաշունչն ունի. «Միտք
մարդկան հաստատեալ են ի իննամն չարի ի մանկութենէ
իւրմէ:» Եզնկայ վկայութեան մէջ «ի իննամն չարի» յոյն
եւ հայ բնագրաց համեմատ է. իսկ «միտեալ են», երբայա-
կանին եւ ասորականին համեմատ: Կ'երևայ թէ Եզնկի ի
յիշողութենէ գրած է վկայութիւնս, մանաւանդ որ Ս. Մե-
թոդիոսի յառաջ բերած վկայութեան տեղը չէ կրցած
իմանալ: Եւ որպէս զի ամբողջ ցուցման կարգին հետ յար-
մարութիւն մ'ունենայ իւր վկայութիւնը, կը յաւելու սա
ոչ ուղիղ խօսքն թէ «... որ միտին կամօք միտի»:

դասակտն է՝ օձն է, Տ որ յԱստուծոյ արարաւ: Չի նա ուսուցանէ զմարդ, քանզի զնա ի լաւութեանցն՝ մերկանալ կամի: 5. Ապա եթէ զպատճառն եւս կամիցիս ինդրել, զնախանձն՝ որ առ մարդն եղեւ՝ իմասցիս զպատճառն: Եւ եթէ զնախանձուէն եւս ճշդիւք քննիցես՝ թէ ուստի եղեւ, ասեմ՝ եթէ նա ոչ այսչափ պատուեցաւ. քանզի միայն մարդ ըստ պատկերի եւ ըստ նմանութեան Աստուծոյ եղեւ: Իսկ եթէ այնու զԱստուած պատճառ չարեաց կամիցիս ասել, անկանիս յիմաստնարար: Խորհրդոյ: Չի եթէ զնորա ինչ հանեալ էր եւ մարդոյն շնորհեալ, թերեւս յիրաւի պատճառ չարեաց կարծէր: Ապա եթէ զնա նոյնպէս, որպէս եղեւն, պահեաց, եւ զմարդն այսպէս կամեցաւ առնել, պատճառ չարեաց նախանձորդն է: 6. Քանզի յորժամ իցեն ուրուք երկու գերիք, եւ զմինն ի ծառայութեան ունիցի, եւ զմիւսն յորդէզիրս գրիցէ. եւ միւսոյն նախանձու վառեալ՝ զմեծարեալն ի տեառնէն սպանանիցէ, միթէ պատճառ չարեաց զտէրն պարտիցէ իմանալ, որ ոչ եհան

չարեաց իմանալի է. եւ նմին զայլ որ վարդապետ ծածուկ հաշուել, գրդիչ եւ ոչ բռնադատիչ, որ զմարդն ի լաւութեանցն մերկանալ կամեցաւ: Ապա եթէ զպատճառն եւս կամիցին խրնդրել, զնախանձն՝ որ առ մարդն եղեւ, իմասցին զպատճառն: Եւ եթէ զնախանձուէն եւս ճշդիւք քննիցեն՝ թէ ուստի եղեւ, ասացուք՝ եթէ յառաւելութենէ զմարդն պատուելոյ. քանզի միայն մարդ ըստ պատկերի եւ ըստ նմանութեան Աստուծոյ եղեւ: Իսկ եթէ այնու զԱստուած պատճառ չարեաց կամիցին ասել, անկանին յիմաստնարար խորհրդոյ: Եթէ զնորա ինչ հանեալ էր եւ մարդոյն շնորհեալ, թերեւս յիրաւի պատճառ չարեաց կարծէր տուիչն: Ապա եթէ զնա նոյնպէս, որպէս եղեւն, պահեաց, եւ զմարդն այսպէս կամեցաւ առնել, պատճառ չարեաց նախանձորդն է: Քանզի³ յորժամ իցեն ուրուք երկու ծառայք, եւ զմին⁴ ի ծառայութեան ունիցի, եւ զմիւսն յորդէզիրս գրիցէ. եւ միոյն յարուցեալ ի վերայ զմիւսն սպանանիցէ, միթէ պատճառ չարեաց զտէրն⁵ պարտիցէ իմանալ, որ ոչ եհան ի

1 Տ ի բարձրագունից:

2 Իմա՝ բանաւոր, խելացի:

3 Տպ. ունի՝ ասեմ ոչ ելի:

4 Տպ. ունի՝ շնորհ:

5 Տպ. շնորհ:

ինչ ի նմանէ եւ ոչ գնորա
ինչ շնորհեաց միւսոյն:

ԺԸ. Այլ եւ զայն եւս
հարցանիցես. Եթէ չար ինչ
չկայր, ուստի՞ օձն, զոր
սատանայ կոչեն, իմացա-
զհանգամանս՝ չարին:

Առ այս բարիք է այս-
պէս առնել պատասխանի,
եթէ Սատանայ՝ չար գտուն-
զաննին մարդոյն Աստուծոյ
իմացաւ. վասն որոյ զմարդն
յայն յօժարեցոյց: 2. Ար-
պէս յորժամ թշնամի որ
թագուցեալ զթշնամու-
թիւնն՝ զաղտ կամիցի փա-
սել՝, եւ չգիտիցէ զհան-
գամանս՝ փաստակարու-
թեանն՝, եւ այսպիսի ինչ
օրինակաւ հնար լիցի նմա

գործել զոր խորհին: Հար-
ցանիցէ ցրժիշկն, որ պա-
տուէր տուեալ իցէ ըն-
կերին, — այն է՝ այնմ,
որում փաստելն կամիցի,
— գօրինակն, որով առող-
ջութեանն կարիցէ հասա-
նել. որպէս՝ եթէ սահմա-
նեալ իցէ նմա ժամանակ
յորում ճաշակիցէ զկե-
րակուրն, կամ զի յայս նիշ
կերակրոց ճաշակիցէ, կամ
միայն յայս ինչ կերակուր
չհպիցի: 3. Եւ նորա լու-
եալ զամենայն՝ վաղվա-
ղակի ի կեղծիս բարեկա-
մութեան կեղծաւորեալ՝
զրժիշկն պարսաւիցէ, որպէս
թէ փաստակարս թելադրեալ

ճառայէն եւ շնորհեաց մի-
սոյն:

Արդ եւ զայն եւս հար-
ցանեն. Եթէ չար ինչ չկայր
առաջի, ուստի՞ օձն, զոր
սատանայ կոչէք, իմացա-
զհանգամանս չարին:

Ասեմք,

եթէ Սատանայ՝ չար զըս-
տունդաննին մարդոյն Աս-
տուծոյ իմացաւ. վասն որոյ
զմարդն յայն յօժարեցոյց:
Արպէս յորժամ իցէ որ
ուրուք թշնամի, եւ թա-
գուցեալ զթշնամութիւնն՝
զաղտ կամիցի փաստել,
եւ չգիտիցէ զհանգամանս փա-
ստակարութեանն, եւ շուրջ
եկեալ յածիցի հնարս խըն-
դրել.

այպա զտեալ ժամանակ՝
յորժամ որ ի բժշկաց
թշնամոյն նորա պատուէր
տայցէ յայս ինչ չհպել եւ
յայս նիշ կերակրոց չճա-
շակել, որով առողջու-
թեանն կարիցէ հասանել:

Եւ նորա լուեալ՝
վաղվաղակի ի կեղծիս բա-
րեկամութեան կեղծաւո-
րեալ՝ զրժիշկն պարսաւիցէ,
եւ զօգտակարսն նմա փա-
ստակարս թելադրեալ կար-

1 Իմա՝ գծանօթութիւն, զգիտութիւն:

2 Տ ունի՝ չար առնել:

3 Իմա՝ եղանակ, կերպ:

4 Տ չարին (չարիք հասցընելուն), փաստարարութեան:

իցէ, եւ հակառակ պատուէր հրամանաց բժշկին տայցէ, եւ այսպէս վատահ յինքն զնա արարեալ՝ առնիցէ նմա փնաս: Աւ ինքն ոչ եթէ յառաջագոյն գիտէր զհանգամանս փնասակարութեանն, այլ ի պատուիրելոյ բժշկին ուսեալ:

4. Այնպէս կարծես թիւ եւ զստանայէ, եթէ նախ նախանձեցաւ, եւ ապա չգիտէր զհանգամանս փնասելոյ. քանզի ոչ եթէ չար ինչ կայր յառաջագոյն, ուստի զհանգամանս՝ մտրթ էր առնուլ: Այլ գիտէր զպատուէր ինչ տուեալ է յԱստուծոյ մարդոյն, որ արգելոյր զնա ի ճաշակելոյ ի տնկոյ իմեքէ: Որպէս կարծեմն, ոչ եթէ բնութեամբ տունկն մահարերէր, այլ իրբեւ անպիտան ինչ ի կերակուրս մարդոյ էր. կամ զի տունկն նուիրեալ էր մահուան, եւ վասն այնորիկ ինչ արգելաւ մարդն ի ճաշակելոյ ի նմանէ, յորմէ մեռանէր եւ մարդն. եւ կամ զի անաստութիւնն եղև պատճառ մահուան մարդոյն, յորժամ նա էանց զհրամանաւ Աստուծոյ:

5. Ստանայ հաւանեցոյց զմարդն անցանել զհրամանաւն Աստուծոյ, որպէս զի ոչ եթէ ստուգեալ գիտէր՝ եթէ այնու նմա փնաս ինչ գործել կարիցէ:

Ծեցուցանիցէ, եւ հակառակ պատուէրս հրամանաց բժշկին տայցէ, եւ այնու առնիցէ նմա փնաս: Որ ոչ եթէ յառաջագոյն գիտէր զհանգամանս փնասակարութեանն, այլ ի պատուիրելոյ բժշկին գտեալ հնարս՝ եղև փնասակար:

Այնպէս կարծի եւ զստանայէ, նախանձելն նմա բնոյ նախաստեղծ մարդոյն, եւ չգիտել զհանգամանս փնասակարութեանն. քանզի ոչ եթէ չար ինչ առաջի կայր, ուստի զհանգամանս մտրթ էր առնուլ: Ուսեալ յԱստուծոյ պատուիրանէն՝ որ մարդոյն տուաւ արգելուլ զնա ի ճաշակելոյ ի տնկոյ իմեքէ ի մահարերէ, զայն յառաջագրեաց մարդոյն: Որ ոչ եթէ անպիտան ինչ ի կերակուրս մարդոյ էր, եւ ոչ բնութեամբ տունկն մահարեր, եւ վասն այնորիկ ինչ արգելաւ մարդն ի ճաշակելոյ ի նմանէ,

այլ անաստութիւնն եղև պատճառ մահուան մարդոյն, իրբեւ յանցաւորի՝ որ անցանիցէ զհրամանաւ հրամանատուին՝ որ նմա կարգեալ իցէ:

Արդ ժտեցոյց թշնամին զմարդն անցանել զհրամանաւն Աստուծոյ, որպէս զի ոչ եթէ ստուգեալ գիտէր՝ եթէ այնու նմա փնաս ինչ գործել կարիցէ. այլ կարծեօք ի թեթուս մահ

1 Իմա՞ զճանօթութիւն:

այլ յետոյ յԱստուծոյ
պատուհասէն՝ որ առ մար-
դըն եղև վասն պատուի-
րանազանցութեանն, և
զի մարդն զհատուցումն
պատժոց ընկալաւ, իմացաւ
զփնսան,

իբր ոչ եթէ ի բնութենե-
կնչ յառաջագոյն եղելոյ,
այլ յԱստուծոյ սպառնա-
լեացն:

Ե. Որպէս և և մեք բժշկի
ոչ կարեմք մեղադիր լինել՝
վասն յառաջագոյն զգու-
շացուցանելոյ որով օրի-
նակաւ կարիցէ մարդն ա-
ռողջանալ,

Թէպէտ և և թշնամին՝ որ
չգիտէր յառաջագոյն զհան-
գամանս փնասելոյ, ապա ի
խրատուէ բժշկին ուսա-
նիցի: Քանզի չէր վայել
այնմ՝ որ գիտակն էր,
զպատշաճն ծածկել. զի
մարթ էր՝ եթէ և և առանց
յառաջագոյն գիտելոյ զնոյն

տուցեալ եթէ լիցի և և թէ
չլինիցի.

և և յետոյ յԱստուծոյ պա-
տուհասէն՝ որ առ մարդն
եղև վասն պատուիրանա-
զանցութեանն՝

իմացաւ եթէ պատուիրանք
նորա մահ՝ զօրծեցին,¹ և
յիրաւի պատժեցան և և նա
և և մարդն՝ զոր յօժարե-
ցոյց յանաստութիւնն,
ճաշակել ի փայտէն՝ որ ոչ
բնութեամբ մահարեւ էր,
այլ յԱստուծոյ սպառնա-
լեացն եղև այնպիսի իրաց
պատճառ:

Եւ որպէս բժշկի ոչ կա-
րեմք մեղադիր լինել՝ վասն
յառաջագոյնն զգուշացու-
ցանելոյ որով օրինակաւ
կարիցէ մարդն առողջանալ,²
և և նորա թողեալ զպա-
տուէրս բժշկին, անսայցէ
թշնամոյն³, որ զփնասա-
կար խրատան տայցէ նմա,
որով ոչ զպատճառս փնա-
սուն ի բժշկէն՝ որ յա-
ռաջագոյնն՝ գուշակեաց
նմա, իմանալի է, այլ ի
թշնամոյն՝

որ ի պատուիրանէ բժշկին
նմա զփնսան հնարեցաւ:

¹ «Եւ . . . մահարեւ էր». Եզնիկ աւելորդ կը կրկնէ
վերն ըսուածները:

² «Եւ . . . իմանալի է». Եզնիկ կը կրկնէ վերն ըսուած-
ները:

³ Տպ. Թշնամոյն:

խրատ տայր թշնամին, զոր
ի պատու իրանէն ուսաւ,
որով եւ պատճառ փա-
սուէն լինէր այնմ՝ որ նմայն
անսայցէ. թէ պէտ եւ նա
ինքն չգիտիցէ թէ անտի
նմա փասա զոր ծիցի, այն-
պէս զի եւ ինքն չէ ինչ
պատժի պարտական: Եւ
թէ պէտ թշնամին զի պե-
ցուցանիցէ զհարուածն՝ այլ
ազատ լինէր ի պատժոյ
վասն անգիտակ թշնամու-
թեանն, եւ վասն զթշնա-
մու թիւնն ոչ խոստովա-
նելոյն 1:

7. Այնպէս եւ զատա-
նայէ ասեմք՝ Աեալ թշնամի
մարդկան՝ չեւ եւս զիտէր
զհանգամանս չարեաց, այլ
ի պատու իրանէն ուսաւ,
յորժամ Աստուած սպառ-
նայր մարդոյն ասելով՝ զի
եթէ բնդէմ կամաց իւրոց
ի ծառոյն ճաշակիցէ՝ առ-
նուցու պատիժ զմահ: Քանզի
եթէ յառաջադոյն չէր զու-
շակեալ Աստուծոյ մարդոյն
չուտել ի կերա-
կրոյ ծառոյն, եւ նորա թեր-
եւս յանդէտս կերեալ՝ եւ
ի կենաց իսկ անկանէր,
կամ առ չժուժալոյ ի պրտ-
ղոյ ծառոյն 2, — որպէս եւ
ոչ մանուկ կաթնակեր հաս-
տատուն կերակուր առնուլ
կարող իցէ, — եւ կամ

Այնպէս եւ զատանայէ
ասեմք՝ Աեալ 3 թշնամի
մարդկան՝ չեւ եւս զիտէր
զհանգամանս չարեաց, այլ
ի պատու իրանէն Աստու-
ծոյ ուսեալ՝ կամեցաւ փա-
սել մարդոյն. որպէս զի
եթէ առանց Աստուծոյ
կամաց ի ծառոյն ճաշա-
կիցէ՝ առնուցու պատիժ
զմահ: Քանզի եթէ յա-
ռաջադոյն չէր զուշակեալ
Աստուծոյ մարդոյն չուտել
ի կերակրոյ ծառոյն, եւ նո-
րա յանդէտս կերեալ՝ չլի-
նէր նմա պատիժ մահ. կամ
որպէս թէ առ ի չգիտանս
եկեր, կամ թէ առ չժու-
ժալոյ ի կերակրոյ ծառոյն,
չէր ինչ պատժի պարտա-
կան: Քանզի եւ մանուկ

1 B այս տեղ ծանօթութիւն կու տայ՝ թէ դժուա-
րին է այս կտորը թարգմանել: Անկարելի չէ որ Եզնիկ ալ
իւր բնագիրն միմին գտած ըլլայ եւ գուրս թողած:

2 Բնագիրն իմաստն է՝ կամ ծառին պտուղը տանիլ
(մարսել) չկարենալուն:

3 Տպ. — է — է — է — է:

4 Տպ. — է — է — է:

վասն ընդդէմ կամաց Աստուծոյ անշղոյն ինչ ի ծառայն:

կաթնակեր՝ որ յայլ ինչ կերակուր մտարերիցէ, ոչ պատժելի է, այլ արգահատելի, որպէս թէ առ ի չգոյէ կաթին յայն յոժարեաց:

Եւ թէ պէտ այսպէս հարուածք օձին ճշդիւ դիպիցին. բայց ինքն օձն ոչ էթէ յիրաւի պատժիցի՝ վասն անգիտակ թշնամութեան ընդ մարդոյն ունելլ: զի ոչ էթէ որ փորձիցի ինչ եւ էթ՝ ապա եւ յայտնապէս պատժոյ արժանի իցէ:

Կա եւ օձն, որ է սատանայ,

յիրաւի պատժեցաւ վասն՝ անաղորոն թշնամութեան ընդ մարդոյն ունելլ²:

GS. 8. Եւ արդ սկիզբն չարեաց զնախանձն ասացի, եւ զնախանձն՝ յառաւել Աստուծոյ զմարդն պատուելոյ: Եւ չարն է անհնազանդութիւնն, որով ընդ պատժողք անկաւ մարդն՝ յորժամ անաստեալ զընկեց զպատուիրանն Աստուծոյ:

Եւ արդ սկիզբն չարեաց զնախանձն ասեմք, եւ զնախանձն՝ յառաւել Աստուծոյ³ զմարդն պատուելոյ: Եւ զչարիսն յանհնազանդութենէն. զի Աստուած այնպէս առաւել զմարդն պատուեաց, եւ նորա անաստեալ՝ զընկեց զպատուիրանն:

S. Աւստի զամենայն ինչ որ լինի չար, ոչ բնութեամբ չար գիտեմք, այլ զի առանց կամացն Աստուծոյ գործի: Եւ էթէ պարտ իցէ հաւանել՝ թէ չարիս գործել ոչ այլ ինչ իցէ,

Աւստի զամենայն ինչ որ լինի չար, ոչ բնութեամբ չար գիտեմք, այլ զի առանց կամացն Աստուծոյ գործին իբք ինչ՝ լինին չար:

1 Տպ. Է-ն Ը-դ:
2 Եզնիկ չեղելով բնագրին գեղեցիկ պատճառարանութենէն այս վերջին մատերու մէջ՝ ցուցման նպատակը կ'օրնչացընէ, եւ ինդիր կ'ընէ այնպիսի բանի մը փայ, որ խընդրոյ նիւթ չէր կրնար ըլլալ, այսինքն՝ եթէ Աստուած արգելած չըլար ուտելն եւ մարդն ուտէր չէր մեռնիր: չեղինակին այն խօսքն՝ թէ սատանայ էթէ անգիտութեամբ խաբելու ըլլար, չէր պատժուեր. Եզնկայ հաճոյ չ'երեւար. ճդ հասածի վերջինը դուրս կը թողու, եւ այստեղ ալ հակառակը կը հաստատէ՝ «անգիտակը» «անաղորոն» ի փոխելով:
3 Տպ. շուրի Ա-դ-ձ-ոյ. ունի Իզմիրի տպ.:

եթէ ոչ անսաստել Աստուծոյ, ապա յայտ իսկ է, թէ այս իսկ է չարն: Քանզի էր երբեմն՝ յորժամ Աստուած պատուիրեաց առաջին մարդկանն մտանել յերկիրն խոստացեալ. եւ մարդիկ ոչ անացին չրամանին Աստուծոյ, եւ ոչ կամեցան վայելել ի խոստմունսն: Էւ դարձեալ քանզի Աստուած արդէլ զնոսա ի մտանելոյ, նորա ուսեալ՝ եթէ անսաստել կամաց Աստուծոյ չար է, բնդդէմ կամաց Աստուծոյ մտին ի ներքս եւ յիրաւի պատուհասեցան: Ապա եւ մեք ասեմք՝ թէ չիք ինչ չար բնութեամբ, այլ զի Աստուած ոչ կամի զի գործիցի չարն եւ մարդիկ ուսանիցին ոչ առնել զայն:

10. Այլ արդ ասել՝ եթէ Ընդ լինելն իսկ սատանայի՝ յԱստուծոյ գիտաց, եթէ անսաստել ումեք Աստուծոյ չար է — քանզի չարն է՝ անսաստել Աստուծոյ, — բարեոր թուի ինձ: Քանզի ոչ եթէ անմիտ ինչ որ եղև նա յԱստուծոյ, եթէ չգիտէր՝ թէ որ ինչ բնդդէմ Աստուծոյ կամացն լինի՝ այն չար է:

11. Քանզի վասն այնորիկ ասեմ թէ յիրաւի տանջի,

Նա եւ բնդ լինելն իսկ սատանայի՝ յԱստուծոյ գիտաց, եթէ անսաստել ումեք Աստուծոյ չար է,

եւ ոչ բարի: Քանզի ոչ եթէ անմիտ ինչ որ եղև նա յԱստուծոյ՝ եթէ չգիտէր, եթէ որ ինչ բստ Աստուծոյ կամացն լինի՝ բարի է, եւ որ ինչ արտարոյ քան զնորա կաման՝ այն չար է:

Էւ վասն այնորիկ յիրաւի տանջէ զնա Աստուած, զի գիտէ նա զբարին, եւ ոչ առնէ, եւ հմուտ է չարին եւ ոչ խորշի: Էւ ոչ չար եւ չարչարիչ հաստատեաց

զի մտաւ որ եղեալ յԱստուծոյ եւ հմուտ գիտութեան՝ թէ չար է հակառակ կալ Աստուծոյ կամաց, եւ յայն՝ զոր գիտէրն, յանդգնեցաւ, զանաստութեանն ասեմ՝:

Իբր ոչ եթէ ասիցեմ՝ եթէ անձնաւ որ՝ ինչ յառաջագիւտ եհաս ի գիտութիւնն սատանայի, այլ թէ կամեցաւ նա զի մի ինչ ի զիպացն՝ եղիցի: Նա եւ զմարդոյ յիբրաւի ասեմ՝ կրել պատուհաս ընդ որոց գործիցէ. քանզի կամաւ երթայ յուսումն, յորմէ յորժամ՝ եւ կամիցի՝ եւ մեկնել կարող է. քանզի եւ կամելոյն եւ չկամելոյն ունի իշխանութիւն. զորոյ զհետ գայ՝ եթէ եւ կարէ զոր ինչ կամիցի ասնել:

ԹԹ. ԷԳ. Էւ որովհետեւ, սվ բարեկամ, չարեաց արարիչ զԱստուած չկամիս ասել, այլ, ասես, ի մարդկանէ եղեալ թեւ լազրութեամբ սատանայի ի հնազանդելոյն նորա եւ ի խարեցելոյ, եւ յիբրաւի, ասես, կրեն պատիժս, զի կարէին ի բաց դարձուցանել

զնա Աստուած. եւ ոչ փորձիչ՝ եթէ նոյաւ փորձեալ զարդարս զտեսցէ. եւ ոչ ինքն յանձնէ չար գտեալ, եւ ոչ անարար եւ հակառակ Աստուծոյ.

այլ մտաւ որ եղեալ յԱստուծոյ, եւ հմուտ գիտութեան՝ թէ չար է հակառակ կալ Աստուծոյ հրամանին, եւ յայն՝ զոր գիտէրն թէ չար է, յանդգնեցաւ, զանաստութեանն ասեմք

Էւ անաստութիւնն ոչ եթէ անձնաւ որ ինչ յառաջագիւտ եհաս ի գիտութիւնն սատանայի, այլ իբրեւ զմի ինչ եղեալ ի զիպաց կամեցելոյն՝: Նա եւ զմարդոյ յիբրաւի ասեմք կրել պատուհաս ընդ որոց գործիցէ. քանզի կամաւ երթայ յուսումն այնպիսի իրաց, յորոց յորժամ՝ եւ կամիցի՝ եւ մեկնել կարող է. քանզի եւ կամելոյն եւ չկամելոյն ունի իշխանութիւն. զորոյ զհետ երթայ եւ կարելն զոր ինչ կամիցի ասնել:

Որովհետեւ, ասեն, չարեաց արարիչ զԱստուած չկամիք ասել, այլ ի մարդկանէ

եղեալ թեւ լազրութեամբ սատանայի ի հնազանդելոյն նորա եւ ի խարեցելոյ, եւ յիբրաւի կրեն պատիժս, զի կարէին հասանել եւ ընկենուլ ի բաց զչարիսն, եւ

1 S տարր (Element);

2 Իմա՝ պատահականացն:

3 Իմա՝ կամեցողին:

զկաման, եւ ոչ կամեցան. եւ արդ, վասն նորին իսկ սատանայի կամիմ՝ հարցանել: Այնպիսի արդեւք արար զնա Աստուած, եթէ ինքն այնպիսի չէր, եւ յօժարեաց ի չարարարել:

Ո՛րչա՛ 2. Եթէ այնպիսի էր արարեալ զնա Աստուծոյ, պատիժս ի նմանէ չէր պարտ պահանջել. զի պահեաց զպայման բնութեանն՝ յոր արարն զնա Աստուած:

Չի եթէ որ հակառակ կամացն Աստուծոյ գործիցէ, ասեմք թէ յիրաւի պատժի, զի ոչ եկաց յայնմ՝ զոր Աստուածն կամի: 3. Ապա եթէ որ յԱստուծոյ բարւորք եղև, եւ անձամբ յանձնէ գործոց զկաման ի չար՝ հեռացուցեալ զինքն ի լուէն, յիրաւի պահանջի ընդ որոց յանդգնեցան՝ պատիժս. զի զսատանայ ոչ յԱստուծոյ սատանայ եղեալ ասացի յառաջագոյն բանիւքս, այլ թէ նախանձնն եղև պատճառ ընտրութեանն:

4. Եւ զի ինդրես յառաջ մատուցանել զբանս, արարից սկիզբն: Ասեմ՝

ոչ կամեցան. եւ արդ, վասն նորին իսկ սատանայի հարցցուք: Այնպիսի արդեւք արար զնա Աստուած, եթէ ինքնին այնպիսի չէր՝ եւ յօժարեաց ի չարարարել:

Եթէ այնպիսի արարեալ էր զնա Աստուծոյ, պատիժս ի նմանէ չէր պարտ պահանջել. զի պահեաց զպայման բնութեանն՝ յոր արարն զնա Աստուած: Եւ որ որ ոչ կամօք ինչ գործէ, ընդ այնք պատիժ չպարտի կրել. բայց որ կամօք կարող է գործել, եւ գործ ինչ յառութեան գործիցէ, յիրաւի պատժի, զի ոչ եկաց յայնմ՝ զոր Աստուածն կամի: Ապա եթէ յԱստուծոյ բարւորք եղև, եւ անձամբ յանձնէ գործոց զկաման ի չար՝ հեռացուցեալ զինքն ի լուէն, յիրաւի պահանջի ընդ որոց յանդգնեցան՝ պատիժս. զի զսատանայ մեք ոչ յԱստուծոյ սատանայ եղեալ զիտեմք. այլ զսատաննուն՝ վասն խոտորելոյն էառիւր անուն. քանզի սատանայ յերբայեցոց եւ յասորոց լեզուէ՝ խոտորեալ թարգմանի:

1 Իմա՛ չարին դատնալ, ինք զինք չարին տալ:

2 Իզնկոյ այս վերջին յաւելումէն օգտուած կերևայ Յաճախապատում (Ա՛ւենեա. 1838, էջ 191). «Եւ սատանայ ի սկզբանն ոչ թշնամի արարաւ, այլ յանձնիչեան կամացն եղև հակառակ բարւոյ. զի ըստ Երբայեցոց բառիցն Հակառակ թարգմանի»:

Սասանայ ոչ եթէ բնու-
թեամբ սասանդանոց էր
Աստուծոյ, այլ զորութիւն
իմն ծառայ լաւութեանց,
և ի նախանձուէն բնոց
մարդոցն ունելոյ, ասեմ,
իւրն կամեր եղև սասա-
նայ. զի թողեալ զԱստու-
ծոյ հպատակութիւն՝ սկսաւ
անաստեղ, և հակառակ
կալ Աստուծոյ հրամա-
նացն ուսուցանել, և թո-
ղեալ զլաւութիւնն՝ ի-
բրև զապտամբ յետ ե-
կաց յԱստուծոյ: Եւ
վկայէ բանիս սասուածա-
կան բարբառն, որ ապ-
տամբ և վիշապ կոչէ զնա,
եթէ՝ Հրամանաւ սպան
զապտամբ վիշապն: Եւ
արդարև իսկ Բանն Աս-
տուած սպան զսասանայ,
այնու զի յաղթելոյ նմա
եւ իշխանութիւն երկրաւ-
որ մարդոց:

Եթէ նոյնպիսի՝ որպէս ե-
ղևն յԱստուծոյ, կացեալ
էր, և ոչ՝ թողեալ զիւր
պայմանն յայն, որ ոչնէր,
անցեալ էր, ապա ոչ ապ-
տամբ կոչէր զնա սուրբ
Գիրն: Զի անունն ապ-
տամբ՝ յայտ առնէ, եթէ
չէ նա այն, որպէս էրն յա-
ռաջագոյն:

Եւ որով և ոչ անարար
իսկ ցուցանի. զի եթէ ան-

Այլ զորութիւն իմն զգայ-
ուն լաւութեանց հաս-
տատեցաւ յԱստուծոյ, և
ի թշնամութենէն բնոց մար-
դոցն ունելոյ՝ իւրն կամեր
եղև բանասրկու. թողեալ
զԱստուծոյ հպատակու-
թիւն՝ սկսաւ անաստեղ,
և հակառակ կալ Աստու-
ծոյ հրամանացն ուսուցա-
նել մարդկան, և իբրև
զապտամբ յետ կացեալ
թիւրեցաւ յԱստուծոյ: Եւ
վկայէ բանիս սասուածա-
կան բարբառն, որ ապ-
տամբ վիշապն կոչէ զնա,
եթէ՝ Հրամանաւ սպան
զապտամբ վիշապն: Եւ
արդարև իսկ Բանն Աս-
տուած սպան զսասանայ,
այնու զի կոխելոյն զնա եւ
իշխանութիւն:

Արդ, ապտամբ կոչէ զնա
Գիր. եթէ նոյնպիսի՝ որ-
պէս եղևն յԱստուծոյ,
կացեալ էր, ապա ոչ ապ-
տամբ կոչէր զնա. զի որ
ապտամբի որ, թողու զիւր
պայմանն:

Որով ոչ անարար իսկ ցու-
ցանի.

1 Եզնիկ թարգմաներ է յայն բնագիրն ինչպէս որ
է: Հայ Աստուածաշունչն բառ յունիսն ունի. (Ես. ԻԷ. 1)
"Յաւոր յայնմիկ անցէ տէր զսուրն սուրբ և զմեծ և
զհզոր ի վերայ վիշապ օձին քիւռ-ցելոյ, և ի վերայ վիշապ
օձին կամակորի և ողանցի զվիշապն ի մեջ ծովուն," և Եր-
ջն "ի մեջ ծովուն," յայնն ոչ ունի, այլ երբ. և ստորին:

արար էր, ապա ոչ յիւր-
մէն բնու թեկնէն փոխէր : Աշ-
եթէ Հասանիցիմ թէ պիտի
հնար իցէ լինել, այլ քանզի
պիտի սատանայ չար է,
հարկ իցէ սակ, թէ էր
երբէք, յորժամ սատանայ
չէր չար, որով եւ սաս եւ ս
ցու ցանի՝ թէ չէ նա բնու-
թեամբ չար. քանզի չմար-
թի բնութեան իմիք, որ
միշտ նոյն մնայցէ, մերթ-
բարի լինել մերթ չար :

Եւ. Իսկ արդ, եթէ ոչ
էր անարար սատանայ, այլ
եւ ոչ պիտի ի կեկայ յԱս-
տու ծոյ, այլ անձամբ զանձն
զարձոյց ի լաւէ անտի ի
յոսին, որ է ի հնազան-
դու թեկնէ յանհնազանդու-
թիւն, 7. սասոջիւր. 24 ի-
տէր Աստուած եթէ պի-
պէս լինելոյ էր, եւ արար
գնա. եթէ՛ զիտէր զհան-
դերձելոյն : Զի եթէ զի-
տէր, զի նչ մեզ իցէ սա-
տանայի. ապա թէ ոչ զի-
տէր՝ թէ ի լաւութեանցն
զառնարոյ էր նա, չմարթի
մեղազիր լինել Աստուծոյ,
այլ սակայն լինի նա վատ-
թարագոյն քան զհեթանո-
սական հմայն :

8. Ուշ. Անգիտութիւն
կարծել զԱստուծոյ՝ ամե-
նեւին անհեղեղ թուի ինձ.
զի անբնասանի է պս սա-
տուածական բնութեան :
Ապա եթէ իրբեւ կանխա-
գէտ հանդերձելոյ՝ արար
զատանայ, ինքն է պատ-
ճառ չարեաց. այլ սակմ եթէ
եւ զայս անհեղեղ է սակ :

9. Այլ սակմ եւ սգպատ-
ճառան՝ որոյ վասն Աս-

զի եթէ անարար էր, ապա
ոչ յիւրմէն բնութեան
փոխէր.

քանզի չմարթի բնութեան
իմիք՝ առանց կամոյ՝ մերթ-
բարի լինել մերթ չար :

Իսկ արդ, եթէ ոչ էր ան-
արար, սակն, լաւ ձեզ
սատանայ, եւ ոչ պիտի
կեկայ յԱստուծոյ, եւ
անձամբ զանձն զարձոյց ի
լաւէ անտի ի յոսին, որ է
ի հնազանդութեան յան-
հնազանդութիւն, արդ
զայն ստացէր. Գիտէր
Աստուած՝ եթէ պիտի
լինելոյ էր, եթէ չգիտէր :
Թէ զիտէր եւ արար, ինքն
է պատճառ՝ նոցա ի լա-
ւութեանցն զառնարոյ. ա-
պա թէ ոչ զիտէր, զիտէր
առնէր զայն՝ զոր ոչն զի-
տէր՝ թէ որպիսի ինչ որ
լինելոյ է :

Անգիտութիւն կարծել
զԱստուծոյ՝ անհնարին յի-
մարութիւն է .

քանզի միայն ինքն կան-
խագէտ է հանդերձելոյ :

տուած, որ կանխապէս
էր հանդերձելոցն, արա-
րեայ և գնա: Աւ. ասեմ.
Քանցի բարերար է ու թիւն
և Աստուած, ոչ կամեցաւ
զի այնու ակամու թիւնն
իւր ծածկեալ մնայցէ, և
ոչ գայցէ ի ծանօթ ու թիւն
ուրուք: Ասան որոյ թէ-
պէտ յառաջագոյն զիտէր
գտատանայլ՝ էթէ թիւրեւոյ
է և զմարդիկ յանցու-
ցանելոց՝ առ ի շունկոյի
լինելոյ հրամանաց նորա,
որով միանդամոյն վասն
անձնիշխանու թեան մար-
դոյն երեւելոյ արար գնա
Աստուած, զի առաւելու-
թիւն բարերարու թեաննու-
րա յայտնի լիցի մարդկան
վասն թողու թեանն տարոյ
առաջնոցն յանցանոց՝ պի-
բնաւ միշտ կայցէ շարն ու-
րոյ վասն անհնազանդ գտան
նմա մարդիկ, և հնազան-
դեցան ծառայի արարածոյ:
Ասան որոյ, ասեմ, թէ
Աստուած, թէպէտ կան-
խապէտ էր թէ պայտի
ինչ լինելոց է նա, արար
գտատանայլ զի զբարերարու-
թիւնն ցուցանիցէ մարդ-
կան, և մարդիկ զնորհն
նորա զիտասցեն, և զպզ-
զի ազգի գործուածս նորա
մարդիկ ծանկցեն:

10. Զի եթէ շարն չէր
հակառակ կայմեայ, ապա

Քանցի բարերար է ու թիւն
և Աստուած, ոչ կամեցաւ
զայնու ակամու թիւնն իւր
ծածկել:

վասն որոյ թէպէտ
յառաջագոյն զիտէր զա-
տանայլ՝ էթէ թիւրեւոյ է
և զմարդիկ յանցուցանե-
լոց՝ առ ի շունկոյի լի-
նելոյ հրամանաց նորա, որ-
ով միանդամոյն վասն ան-
ձնիշխանու թեան մարդոյն
երեւելոյ արար գնա Աս-
տուած, զի առաւելու-
թիւն բարերարու թեան
նորա յայտնի լիցի մարդ-
կան վասն թողու թեանն
տարոյ մարդկան յառաջա-
գոյն գործելոցն մեզայ: Զի
յորժամ գտատանայլ առ-
պարշտացեալ ակամակցեն
և շարձեալ ի միջոյ, և
վասն իրեանց մեզացն ի-
մանայցեն՝ թէ զոյ հնար
թողու թեանն ապաշխարու-
թեան:

զի Աստուծոյ բարերարու-
թիւնն ցուցանիցի, և
մարդիկ զնորհն նորա զի-
տասցեն:

Զի եթէ այն պնակս չէր
լեայ,

1 Իմա՝ բարերարութիւն (Wohltat) ինչպէս վարք:
2 Ե կը գնէ Բ. պետր. Ա. 97 'Ի մեռացանս գործու-
ցանել զբարութիւնն առաջնոց իւրոցն յանցանոց...': Եզնիկ
անի հիշագոյնս Հում. Գ. 25 'Ասան թողու թեանն յա-
ռաջագոյն մեզացն գործելոցն':
3 Տոյ շունի թեպէտ, զոր բնապիրն և իմաստը կը
պահանջէ:

գրարին չէր հնար ճանաչել՝
 թէ բարի իցէ. զի յայն-
 ժամ բարւոյ միայն խելա-
 մուտ լինէսք եւ ոչ ճանա-
 չէսք գրնարու թիւն լաւ ա-
 գուծին: Ա.Մ. եւ մարդն
 զրկէր յանձնիշխանու թե՛նէ.
 զի յայնժամ դժասպէն մի-
 այն հնազանդու թե՛ամբ զի-
 սեր. նա եւ այնու լինէր
 կատարած ամենայն մարդ-
 կան, այնու զի բնարու-
 թիւն իւրաքանչիւր մար-
 դոյ նոյն լինէր, եւ որ այսօր
 չարն է՝ զնոյն պարզեւ եւ
 նա պահանջէր:

Ի. Ա. Ապա եթէ Աս-
 տուած զիւրոյ գրարեա-
 րու թե՛ամն հանդէս ցուցա-
 նել կամեցեալ, եւ վասն
 թողու թե՛ամն մեղաց, զի-
 տեղոյ զաստանայ իրբեւ
 զայնպիսի որ՝ արարեալ իցէ
 զնա, նա բնաւ իսկ յետ
 իրբեւ չար երեւելոյ սասա-
 նայի եւ մարդկան գրարե-
 րարու թիւն Աստուծոյ տե-
 սանելոյ՝ բնոյէր իսկ զնա ոչ
 երարձ ի միջոյ, զի մի գոյլ
 եւս մարդիկ սպանանիցէ:

Ուրչ. 2. Այլ եթէ չէր
 կարող Աստուած բառնայ
 զաստանայ ի միջոյ, եւ ոչ
 զի ուրախ լինի բնոյ մա-
 ճ մարդկան. այսպիսի ինչ
 չէր ամենեւին ստե՛ծ զԱս-
 տուծոյ: Ա.Մ. զի՝ Նախ,
 չէր ինչ մեծ գործ Աստու-
 ծոյ զաստանայ ինքնին սն-
 ձամբ սպանանել՝ զարարած
 մի փոքր, որ եւ չլինել
 կարէր, յոչինչ զարձուցա-
 նել:

Եւ ոչ բարեբարու թե՛ամն
 նորա որ խելամուտ լինէր:

Նա բնաւ իսկ, ստե՛ն, յետ
 թիւրեւոյն սաստանայի եւ
 խարելոյ զմարդն

բնոյէր իսկ ոչ երարձ ի մի-
 ջոյ, զի մի գրապու մն սպա-
 նանիցէ:

Այլ եթէ չէր կարող Աս-
 տուած բառնայ զաստանայ
 ի միջոյ.

քանզի չէր ամե-
 նեւին տկարու թիւն զԱս-
 տուծոյ. այլ զի չէր ինչ
 մեծ գործ Աստուծոյ զաս-
 տանայ ինքնին սնձամբ
 սպանանել, եւ զարարած
 մի զիւր փոքր յոչինչ զար-
 ձուցանել, զի մի կարճիցի
 թէ վասն չժու՛տալոյ չարու-
 թե՛ամն նորա սպան զնա:
 Արկրորոյ սեղամ՝ զի ան-

3. Կրկրորդ անգամ՝ զի անձանօթ եւս լինէր առ յապոյց մարդկան Աստուծոյ բարերարութիւնն, եւ թէ յառաջագոյն սպանանէր զսատանայ: Քանզի ամենայն որ, ոչ ինչ հաստեալ զիտակ անձինն, զանձն բարի կարծէր, եւ կամէր Աստուծոյ նման լինել, այնու զի բնոյ նման ունէր գեղոյն հանգամանս: Ասան որոյ ոչինչ փոյթ էր նմա զսատանայէ, զի մարդիկ յառեթեանցն հմուտ լինիցին. եւ զի յաղթեցեն նմա այնու առաջին յաղթութեամբ:

Զի այն իսկ մեծ եւ զարմանալի է՝ զի մարդն Աստուծոյ՝ յԱստուծոյ իսկ ուսեալ զմարտն, յաղթիցէ սատանայի: 5. Արդէս մարտուսոյց՝ որ ամենայն հնարիւք հնարեալ զիւր աշակերտան թեքել առ ի ցուցանելոյ զհանդամանս մարտիցն, որով մարթիցեն յաղթել օխոյանից, եւ առարիցէ զնոսա ի հրահանգս կռուանոցաց մրցել բնոյ օխոյանն. եւ յաղթութեանն ուշ առնել խրատիցէ եւ վասն նորա ճգնել, մինչեւ զկեանս անգամ արհամարհել, զի մի բնաւ անյաջողութեան զիպիցին:

ճանօթ եւս լինէր առ յապոյց մարդկան Աստուծոյ բարերարութիւնն, թէ յառաջագոյն սպանանէր զսատանայ. զի ոչ որ ունէր նշանակ ինչ յայանի բարերար կոչելոյ զԱստուած: Այլ թեքեալ եւ կարծիք ինչ ի մէջ մտանէին՝ թէ հաստար ինչ որ էր նա Աստուծոյ, եւ աճապարեաց ի միջոյ երարծ:

Ասան որոյ պահեաց զնա, եւ ոչ կորոյս ի միջոյ, զի մարդիկ յորժամ յառեթեանցն հմուտ լինիցին, յաղթեցեն նմա, փոխանակ այնոցիկ՝ որք յառաջնումն յաղթեցան ի նմանէ: Այն իսկ մեծ եւ զարմանալի է՝ զի մարդն Աստուծոյ՝ վառեալ Աստուծոյ օգնականութեամբն, պատերազմեալ յաղթիցէ սատանայի: Արդէս մարտուսոյց որ ամենայն հնարիւք հնարեալ զիւր աշակերտան թեքել առ ի ցուցանելոյ զհանգամանս մարտիցն, որով մարթիցեն յաղթել օխոյանից, եւ առարիցէ զնոսա ի հրահանգս մրցել բնոյ օխոյանն. եւ յաղթութեանցն ուշ առնել խրատիցէ, մինչեւ զկեանս անգամ արհամարհել. զի յառաջամարի թէ վասն առնան բարիոր մեռանիցին, քան թէ կենդանի կայցեն եւ վատանուն լինիցին:

1 S վարդապետ (ինչպէս վարք 6.), ուսուցիչ: Երբ օրինակիս յատուկ բառը՝ «մարտուսոյց», հարկել հարկ բլրոյ՝ Եզնիկ «վարդապետ», միայն կը գործածէ, քաջահնչուն շրջալուսն առաջնոյն հարկեալը:

6. Արդ, որ պնդու թեամբ զթեւոյրոս թիւնս վարդապետին ի մտի ունիցի եւ զնշան յաղթութեանն, զեր ի վերոյ լինիցի ակոյանին, եւ ուրախութեամբ տաբեալ զպսակն առ վարդապետին հասանիցէ, եւ նշանակ ճգնութեան՝ զպարտութիւն ակոյանին առ նա բերիցէ: Ապա եթէ որ զմարտուսցցն զմտաւ ոչ ածիցէ, եւ զճգնութիւնն ընդ ակոյանին ի մտացօնս առնիցէ, եւ բնաւ իսկ յաղթութեանն ոչ ջանկանայցէ, կործանի վարդապետի յակոյանէ անտի, նկուս լեալ եւ հարեալ, յիրաւի այնուհետեւ թշնամանի զի ճրգնութեան մարտին ոչ կարաց տանել:

7. Աղյնպէս եւ զԱստուծոյ իմանալ, թէ իւրովք պատուիրանօք վառէ զեղեցիկ զմարդիկ ի մրցութիւն ընդ ակոյանին. զովէ զյաղթողն՝ որ ոչ յամօթ արար զվարդապետութիւն բարիօք վարդապետին: Իսկ եթէ որ յոչինչ զԱստուծոյ զպատուիրանն համարիցի, յորժամ մրցել ընդ բանասրկուին մատչիցի, վարդապետի կործանի. քանզի չունի զօրինակ յաղթութեանն, յիրաւի կրէ պատիժս պատուհասից այնպիսին. զի ոչ նմանեալ ընկերին՝ ճգնեցաւ:

8. Արդ, վասն այնորիկ, ասեմ, թողեալ է Աստու-

Լւս նոցա զթեւոյրոս թիւնս վարդապետին ի մտի եղեալ, եւ զպարզեւս ընդ յաղթութեանն, զեր ի վերոյ լինիցին ակոյանին, եւ պատեալ առ վարդապետին հասանիցեն, եւ նշանակ ճգնութեան ընդ ակոյանին՝ առ նա զպսակն բերիցեն:

Ապա եթէ զմարտուսցցն զմտաւ ոչ ածիցեն,

եւ յաղթութեանն եւ պսակն ոչ ջանկանայցեն, կործանին վատանուն յակոյանէ անտի.

յիրաւի այնուհետեւ թշնամանին եւ տանջին, եւ մահու պատիժ փոխանակ ընդ վատութեանն կրեն:

Աղյնպէս եւ զԱստուծոյ իմանալիս է, թէ իւրովք պատուիրանօք վառէ զեղեցիկ զմարդիկ՝ առ ի պսակելոյ զյաղթողն եւ յամօթ առնելոյ զվատացեալն:

Իսկ եթէ որ յոչինչ զԱստուծոյ զպատուիրանն համարիցի, յորժամ մրցել ընդ բանասրկուին մատչիցի, վարդապետի կործանի. քանզի չունի զնշանակս յաղթութեանն, եւ յիրաւի կրէ պատիժս պատուհասից այնպիսին. զի ոչ նմանեաց ընկերին՝ որ կուսեցաւ եւ յաղթեաց:

Արդ, վասն այնորիկ թողեալ է Աստուծոյ զա-

1 Տպ. Եւրոպէի:

2 Տպ. ունի գործիք. Իզմիրին՝ շրտիք:

ծոյ զսատանայ իրրեւ ի հրահանգս կռուանոցաց յաշխարհի կռուել ընդ աշակերտան Աստուծոյ: Եւ սատանայ յաղթեալ ի նոցանէ՝ կործանի, եւ պարծանք առաջնոյ յաղթութեանն նորա քակեցին յայժմուն յայնպիսեացն մարդկանէ. քանզի ամենեւին իսկ տկար է ի կռուել ընդ պատկերին բարւոյ, որ ուսեալն է անձնիշխանութեամբ տանել զյաղթութիւնն: Քանզի կոխան արկեալ ընդ ստիւք մերովք՝ անկեալ զնի մեռեալ, առ ի լաւութեանցն ցանկութեան ի պարտութիւն մատնեալ: — Աստ լիցի կատարած խնդրոյ զարեւն:

ԻԲ.՝ Ե. Եւ լի կամիմ գերստին ի խնդիր հիւղեայն գալ, եւ նոյնպէս եւ զքեզ աղաչեմ՝ ի կատարումն ածել զայս խնդիր. եւ զինչ իցեն պատճառք՝ զի հիւղեայժմ իցէ, որ երբեմն չէր ասա ինձ համարձակ: Չի եթէ հիւղն ոչ էր ընդ Աստուծոյ, ընդէր կամեցաւ Աստուած գալ զաշխարհս առնել:

Ո՛ւր. 2. Չպատճառ կամացն Աստուծոյ գտանել՝ կարծեմ թէ անհնար է մարդոյ եւ աւելորդ իսկ զի եւ ոչ ի միտս ընկերին խելամուտ լինել որ կարիցէ: Այլ զի տէրն ամենայնի զայսպիսի ինչ պատու սիրոյն՝ որ առ մարդիկ՝ եցողց, մինչեւ զյայտնութիւն

տանայ իրրեւ ի հրահանգս կռուանոցաց յաշխարհի, զի յորժամ իւր նահատակեալքն կռուիցին եւ յաղթիցեն նմա՝ պարծանք առաջնոյ յաղթութեանն նորա քակեցին յայժմուն յայնպիսեացն մարդկանէ, որ լաւութեանցն ցանկութեամբ պարտիցեն զնա, եւ նշան յաղթութեան զնահատակութեանն կանգնիցեն:

Քանզի կոխան արկեալ ընդ ստիւք մերովք՝ անկեալ զնի մեռեալ, եւ կործանի՝ առ ի լաւութեանցն ցանկութեան մերոյ ի պարտութիւն մատնեալ:

մտաց իւրոց ի բազում իրս
սերմանել, վասն որոյ ա-
սեմ համարձակ, զոր ինչ
գիտելն կարծիցեմ:

Սզնիկ էջ 236-9:

G. S. 3. Արդ, ասեմ՝
եթէ բազում պատճառք
էին Աստուծոյ, որոյ պատ-
շաճ էր նմա զայլ զարա-
բածսն առնել:

Նախ զճարտարու թեանն
խելամտու թիւն՝ չէր պարտ
դատարկ թողուլ: զի մի
իրբեւ զտկար գտանիցի
հօրն՝ առ ի չկարելոյ առ-
նել զայնս, զորոց խելա-
մտու թիւնն յինքեան ու-
նէր:

Երկրորդ անգամ՝ քանզի
բարերար է բնու թեամբ, չէր
բարս որ զբարերարու թիւնն
անօգտակար պահել: Եւ
այլ ինչ բազում նման սո-
ցին էր զԱստուծոյ, վասն
որոց կազմածոյ աշխարհի
արար սկիզբն:

4. Որպէս որ եթէ ճար-
տարու թիւն¹ իրաց ինչ
գիտիցէ, եթէ զնու ազա-
ծու թեան՝ եւ եթէ զբժշ-
կու թեան, եթէ զհիւսնու-
թեան, եւ արդեամբք ի
գործ ինչ չմատչիցի եւ
զճարտարու թիւնն՝ չցու-
ցանիցէ, ի զուր ունի զճար-
տարու թիւնն, ուստի ոչ
ինքն վայելեցէ եւ ոչ այ-

Եւ բազում պատճառք էին
Աստուծոյ, որոյ
եկն զարարածսն առնել:

Նախ զճարտարու թեանն⁵
խելամտու թիւն չէր պարտ
դատարկ թողուլ: զի մի
իրբեւ զտկար որ պարտեալ
ինչ գտանիցի՝ առ ի չկա-
րելոյ առնել զայնս, զորոց
խելամտու թիւնն յինքեան
ունէր կանխակալ գիտու-
թեամբ: Երկրորդ անգամ՝
քանզի բարերար է բնու-
թեամբ, չէին իրաւունք
զբարերարու թիւնն անօգ-
տակար պահել: Եւ այլ
ինչ բազում նման սոցին
էր զԱստուծոյ, վասն որոց
կազմածոյ աշխարհի արար
սկիզբն:

Որպէս որ եթէ ճարտա-
րու թիւն իրաց ինչ գիտի-
ցէ, եթէ զնու ազածու-
թեան եւ եթէ զբժշկու-
թեան, եթէ զհիւսնու-
թեան, եւ արդեամբք
զճարտարու թիւնն
չցուցանիցէ, ի զուր ունի
զչանգամանս ճարտարու-
թեանն, ուստի ոչ ինքն
վայելեցէ, եւ ոչ այլոց

1 Բնագրին իմաստն է՝ ճարտարգիտու թիւն, ա-
րուեստգիտու թիւն:

2 G շունի:

3 Իմա՝ արուեստգիտու թիւն:

4 S ունի Musik.

5 S պ. շէջ 1-րդ -- 11-12:

լոց զգործ արուեստին ցու-
ցանիցէ, վասն որոյ այն-
պիսին նման է այնմ՝ որ եւ
ոչ զսկսանելն զիտիցէ, այ-
նու զի ճարտարու թիւնն
արդիւնս բնաւ ոչ ցուցա-
նիցէ: Չի ամենայն ճար-
տարու թիւն զործովն յայ-
տնի, եւ այսպէս ասացից՝
զայ ի լինել:

5. Աղյնպէս եւ որ լաւ
որ իցէ, եւ չունիցի զոր՝
որում բարերարու թիւն
ցուցանել կարիցէ, ի զուր
իցէ լաւն լինել: Չի բա-
րերարու թիւն այն է՝ յոր-
ժամ այլքն ի նմանէ վայ-
ելիսցեն: Եթէ չիցեն՝ որոց
վասն բարերարու թիւնն
սկիզբն առնուցու լինելոյ,
ապա չէ ինչ բարիոր՝ զի
բարերարու թիւնն ծածկիցի
ի նմա, որ զնայն ունիցի.
քանզի չէ ինչ ծանօթ
սկիզբն լինելոյ բարերարու-
թեանն այնոցիկ՝ որ կարօտն
իցեն նոյաւ: Իսկ եթէ ի-
ցեն՝ որոց կարիցէ ցուցա-
նել զբարերարու թիւնն, ա-
պա եւ նորա բարերարն լի-
նել յայտ առնի: Այլ եւ
հաճոյ լիցի այն նմա՝ որ
բարերարն իցէ բնու թեամբ,
զի բազումք ի բարերարու-
թեանն վայելիցեն:

6. Աղյնպէս եւ զՎատու-
ծոյ պարտ է իմանալ. զի
որ զամենայն արուեստգի-
տու թիւն ունէր յինքեան,
եթէ չէր արարածս արա-
րեալ՝ ի զուր կարծէր՝ ու-
նել զարուեստգիտու թիւնն.

զգիտու թիւն արուեստին
ցուցանիցէ:

Աղյնպէս եւ որ բարերար
որ իցէ, եթէ բարերարու-
թեանն վայելիլիք չիցեն,
ում շահ իցէ բարերարու-
թիւնն: Չի բարերարու-
թեանն առաքինու թիւն
այն է՝ յորժամ այլքն ի
նմանէ վայելիսցեն, եւ եթէ
չիցեն՝ որք վայելիցեն ի
բարերարու թեանն, զի ոչ
շահ իցէ ի բարերարու թեանն
անտի:

Աղյնպէս եւ Վատուծոյ՝ որ
զամենայն ճարտարու թիւն
արուեստգիտու թեան ու-
նէր յինքեան, եթէ չէր ա-
րարածս արարեալ՝ ի զուր
կարծէր ունել զճարտա-
րու թիւնն, յորժամ չէին՝

զի չէին՝ որոց կարիցէ ջու-
ցանել եթէ ինքն ճարտա-
բագէտ իցէ. վասն որոյ,
ասեմ, եկն ի գործ, զի զա-
րուեսան իւր ի գործան
ջուցանել կամեցաւ: Քան-
զի չէր բաւական գիտել
Աստուծոյ միայն, առանց
այնոցիկ՝ յորս լինել զի-
տու թեան պատշաճ էր. զի
անօգուտ թուեցաւ նմա,
նա եւ դատարկ իսկ՝ այն-
պէսն մեալ: Այլ զորու թիւն
անգործ չէ ինչ հաճոյ այնմ՝
որ զնայն ունիցի. այլ ինքն՝
իցէ թէ բարերար իցէ, այլ
ոչ վայելէր ի բարերարու-
թեանն, յորժամ չէր որ որ
կարօտէր նովաւ:

7. Վասն որոյ, քանզի
բարերար էր, եկն յառնել
արարածս, եւ ամ զզոյսն ի
զոյ. քանզի կամեցաւ ջու-
ցանել զբարերարութիւնն՝
յառաջ քան զջուցանելն
այսպէս արդեամբք: Չի
անչափ բարերար բնութեան
է՝ զզոյսն ի զոյ ամել, այլ
եւ խոստանալ զլաւագոյնան
զոյացելոցն ի նմանէ. զի
ոչ միայն զլինելն շնորհեաց
նոցա, այլ եւ ի լաւու-
թիւնն վայելել, որով
զիւրոյ զբարերարութեանն
հանդէս ջուցանել կամե-
ցաւ: Քանզի բարերարու-
թիւն յայնժամ երեւի՝ յոր-
ժամ ունիցի եւ զայնպիսի՝
որ ի նմանէ կարօտիցին:

8. Գարձեալ, թէ չէր Աս-
տուծոյ ի սկզբանէ զարա-
բած աշխարհի արարեալ,
եւ գիտէր իսկ որ ոչ թէ
բնաւ իցէ Աստուած, յոր-

որք ի ճարտարութենէ ան-
տի երեւէին:

Նա եւ ոչ բարերարու-
թիւնն բարերարութիւն
ջուցանէր, եթէ արարածս
չէր արարեալ՝ որք ի բա-
րերարութեանն վայելէին:

Այլ նա այնպէս բարերար է

զի ոչ միայն զառնելն շնոր-
հեաց նոցա, այլ եւ յու-
րախօթիւնս լաւութեանց
վայելել:

Գարձեալ, թէ չէր Աս-
տուծոյ արարածս արարեալ,
եւ գիտէր
իսկ որ ոչ թէ բնաւ իցէ
Աստուած, յորժամ չէին ի

ժամ չէին ի միջի՝ որք զնա ճանաչել կարէին: Աւստի, քանզի յիւր գիտութիւնն ածել կամեցաւ, եւ թէ է ինքն՝ ցուցանել, արար արարածս, զի ծանխցեն զնա S եւ զի կարող իցեն վայելել ի նմա եւ ի բնութեան նորա: GS Իսկ զայլ իրս աշխարհիս, ասեմ, վասն մարդոյ արար ի սպասաւորութիւն ամենայն իրաց կարեւորաց, եւ զմարդն յիւր փառս՝ զի փառաւորեացէ զտէրն, եւ բարերարութիւնն Աստուծոյ ի մարդն երեւեցի:

9. Էւ զայս եւս ասեմ, զի Աստուած յառաջ քան զարարին լինել՝ ուրախ լինէր յայն, զոր առնէին կատուած դատարկ միշտ ի մտի նկարեալ զգեղեցկութիւն իւրոյ արուեստգիտութեանն: Այսն որոյ ասեմ, եթէ ոչ երբեք արուեստգիտութիւն նորա անօգուտ էր նմա. զի նա զգործ իւր ունէր ի սկզբանէ ըստ կարողութեանն¹. այլ ասեմ եթէ ոչ էր ի սկզբանէ ի զուր բարի: S Էւ խորհրդովք իսկ յառաջ քան զարարչութիւնն՝ բազում ինչ գեղեցիկս արար. այլ ոչ կամեցաւ, զի մինչեւ ցվճիտ միայն իցէ այն ի

միջի՝ որք զկարողութիւն գիտութեան ստանային: Աւստի, քանզի յիւր գիտութիւնն ածել կամեցաւ, եւ թէ է ինքն՝ ցուցանել, յօժարեաց առնել² արարածս առ իւրոյ գիտութեանն ընծայեցուցանելոյ, զի վայելիցեն ի բարերարութեանն³ նորա: Էւ զպէտս աշխարհիս վասն մարդոյ արար ի սպասաւորութիւն ամենայն իրաց կարեւորաց, եւ զմարդն յիւր փառս, զի փառաւորեացէ զտէրն եւ ծանխցէ զբարերարութիւնն:

Էւ այսպէս ոչ երբեք էր Աստուած դատարկ յարարչութենէ, քանզի միշտ ի մտի նկարեալ ունէր զորս առնելոցն էր:

Էւ զի չէր ի գէպ կամօքն եւեթ եւ խորհրդովք⁴ ունէլ զկարողութիւնն,

¹ S ունի Potenz.

² S պ. շունի առնել: Ի գմբիրինն ունի՝ յօժարեց:

Այսն շարքն:

³ Երևի ձեռագրի սխալ՝ փխնի. բնութեան:

⁴ S պ. խորհրդովք:

նմա եւ վճիռն չգայցէ բնաւ
ի իննել. քանզի այնպէս
իմն համարեցաւ՝ եթէ չիցէ
այն կատարեալ : Գարձեալ
եւ այսպիսի գործք իւրոյ ա-
րու ետազխաու թեանն ծած-
կեալ մնային : Ասան այնու-
րիկ զիւր զարու ետազխաու-
թիւնն, զրնու թիւնն եւ
զկարողու թիւնն ցուցանել
եւ յայտնել կամեցեալ՝ ա-
րար զմարդ, որ կարողն էր
իմանալ զբարերարու թիւն
Աստուծոյ :

GS 10. Արդ, մի ինչ
ասիցես, ով մարդ, եթէ
իցէ ինչ ինքնակաց եւ ըն-
թերակաց Աստուծոյ, եւ
մի ինչ ի մեծութենէ զօ-
րութեան նորա հանիցես
կամ խախտիցես : Այլ մա-
նաւանդ նա շնորհեաց զի-
նելն՝ որոց ոչն էին յառաջա-
գոյն, եւ որք ոչ ի սկզբանէ
ունէին զհաստատութիւն :
Կամիցիս բնաւ թէ նա ա-
րու ետազէտ միայն իցէ.
Ընդէր զշնորհս նորա ի միջոյ
բառնալ կամիցիս, որպէս թէ
նա՝ միայն զարու ետան՝ տու-
եալ իցէ հիւղեայն, եւ ոչ
եթէ ի չգոյէ ի գոյ ածեալ :
11. Չգոյր ինչ ժամանակակից
Աստուծոյ, եւ ոչ նիւթ ինչ՝
ուստի առեալ՝ զարարածս
կազմեալ իցէ Աստուծոյ,
եւ ոչ այժմու մարդկան
յառաջագոյն նմանեալ.
Քանզի նա անչափս առաւել
բարերար է քան զրնու-
թիւն մարդկան : Քանզի ոչ՝
միայն կերպարանաց կազմիչ

ժամն այնորիկ առ յայտ-
նելոյ զկամնն եւ զխոր-
հուրդս՝ ած յայտ զարա-
րածս, զի իւր կարողու-
թիւնն երեւեացի եւ արա-
րածք ի նորա բարերարու-
թեանն վայելեացեն :

Արդ, մի ոք
ինքնակաց զաշխարհս իշ-
խեացէ համարել, եւ մի ըն-
թերակաց ինչ Աստուծոյ,
զի մի զմեծութիւն զօրու-
թեան նորա խախտիցէ :
Այլ ամենեցուն նա շնոր-
հեաց զիննելն, որք ոչն էին
յառաջագոյն :

Անդէր զգորութիւնն նորա
ի միջոյ բառնալ կամիցին,
եւ արու ետազէտ միայն
նիւթոյ
իմիք զնա համարիցին, եւ
ոչ ի չգոյէ ի գոյ ածեալ
զհասակս ամենայնի : Չգոյր
ինչ ժամանակակից Աս-
տուծոյ, եւ ոչ նիւթ ինչ՝
ուստի առեալ զարարածս
կազմիցէ. այլ ինքն է ամե-
նայն բնութեանց արարիչ,
եւ ոչ՝ միայն կերպարանաց
կազմիչ. եւ ոչ՝

1 Այսինքն՝ զկազմութիւն կերպարանաց :

է, եւ ոչ՝ էութեան իրիք
ընդ այլ էութեան խառնիչ։
Քանզի նա է ամենայն գոյա-
ցելոցն գոյարար։

Տ. 12. Չպրոպիտոս պար-
տին ասել մարդիկ եւ պրո-
պիտի մեկնութեանց լինել
պատմիչք, որով Աստուած
փառասորի, որպէս նայն
կամի։ Չի ոչ կամիմ՝ ամ-
պարիշտ մեկնութեանց ուն-
կընդիր լինել։

էութեան էականաց իրիք
խառնիչ, այլ գոյանալոյ
գոյացելոցն գոյարար։

Չպրոպիտոս պարտին ասել
մարդիկ զԱստուծոյ եւ պրո-
պիտի պատմութեանց լինել
պատմիչք, որով Աստուած
փառասորի, եւ մարդիկ ոչ
փասին։

II. Մեթոդիտի «Վասն անձնիչխանու-
թեան գրքէն» Աշնկայ առած մատերն ամբողջ
յառաջ բերինք համեմատօրէն։ Յոյն համեմա-
տութենէն Աշնկայ անձին եւ իւր գրութեան
մասին յաջորդ հետեւութիւնները յառաջ կու-
գան։

1. Համեմատութիւնս կը ցուցնէ՝ որ
Աշնկայ գործոյն ձեռագիրն այնչափ աղաւաղեալ
չէ, որչափ կը կարծուէր առ հասարակ եւ
ինչպէս մեր ուրիշ մատենագրաց ձեռագրաց
վրայ կ'երեւայ։ Քանի մը նախդիրներ, քանի
մը բաներ ինկած են ձեռագրէն, որոնք կրնան
նաեւ տղադրութեան միջոցին յառաջ եկած
ըլլալ։ Ատեւառաջութիւն տեղ մը միայն կ'ե-
րեւայ, որ անշուշտ ընդօրինակողի մը կը վե-
րաբերի։ Առ հասարակ բնագիրը գրեթէ անա-
բատ մնացած է, փասն զի նիւթն այնպիսի է՝ որ
սակաւաթիւ ընթերցող, հետեւարար եւ ընդ-
օրինակող ունեցած է։

2. Աշնիկ իւր այս աղբիւրը բոլորովին կը
լուէ, եւ կ'աշխատի ամենայն եղանակաւ իւր

աղբեր արամախոսական ձեւը ջնջել, ստարի
 Հեաքը ծածկել՝ բայերու դէմքերն ըստ կամի
 յերխրելով, եւ անգոյ հակառակորդներ են-
 թաղբել տալով ընթերցողին: Այս ըութիւնը
 եւ ընելու կերպը կրնայ իրաւունք տալ ենթա-
 դրելու՝ որ իւր գրութեան մէջ ուրիշ այսպիսի
 աղբիւրներ ալ ծածկուած պիտի ըլլան:

3. Եզնիկ իւր աղբեր այնպէս սարկօրէն
 կապուած է, որ կ'աշխատի առ հասարակ շեղել
 աղբերէն: Աղբերէն շեղումներն, որոնց տեղ
 տեղ հանդիպեցանք, են =. Յողուել, թողուլ
 այն մասերն՝ որ յուզուած խնդրոյն էապէս չեն
 վերաբերիր, այլ արամախոսական ձեւին, եւ
 որոնք կրնային աղբիւրը մատնել: Եւ կամ կը
 թողուին մասեր՝ որոնք խնդրոյն լուծումն կամ
 մեկնութիւնքն են, զորոնք Եզնիկ կամ բողբոլին
 դուրս կը թողու եւ կամ կարծ խօսքով կամ
 բառով մը կ'ամփոփէ: Բ. Յողուել, որ միջոցին
 Եզնիկայ տկարութիւնը յերեւան կ'երէ: Վասն
 զի յաւելուածներն ամենքը կրկնութիւն կամ
 մեկնութիւն են (Մեթոգ. Է. 7, Ը. 12, 13,
 ԺԸ. 11 եւն) արդէն ըսուածներուն, եւ շատ
 անգամ բողբոլին անկապ կը մնան: (Հմմտ.
 Մեթ. Գ. 6, Խ. 2, ԺԸ. 5, 6 եւն:)

4. Եզնիկ կը շեղի նաեւ իւր աղբերէն,
 երբ հեղինակին կարծիքները քրիստոնէական
 վարդապետութեանց պայծառ եւ յայանի վար-
 դապետութիւններէն չեն եւ քիչ մ'ազատամիտ
 կը հնչեն, սակայն ըստ ինքեան հակառակ ալ
 չեն եկեղեցւոյ վարդապետութեան. եւ կամ

պնդողի իրեր են, զորոնք իւր ընթերցողներուն ծանօթացրնել պատշաճ չի տեսներ: Այսպէս (Մեթ. Գ. 5) առասպելաբանութեանց յիշատակութիւնը զանց կ'առնէ եւ ընդհանուր խօսքերով (․․․ մահը տարածամբ եւ ախար չարաչարք) բնագրին իմաստը կը յայտնէ: Ս. Մեթոդիոս կ'ըսէ՝ որ եթէ սատանայ անգիտութեամբ մեղորեցրնելու ըլլար զմարդն՝ չէր պատժուեր: Այս ընդունելի շէրեւար Ազնիկայ. դուրս կը թողու նոյն կտորն, մանաւանդ թէ քիչ մը վար յանդէպս կը հաստատէ՝ թէ « յիրաւի պատժեցաւ » (Մեթ. ԺԸ. 6, 7):

5. Ազնիկ կ'ոստնու այն նուրբ միտքերու եւ ցուցմանց ձեւերու վրայէն, որոնք հեղինակին քով գնչեցիկ եւ արամարանօրէն կապուած են եւ ամբողջ վիճարանութիւնը ջղոտ եւ զօրաւոր կը յարգարեն: Ազնիկ այս ցուցումներն կ'ընդհատէ, եւ տեղ տեղ բռնազբօսեալ կերպով խօսքին շարունակութիւնը Մեթոդիոսի եւ անոր հակառակօրդին խօսքերն իրարու կապելով կը յարմարցընէ, որով ցուցումը կ'ունչացընէ. (այսպէս Մեթ. Ի. 4, Ժ. 6—ԺԸ. 2, 6, ԺԸ. 4, 7) եւ երբեմն ալ սխալ կամ անյարիր եզրակացութիւններ յառաջ կու գան:

Ինչ ինչ յաւելուածներէն կ'երեւայ նաեւ Ազնիկայ համեստութիւնն ու կրօնական եռանդն. այսպէս (Մեթ. Գ. 3) կը յաւելու « ըստ մերում տկարութեան ապաւինեալ յԱստուծոյ շնորհսն »: Իւր եռանդը զինքը չի կրնար ետ կեցընել չկաթողիկէ վարդապետութեան դէմ ամէն

առթին հաստատելու՝ թէ « յետնոյ ամպարը-տութեան է: »

Տեսնուեցաւ ուրեմն որ Եղնիկ Ս. Մեթողիտսի « Ասան անձնիշխանութեան » գիրքն ամբողջ, ի բաց առեալ Ա. եւ Բ. հատածները, ինչ ինչ փոփոխութեամբ՝ մինչեւ վերջը թարգմանած եւ իւր գործոյն մէջ տեղաւորած է. այսինքն՝ առաջին մեծ մասն Ա. Գրքին մէջ՝ 40 երես ի տպագրութեան (էջ 19—58), եւ վերջին մասն Գ. Գրքին մէջ՝ իւր 4 երես (էջ 236—9): Ս. Մեթողիտսի ուրիշ գործերէն օգտուած չէ Եղնիկ, բաց ի մէկ գրքէն, որմէ իմաստներ առած կ'երեւայ: Այս մասերն ի յաջորդս կը գիտենք:

Ս. Եպիփանէն առնուած կտորները մեր ցոյց տուած կտորներուն հետ միացընելու ըլլանք՝ Եղնկայ գրոց տպագրեալ 50 էջերն իբրեւ բառական թարգմանութիւն կը ներկայանան մեզի:

3.

Մ. Հիւպպողիտոս:

Երրորդ դարու Եկեղեցւոյ նշանաւոր Ս. Հայրերէն մէկն էր աշակերտն Ս. Իրենէոսի՝ Ս. Հիւպպողիտոս յոյն քահանայն, որ ի Հռոմ՝ Նոյեմիոսի եւ Սարելայ հակերրորդական մոլորութեանց դէմ՝ զօրաւոր գրութեամբ կռուեցաւ: Սակայն այս վիճաբանութեան մէջ քիչ մ'աւելի յառաջ երթալով՝ Բանին ի Հօրէ զանազանութեան եւ Ս. Երրորդութեան կարգին մէջ

չափազանցութեան յանգելուն, Կալլիստոս Հռոմայեցի քահանայն իրեն դէմ ելաւ եւ ժողովրդեան մէջ այնչափ համակրութիւն գտաւ որ Զեփիռոնոս քահանայապետին մահուանէն ետեւ (218) քահանայապետ ընտրուեցաւ: Հիւպպոզիտոս ալ իւր կողմնակիցներէն հակառակաթու ընտրուեցաւ: Կալլիստոսի մահուանէն ետեւ՝ (223) Հիւպպոզիտոս ետ առաւ իւր վարդապետութիւնը, եւ յետոյ (235 կամ 236) Սարգիսիա կղզին՝ Պոնտիանոս քահանայապետին հետ աքսորանքի մէջ մարտիրոսացաւ:

Ս. Հիւպպոզիտոս բազմաթիւ կրօնական գրութիւններ թողուց (յունարէն լեզուաւ), որոնց ցանկը 1551ին գտնուեցաւ ի Հռոմ՝ իւր գերեզմանին մարմարեայ քարին վրայ արձանագրուած: Սակայն այս գրութիւններէն շատ քիչերն ցայսօր երեւան ելած են, եւ այն՝ միայն մանր նշխարներ:

Մեր մատենագրութեան մէջ «Հիպոզիտայ, անուամբ կան այլեւայլ գրութիւններ¹, որոնց մէկ մասն անհարազատ է, եւ յետին դրուցթարգմանութիւն²: Ի մէջ այլոց՝ Պարիսի Ազգային մատենադարանի թիւ 46 (P. Martin 80) հայ ձեռագրին (գրեալ յամի Տեառն 1307 ի կաթա) էջ 110^բ—111^ա կայ հատուած մը, «Հիւպպոզիտա ասացեալ», վերնագրով³: Այս

¹ Տե՛ս ՀՅԿԸ. Թարգմն. նախնեաց, Վեճեա, էջ 554—557:

² Նշնակէ՛ն դարու թարգմանութիւն են «Արարատ» Ը-գրի 1896 էջ 60 հրատարակուած շորս կտոր Հիւպպոզիտայ բննայեալ գրութիւնները:

³ Ուրախութեամբ կը կատարեմ շնորհակալութեանս

Հատուածն, զոր վարն ամբողջովին պիտի գնենք, ինչպէս ամէն Ոսկեդարեան անմիջապէս կը տեսնէ, Ե գարու ընտիր Հայերէն թարգմանութիւն է, եւ կարծես Եզնիկ ինքն է որ կը խօսի. այնպէս զուտ բառական մթերքով, այնպէս կանոնաւոր քերականութեամբ, այնպէս ճկուն եւ զորաւոր:

Հատուածս յայտնապէս կ'երեւայ իրրեւ բեկեալ նշխար ամբողջ գրութեան մը: Հատուածիս վերնագիրը Հիւպոդղիտոսը մատնանիշ կ'ընէ: Սակայն Ս. Հիւպոդղիտայ ծանօթ գործերուն մէջ այս Հատուածս չենք գտներ: Այս Հատուածս եթէ ստոյգ Հիւպոդղիտայ է, պիտի ըլլայ Փիլոսոփօսմենա կամ՝ «Ընդդէմ ամենայն Հերետիկոսութեանց» 10 գրքերէն, որոնց երկրորդ եւ երրորդ գրքերը կորսուած են, եւ կամ Հաւանականագոյնս՝ բոլորովին կորուսեալ Հետեւեալ երկու գրքերէն՝ «Վասն Աստուծոյ եւ վասն յարութեան մարմնոյ», կամ «Վասն բարւոյ եւ վասն սկզբան չարեաց»: Ս. Հիւպոդղիտոսունի նաեւ Համառօտ գիրք մը՝ «Ընդդէմ ամենայն Հերետիկոսութեանց» եւ նաեւ գիրք «Ընդդէմ Մարկիոնի»: Այս գործերն որչափ ալ մօտ կ'երեւան այս նոր Հատուածին եւ առ Հասարակ Եզնիկայ գործոյն նիւթին, սակայն դժբախտաբար բնագիրն ի սպառ կորուսեալ ըլլալուն՝ կարելի չէ որեւէ Հաւանականութիւն մը Հաստատել: Ար մնայ լուծումը ժամանակին:

պարտքը մեր Յարգելի բարեկամ Պր. Կ. Յ. Բասմաջեանին, որ յանձն առաւ նոյն Հատուածն ընդօրինակել եւ զրկել:

II. Հիւպոթոզիսաց բնծայումս այս հաստատածն, ինչպէս բռնիք, կատարեալ Ազնկաց լեզուն է, այնպէս որ բնթերցոյք կը կարծե՛ք թէ Ազնկաց "Ընդդէմ՝ աղանդաց" գիրքը կը կարգաց: Աթէ Ազնիկ չէ այս հաստատմիս թարգմանիչն, դէթ սառչ է որ այս հաստատմս Ազնրկաց ծանօթ է: Կարելի է որ Ազնիկ այս հաստատմիս նմանող տեղերն ամբողջովն ուրիշ աղբերէ մ'առած բլլայ, սակայն քանի որ չունինք միջոց մը զայս հաստատելու, կարող ենք դէթ ըսել՝ որ հաստատմիս ցուցմաներէն ստատած է Ազնիկ: Համեմատութիւն մը կարող է մեր ըսածն հաստատել: Հիւպոթոզիսաց հաստատածն ամբողջ կը գնենք եւ Ազնկաց հետ նոյն տեղերը նորագիր կը ապենք¹:

Հիւպոթոզիսու ասացնալ
 *Վասն եթէ անմահ եւ
 մահկանացոս այսար Աստուած զմարդն մար-
 թացի՞ ասել:

Սմանք ի Հարցն անմահ
 ասացին, հոյեցեալ յայն՝
 որ --եւ: "Ա-- --եէ՛ թե
 --դ-- --ն+ էքե+ ի--՞ --րդի+
 Բ--ըրէււոյ"². եւ միւսն զոր
 ԼնԳն--ը--[--]ն --ե, էթե
 "Լնգ-- --ն շ՛տն --ւ --ր--ը,
 եւ --ւ էնդ--[յ] շ՛տ ի--ր-- --դ

Եզնիկ 75²⁸—76. Այդ գար-
 ձեալ ինքն իսկ --ե. "Ա--
 --նջէ թե --դ-- --ն+ էքե+
 Ե-- --րդի+ Բ--ըրէււոյ ամե-
 ներին
 Եզնիկ 76²⁷—²⁸: Այլ զի

¹ Ու զգրածից [] փակագծի մէջ գրուած տառերն ուրաւերը ձեռագրին մէջ կը պակսին, եւ մեր յաւելումներն են:
² Ձեռագրին (— 2) մէջ բնագրին հետ միայսր գրուած:
³ 2 ունի Ը--ը--նջէ:
⁴ 2 --եւ:
⁵ Սոցմ. ՁԼ 6. "Այս --նջէ թէ աստուածք իցեք. ի--՞ որդիք Բարձրելոյ --Գնէ+է--ն":

կենդանեաց¹։ այլ հասարակ-
 Ինչ զհարսի յանկողն-
 Լսաւսւնք²։ «Բայց յառաջ
 յստ Բանարկունի Երեսուցի
 [յ] յարգի³։» Ասա եւ անդ
 եւ սոյստեմէ գոր սակն։ Թէ
 Յարու մ' աւուր չէր կե-
 րեալ [ի] պողոյն⁴ ոչ մե-
 քանակք։

Իսկ պիտ անմահ սակն,
 եւ ոչ մահկանացու, պի-
 րնդունիչ կամ մահու կամ
 կենաց։

Բայց պիտ եւ վիճին
 եւ ս' եթէ մահկանացու
 եղև եւ մեղանշելի, որպէս
 թէ Լսաւսւն պարս իցէ
 մահու նորա եւ մեղաց, որ
 քաւ եւ մի լիցի եւ զայն
 ոչ գիտն' եթէ անմահ Լսա-
 ցենդիանոսացն են, որք
 բնութեամբ եւ ճննդեամբ
 սակն զմեզն։ Եւ զնոյն
 հաստատեալ սակն սորա'
 եթէ Ար անմահ որ է' ոչ
 մեղանշէ. որպէս թէ ա-
 ստացեն թէ Ար մեղանշելի
 որ է, նմա չէ մարթ ոչ մե-
 ղանշել. զի պարս մահու
 եւ մեղաց զԼսաւսւն զնի-
 ցեն, որ ամբարշտութիւն է
 կարծել զԼսաւսւն ճոյ, թէ
 մեղաց եւ կորսեան արա-
 բիչ էցէ։

Լսաւսւն զպոյ մտաց պիտ Եզնիկ 76։ Լսաւսւն' եթէ
 է' թէ արար Լսաւսւն Եւ զձեզ անմահս արարի,

¹ Իմաստ. Լ. 13. «Լսաւսւն զմահ ոչ արար եւ ոչ
 խնդայ բնդ կորուստ ինքանեաց։»

² 22 ունի Լսաւսւնք Բա Բայց։ Անշուշտ գրիչն յա-
 ջորք Բայցին Բան կրկնած է։

³ Իմաստ. Լ. 23—24. «Չի Լսաւսւն հաստատեաց
 զհարցն յանկողն թիւն. եւ ի պատկերի իւրոյ բարեբարութե-
 թեանն արար զնա։ Աստուծաւ բանարկունի եմուտ մահ
 յաշխարհ։»

զմարդն ընդունիչ պատու-
 րքանաց կենաց եւ մահու-
 որպէս խմտառունն ասէ,
 եթէ «Եղ առաջի քո զհոր
 եւ զմոր, եւ յոր ինչ կա-
 միցիս ձգել զձեռն¹,» այն
 քս է եւ ոչ նորա. զի զոր
 աւրինակ պատուիրանա-
 զանցու թեամբն արար զնա
 մահկանացու, նոյնպէս
 եւ հրամանապահու թեամբն
 կարող էր պահել զնա ան-
 մահ. եւ ոչ² որպէս նորա
 ասեն, զի թէ ոչ լինէր
 մահկանացու, ոչ մեռանէր.
 որպէս զի եւ զանմահն զոր
 արար, թէ կամօրհի, ոչ կարէ
 եղծանել: Չի նչ³ է իմա-
 նալ [զայնպիս] յմտաց,
 եթէ ոչ [զ] Սաղենդիանոսի
 հերձուածն, որ --իւ՛ թէ
 Ս--ան զի --լ ի--րիւն --ի--լ
 հ--իւն, ընդ հ--ի--ոյ, յ--ն
 --ի-- Բիբլիոս հ--ն--իւ.
 զի կենդանիքն ի կենդանու-
 թիւն երթիցեն, եւ մահ-
 կանացու մարմնք ի հող
 անշունչ իջցեն: Սրով ն-
 -- շ--իւն, յ--իւն ի--ն
 Խարխափ անկեալ զանդա-
 շին⁵. զի եթէ որ մահկա-
 նացու հաստատեալ է, ան-
 մահ [ոչ] կարիցէ լինել,
 --դ-- ի-- [է] յ--իւն--ն

եթէ կացեալ էիք յիմա մ
 հրամանին. բայց որովհե-
 տեւ ոչ կացէք յիմա մ պա-
 տուիրանին, «Վոր իբրեւ
 զմարդիկ մեռանիք, իբրեւ
 զմի յիշխանաց անկանիք⁶,»
 Եզնիկ 72¹: Աէզնն ա-
 սեն՝ թէ չէր մարթ մար-
 մնա որի անմահ կալ: Եւ
 պիքն --իւ՛ Սան զի --լ
 Ի--իւ հ--իւն ընդ ընչն
 յիբլիոս հ--իւն--իւ ի--լ, հ--իւ
 Ի--իւն--իւն ի--իւն
 Այլ շ--իւն յ--իւն
 Եւ ի--իւն, որ յ--իւն
 Ի--իւն ի--իւն, եւ զայսն՝ հա-
 սարակաց համարեն յարու-
 թիւն: Չի եթէ այժմ
 վասն զի անտեական են
 մարմնք՝ յայն սակս մե-
 ռանին, --դ-- ի-- յ--իւն
 Ի--իւն՝ բոս նոցա բանին,
 շ--իւն ընդ ընչն, եւ այ-
 սու յայտ առնեն՝ թէ յ--իւն
 Ի--իւն ի--իւն հ--իւն
 ի--իւն:

1 Սիրար ԺԵ. 17 ² Եղ առաջի քո հոր եւ մոր, որ
 եւ կամիս՝ ձգես զձեռն քո:
 2 2 Ինչ:
 3 2 Բիբլիոս:
 4 2 Եւսու:
 5 Հմմտ. Եզնիկ էջ 111³ «ի նոյն իբրեւ անկեալ
 եւ ազանդոցն, ու զգէ այս սխալ ընթերցումն իբրեւ ի-
 սոմոպէս Եզնիկ էջ 241¹⁰ իբրեւ, ու զգէ իբրեւ. էջ 257¹¹
 Իբրեւ իբրեւ, ու զգ. իբրեւ, էջ 298³ իբրեւ, ու զգ. ըն-
 6 Սաղմ. 2Լ. 7:

1-15¹ - 1¹ 1¹ 1¹ 1-1¹ .
 այնու զի մի անգամ¹ մահ-
 կանացու արար[աւ] մարդ-
 կան բնու թիւն, եւ ոչ է
 հնար, բառ նոցա մարտու-
 թեանն, մահկանացու ին
 անմահ լինել: Այլ յ-նրի-
 տանն զն- - Թեւ- - 1-1¹ -
 - 1¹ 1¹ - 1-1¹ - 1¹ 1¹ -
 1¹ 1¹ . եւ Տէր մեր ասե-
 լով՝ եթէ «Յայնժ աւուր
 իցեն երկու ի մի ազարակի,
 մինն առցի եւ միւսն թու-
 ղուցու⁵ .» որով յայտ է՝
 եթէ ի զայստեան նորա
 կենդանիքն կան եւ ոչ մե-
 ռանին. զորմէ եւ Առա-
 ժեալ ասէ, ոչ զանձին՝
 այլ զայնժամու կենդա-
 նեացն. եթէ «Մէք որ կեն-
 դան[ւ]ղն մնացեալ իցեմք
 ի զայստեան նորա, նորովք
 հանդերձ յափշտակեցուք
 ընդ յառաջ Տեառն
 յաւդս⁴ .» որով յայտ է
 եթէ կենդանի կան, թե-
 պէտ մահանա]ցու⁵ արա-
 բաւ մարդն: Այլ ասեն,
 զրեալ է, եթէ «Ո՞վ է
 մարդ որ կեցցէ եւ ոչ սեւ-

1 2 - 1-1-1 .

2 2 - 1-1-1 .

3 Մատթ. 1.7. 40. «Յայնժամ թէ իցեն երկու
 յազարակի, մին առնուցու եւ միւսն թողուցու:»

4 Ա. Թեապղ. Գ. 14-16 «Մէք որ կենդանիքս եմք
 մնացեալք՝ ի զայստեան ի Տեառն ոչ ժամանեմք ննջեցե-
 լոցն . . . Ապա եւ մեր որ կենդանուղն մնացեալ իցեմք՝
 նորք հանդերձ յափշտակեցուք ամպովք ընդ առաջ
 Տեառն յաւդս:»

5 2 Աջ 112 [նոր էջ 111 =] շ- - : Եսլանի է որ
 ընդօրինակողն նոր էջ սկսած ժամանակ իւր (երկաթազիր)
 զազափար օրինակին մէկ առղն ի բաց թողած է եւ յաջորդ
 նոյն (շ- -) բառով սկսող առղը շարունակեր է: Մենք զրինք
 մեր կողմանէ գուրս մնացած առղը մեզի հասանական երեւ-
 ցած եզանակաւ:

ցէ զմահոյն՝¹ զի այնու զամենայն մարդիկ բնդ մահոյն ամբ փակեցեն. իսկ եթէ եւ² լուիցեն անդրատին ի Գաւթէ. «Ոչ որ է արդար եւ ոչ մի. ոչ որ է որ առնէ զարդարութիւնն³. բայց չկարեն ասել, եթէ Չիք երկիւղած ի Տեառնէ: Եւ զայն զի առնիցեն եթէ չկա. .⁴:

Մարգարէի մարգարէի տա[յ] Աստուած զաւելտիս, թէ «Ծագեցից ձեզ երկիւղածաց անուան իմոյ արեգակն արդարութեանն⁵. որով յայտ է եթէ ոչ զամենեցուն զմահոյն անէ ասէ, այլ զբազմոթեանէ. զի սովոր են զիրք զբազմոթեանէ «ամենայն» ասել. որպէս ի միսու մ՝ Սաղմոսին ասէ. եթէ «Ամենայն շուն[չ]ք աւրհնեցեն զՏէր⁶.» եւ դարձեալ ասէ. «Ոչ արդարանա[յ] ամենայն կենդանի առաջի Տեառն⁷.» եւ դարձեալ յայտ առնէ՝ եթէ «Ծագեցեն արդարքն իբրեւ զարեգակն յարբայ-

1 Սաղմ. 2Բ. 49:

2 2 ձեջ կ'երեւայ այստեղ բառ կամ խօսք դուրս չեացած է:

3 Սաղմ. ԺԳ. 3. «Ոչ որ է որ առնէ զբազցրութիւն, եւ ոչ որ է մինչեւ ի մի», ԾԲ. 2, «Ոչ որ է որ առնէ զբազցրութիւն», 4. «Ոչ որ է որ առնէ զբարի, եւ չէ որ մինչեւ ի մի», Հոմ. Գ. 11 «Ոչ որ է արդար եւ ոչ մի», 12. «Ոչ որ է որ առնէ զբազցրութիւն, ոչ որ է մինչեւ ի մի»:

4 Այսպէս 2. կ'երեւայ շարունակութիւնը դուրս չեացած է:

5 Մաղ. Գ. 2. «Ծագեցէ ձեզ երկիւղածաց անուան իմոյ արեգակն արդարութեանն»:

6 Սաղմ. ՃԾ. «Ամենայն հօգիւ աւրհնեցէք զՏէր»:

7 Սաղմ. ՃԽԲ. «Ոչ արդարանայ առաջի քո ամենայն հօգիւ» (Աստ ժամագրոց) «ամենայն կենդանի»:

ութեանն¹», եւ դարձեալ
 «Երթիցեն արդարքն [ի]
 յաւիտենից կեանսն, եւ
 մեղաւորքն [ի] յաւիտենից
 տանջանսն²»:

Եւ արդ, չէ Աստուած
 պարտ մահու եւ մեղաց,
 ըստ այնմ՝ զոր Գիրն ասէ.
 Եթէ «Աստուած հաստա-
 տեաց զմարդն յանեղծու-
 թիւն³», եւ Մարգարէն
 ասաց յերեսաց Աստուծոյ.
 «Ոչ կամիմ զմահ մեղաւ-
 որին, այլ զդառնալն նորա
 եւ զկեալն⁴», եւ Առաքեալն
 ասէ. «կամիմ զամենայն
 մարդ[ի]կ [կ]ե[ա]լ⁵ եւ ի
 զիտուութիւն ճշմարտու-
 թեան գալ⁶», եւ Յովէ-
 լիւ մարգարէիւ ասէ. «Հե-
 ղից յօգւոյ իմոյ ի վերայ
 ամենայն մարմնոյ⁷», միթէ
 կարիցես ասել՝ թէ եւ ի
 մարմին անասնոյ:

Ինչպէս դրուած համեմատութենէն կ'ե-
 րեւայ, Եզնիկ այս հատուածէն անկախ չէ. կայ
 նոյնութիւն երկուքին ցուցմանց, վկայութեանց,
 բացատրութեանց, բայց մանաւանդ լեզուի:

կարելի է նաեւ՝ որ Եզնիկ Հիւպոթոզիտայ
 վերոյիշեալ կորուսեալ գործերէն մէկն ունե-

1 Մատթ. ԺԳ. 43:

2 Մատթ. ԻԵ. 46. «Երթիցեն նորա ի տանջանսն
 յաւիտենականս, եւ արդարքն ի կեանս յաւիտենականս»:

3 Իմաստ, Բ. 3:

4 2 Է- լԵԼ: Եզեկ. ԺԼ. 23. «Միթէ կամելով
 կամիցիմ զմահ մեղաւորին, ասէ Տէր Տէր, որպէս զդառ-
 նալ նորա ի շար ճանապարհէն եւ զկեալն»:

5 2 Մարթիէլ:

6 Ա. Տիմ. Բ. 4. «Չամենայն մարդիկ կամի զի կեց-
 ցեն, եւ ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն»:

7 Յովէլ Բ. 28:

ցած ըլլայ առջեւը, որոնք նոյն տեսակ նիւթե-
 րու վրայ կը ճառէին անշուշտ, ինչպէս Ս. Մե-
 թողիոսի գործոյն մէջ տեսնուեցաւ: Արդէն մին-
 չեւ հիմայ ցուցուածներէն կարելի է հետեւ-
 ցընել՝ թէ Եզնիկ, որ Ա. Գրքին մէջ ստեպ
 նիւթը կը փոխէ եւ առարկութեան ձեւի տակ
 նոր նոր նիւթեր յառաջ կը բերէ, շատ հեղի-
 նակներէ կազմած է իւր գեղեցիկ փունջը, այն-
 պիսի հին եւ առաջին կարգի հեղինակներէ,
 որոնց բնագիրներն այս օրս տակաւին հրապա-
 րակ ելած չեն:

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ժ . Բ

Ն Ե Ր Ա Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ե. ԶՆԿԱՅ Դ. ԵՐՄ. ԹԱՐԴՄԱՆՈՒԹԵԱՆ, 1900:

Եզրնկայ «Ընդդէմ աղանդոց»՝ դիւրբը թէեւ ցայժմ հայ բնագրին վրայէն ընդ լեւոյն չէ ընդդէմն չէ. ի բաց առեալ Լը Վայեան դը Ֆլորի-վալի անձիշդ՝ եւ այս պատճառաւ քիչ գործա-ծուած եւ գրեթէ անգործածելիք չէ ընդդէմն թարգ-մանութիւնն՝ եւ ինչ ինչ դիւրբերու եւ լրագիրներու մէջ լոյս տեսած քանի մը հաստակոտոր քաղաւած-

1 Չեապիր օրինակին մէջ դիւրբս վերնագիր չունի, Զ. Բ. Ընդդէմն ապագրութեան վրայ գրուած է «Գիւրբ ընդդէ-մնութեանց» վերնագիրը, իսկ Վ. Ենեակոյ ապագրութեան վրայ «Եզրն աղանդոց»՝ Երկու վերնագիրներն ալ կամայա-կան են, իսկ «Ընդդէմնութիւնք» կամ «Եզրն բաւերը դա-սական չեն: Վ. Ենեակոյի Մտիթարեաններն աւելի ճիշդ՝ «Ընդ-դէմ աղանդոց» կը կոչեն մասնակիս: Հմմտ. Հ. Գալեմբեա-րեան, «Նորագոյն աղբերք Եզրնկայ» էջ 3, ծան. 1: Այսպէս նաեւ Եզրնկայ գործածած Եզրնկայնու Panarionը պարզա-պէս «Ընդդէմ հերձուածոց» վերնագիրն ունի: Հ. Տարեան, Մասնագրական մանր ուսումնասիրութիւնք, Վ. Ենեակ, 1895, էջ 81, ծան. 5:

2 V. Langlois, Collection, Paris, 1869, P. 372 կը գրէ. «Ֆլորիվալի թարգմանութիւնը դժբախտաբար շատ անհաստատրիմ է եւ մասնակեանս արժանիքին վրայ շատ ան-կատար քաղաքիար մը կու տայ:

3 Réfutation des différentes sectes, Paris 1853.

ներք, հանդերձ այսու շնորհիւ բաղմաթիւ՝ մանաւանդ գերմանացի հայագէտներու¹, նոյնին բովանդակութիւնը համեմատաբար ընդարձակագոյնս ծանօթացուած եւ նկարագրուած է:

Ի մասնաւորի վերջերս Աւսուցչապետն Սիմոն Վէբէր ի Ֆրէյբուրգ ի Բրայոգաու՝ մատենական բովանդակութիւնը քաջ ուսումնասիրած եւ բաղմաթիւ յօդուածներ հրատարակած է, որոնցմով ցոյց տուած է մատենական կարեւորութիւնն ու նշանակութիւնը նկատմամբ «Աստուածաշունչի արժէքին Հայերու քով»² եւ «Քրիստոնէական ճշմարտութեան ջատագովութեան հին Հայերու քով»³, եւ նաեւ մատենական «գրութեան ժամանակին եւ վաւերականութեան վրայ»⁴ հիմնովին ճառած է:

Եւ արդեամբք այսպիսի մտադիր ուսումնասիրութեան արժէքն է մատենաս. վասն զի հեղինակն՝ Էզնիկ, բաղմարդիւն «Թարգմանիչներու» կարգին մէջ է եւ հոյ գրականութեան հիմնագիրներուն առաջինն է⁵: Թէ թանկագին բովանդակու-

¹ C. Fr. Neumann („Hermes“ 33դ. Հտր. 1էյոյցիդ 1829, էջ 177, եւ „Zeitschrift für die historische Theologie“, 4դ. Հտր. 1էյոյցիդ 1834, էջ 71—), Windischmann („Bayer. Annalen“, Միւնխէն 1834, էջ 81—), Harnack („Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie 19դ. Տարի. 1էյոյցիդ 1876, էջ 84—102), Florival, Armand de Wicering („Revue de l'Orient“ Paris 1857, էջ 207—216), Dulaurier, Gatteyrias, Revillont, („Journal asiatique“ է. 5, 515), Langlois, Հ. Գարեգին, Martin, Ermoni („Revue de l'Orient chrétien“ 1896, էջ 461—480) Կ. Եզեան (Պետերբուրգ 1858 ռուսերէն), Casartelli, Himpel (Kirchenlexikon v. Wetzer u. Welte, 2դ. տպ. էջ 1163—1166) Հ. Տաշեան, Հ. Գալեմբերեան, Vetter, Weber.

² „Tüb. Theol. Quartalschr. 1896, էջ 463—489:

³ „Katholik“, Մայնց, 1898, Ա. էջ 214—230 եւ էջ 311—325:

⁴ „Tüb. Th. Quart.“ 1897, էջ 367—398:

⁵ Վէբէր, „Tüb. Th. Quart.“ 1897, էջ 368:

Թեան ու գործածած հնագոյն հեղինակներուն պատճառաւ, եւ թէ շքնաղ սծոյն ու զուտ հայկական-քերականական ասացուածներուն նրբութեան պատճառաւ վերին աստիճանի կարեւորութիւն ունի: Զայս կը հաստատեն Եղնկայ վրայ գրողները կամ զոյն ուսումնասիրողները, ի մասնաւորի Վլէն-ն-յէ Միխիլ-բե-ն-բը, որոնք ղեզնիկ ի սկզբանէ հետէ իբր մի միակ դասական հայ հեղինակ ծանշ-ցան եւ անոր լեզուն «սկեզէն դարուն» լեզուն ամենավճիտը հռչակեցին:

Այսպէս յիշենք միայն քանի մը հնագոյն եւ նորագոյն ե-ր-ո-յ-է հեղինակներ: Վ. Քր. Նէոյման կը գրէ՝ Եղնկայ մասին. «Եղնիկ Ս. Սահակայ եւ Մեսրոպայ ընտրելագոյն աշակերտներէն մէկն էր. Ասորիքի եւ Յունաստանի այլեւայլ դպրոցներուն մէջ դաստիարակութիւն առաւ, եւ ինչպէս կ'երեւայ՝ յոյն, ասորի եւ պարսիկ լեզուներուն քաջ հմուտ էր: Իւր երկն հայագէտներու քով շատ մեծ յարգ ունի թէ զարդարուն եւ նուրբ բացատրութիւններուն եւ թէ նախագասութիւններուն կանոնաւոր շարքին պատճառաւ: Գիտնական Մխիթարեանն է. Յարութիւն Աւգերեան ի Վենետիկ սովոր էր ըսել. «Ով որ հայերէնի ամէն նրբութիւնները ծանշնալ կ'ուզէ, պէտք է յարատեւութեամբ Եզնիկ կարդալ»: Եղնիկ մէկն էր, մանաւանդ թէ ամէնէն նշանաւորն այն մարդերէն՝ որոնք Սահակայ եւ Մեսրոպայ դպրոցէն ելան, եւ մարդկային գիտութեան ամէն ճիւղերուն մէջ իբրեւ թարգմանիչ եւ հեղինակ համբաւաւոր եղան²: Այս թարգ-

1 „Hermes“ 33րդ Հոր. Լէյպցիգ 1829, էջ 201: C. Fr. Neumann որ հեղինակն է Versuch der Geschichte der armenischen Litteratur գրքին (Լէյպցիգ 1836), հայերէն տրվելու համար երկար ասան Վենետիկ, Մխիթարեաններու քով կեցած է:

2 „Hermes“ էջ 196:

մանիչներու մասին կը գրէ նոյն Ա. Քր. Նէշյման¹.
 «Թարգմանիչներն հայ ազգին նաեւ դասական հե-
 ղինականներն եղան. եւ այն թարգմանութիւններն՝
 ինչպէս Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը, ի-
 բրեց զուտ եւ անպաճոյճ լեզուին, զարգարուն եւ
 ձկուն բացատրութիւններուն պատճառաւ հայ ա-
 ստուածքի իբր նախատիպ օրինակներ կը դրուա-
 տուին», Այսպէս Ե. դարը, «Թարգմանիչներու»
 ժամանակը, հայ լեզուի եւ մատենագրութեան
 «սկիզբն» դարն է:

Եզնիկ, հայ մատենագրութեան մէջ-
 նէ՛ր հեղինակն է՝ թէ՛ իւր ոճոյն եւ
 հմտութեանը համար, եւ թէ՛ իւր զուտ, ազնիւ եւ
 յաճախ նաեւ ճարասանութեան պատճառաւ²:
 Թէպէտ Եզնիկ ունի բացատրութիւններ եւ նկա-
 րագրութիւններ, որոնք մեր տեսութիւններուն եւ
 սովորութիւններուն քիչ մը շատ ազատ եւ մերկ
 կ'երեւան, սակայն կարելի է զատոնք արգարացը-
 նել՝ նկատելով որ Արեւելք այս մասին նուազ
 նուրբ եւ նուազազոյն չափաւորեալ բացատրու-
 թիւններ ունի, եւ թէ Եզնիկ ստիպուած էր հե-
 թանոտական մտքութիւններն իրական եւ բնական
 պարագաներովը խախտելու եւ այսպէս հեթանոս-
 ներու, մոգերու եւ Պարսիկներու հետ իրենց սեպ-
 հական ճակատատեղւոյն վըայ մարտնչելու: Բաց
 ասկէ՝ երկասիրութեան բովանդակութեան ծան-
 րութիւնն եւ զուտ գիտնական նկարագիրն ինքնին
 կը պահանջեն որ այսպիսի կտորները կարգացող-
 ներն՝ յատուկ պարագաները նկատողութեան առ-
 նուլ գիտնան եւ շգայթագղին քանի ժ'ազատ եւ
 նիւթապաշտական բացատրութիւններէն ու նկա-
 րագրութիւններէն, զորոնք թարգմանութեան մէջ
 կարելի չէր զանց առնել:

¹ Անդ. 195:

² Հմտ. Florival, անդ էջ Դ:

Աիկտոր Լանգլուա՝ գաղղիացին երկասիրութիւնս կ'անուանէ՝ «Թանկագին գիրք մ'այլեւայլ պատճառներու համար. վասն զի Ե. դարու հայ հեղինակներուն, ի մասնաւորի Եղիշէի եւ Ղ. Փարպեցւոյ Մաղղեղանց վրայ տուած տեղեկութիւնները կ'ամբողջացրնէ»¹, եւ դարձեալ կ'ըսէ՝². «Եղիշի իւր երկասիրութեան շոր գրքերուն մէջ՝ իւր ժամանակն յուզուած փիլիսոփայական եւ կրօնական խնդիրներու քաջ հմտութիւն ցոյց կու տայ»³.
 Նոյնպէս կը խօսի Գիւլթրիէ՝⁴, որ զԵղիշի «իւր աղգին գիտնականագոյն ուսուցիչներէն մէկը» կը կոչէ:

Յ. Ա. Գատտէյրիաս՝, որ զինք «մշակ առաջին ժամուն», կ'անուանէ, եւ ուրիշ եւրոպացի եւ հայ հեղինակներ անոր երկասիրութիւնը վերին աստիճանի կարեւոր գիրք կը կոչեն:

Աիւրցբուրգի Աւագերէցն Նիրշլ անով արգիւնաւոր եղաւ՝ որ առաջին անգամ հայ գրականութիւնը՝ որով նաեւ Եղիշիայ երկն Ուսուցչապետ Ֆէտտէրի աշխատակցութեամբն իւր Հայրախօսութեան մէջ առնելով՝ Հայրագիտութեան մասն բրաւ: Ֆէտտէր նոյն տեղն Եղիշիայ վրայ կը գրէ այսպէս՝. «Եղիշիայ երկն Հայրագիտութեան մէջ եզական երեւոյթ մըն է: Իւր ոճն հայ դասական լե-

¹ Collection, էջ 372: Langlois իւր Collectionին մէջ Բ. Հար. էջ 369-382, հրատարակած է Բ. Գրքին առաջին 11 Գլուխներուն գաղղիերէն թարգմանութիւնը, որ թէեւ իմաստին կողմանէ հաւատարիմ է, բայց ամեն տեղ բառական չէ: Թարգմանիչն է Աննեաիկի Միխիթարեան մը:

² Անդ, էջ 372:

³ Cosmogonie des Perses d'après Esnig, „Revue de l'Orient“, Paris 1857, էջ 253, 254:

⁴ J. A. Gatteyrias, L'Arménie et les Arméniens, Պարիս 1882, էջ 76:

⁵ Nirschl, Lehrbuch der Patrologie, Mainz, 1885, Գ. Հար. էջ 231:

դու ինձ իրեւս ամենէն ազնիւ սրինակն է, վճիռ՝
գիրաւհաս, անպաճոյճ՝»

Աւերջապէս Ուսուցչապետն Աւերէր ի Արեւ-
բայր ի Նրայսոստ՝, որ ինչպէս բախնը՝ այլեւայլ
յոզուածներով Ազնիկայ գրեթէ ամբողջ բովանդա-
կութիւնն ընդարձակագոյնս եւ յաջողապէս ու-
սումնասիրած եւ տարբարւածած է, նոյնը կ'անուանէ
«Ճատագոյնական երկ մը», որ ոչ միայն Հոյ մասե-
նագրութեան զարդը կը մնայ, այլ նաեւ նոյնին մէջ
երեւցած նորամտութեամբ, բովանդակած գիտու-
թեամբ, եւ տապաւածոց փայլովը դասական Հնու-
թեան մտասրական արտագրութիւններուն մէջ
պատուասոր գիրք մը գրուել կրնայ: Ազնիկ իւր
ժամանակին Ճատագոյնական մարտավայրին վրայ կը
կենայ իրեւ մարտասոյց: Նաեւ Հոյ պատմութեան
յաջորդ գործերը շեն աւանդեր արիչ անուն մը, որ
անոր փառքը նսեմացրնէ:»

Այսպիսի են այն հեղինակներուն գատաղու-
թիւններն՝ որոնք Ազնիկայ — շէն — շէն տակաւին
քննած չէին: Ը. Գալէվրեարեանի նորագոյն հե-
տադասութիւններուն համեմատ՝ Ազնիկ, ինչպէս
վարը պիտի տեսնենք, օտար շատ կարեւոր ազդե-
րներ՝ առանց ակնադրեր անունը տալու, իւր երկին
համար առատօրէն գործածած է. այնպէս որ իւր
երկին մէջ մթերուած գիտութեան ամէնը միայն
իրեն սեպհական կարելի չէ նկատել:

Թէ Ազնիկ համանուն երկին հեղինակն է, ոչ
պէտք է հակասակի. եւ Աւերէր համոզել կերպով ա-
պացուցած է զայս: Այն իրականութեանն է թէ սոյն
երկս ծրագրին, յօրինուածութեան եւ գրութեան
կողմանէ (թէ եւ այլեւայլ գրեթէ շատ քաղուած-
ներ աւնենայ,) յինքեան միտքուն ամբողջութիւն
մը կը կողմէ, իրաւամբ կը հետեւցրնէ Աւերէր, թէ
մի միակ հեղինակի գործ պէտք է որ ըլլայ, եւ այս

անձն է մի միայն Ազնիկ Աողբացի, Բաղբեւանդայ
 եպիսկոպոսն: «Թարգմանիչն» ու ջատագովն Ազնիկ
 Աողբացի եւ Ազնիկ «եպիսկոպոսն», Բաղբեւանդայ
 երկու գաս անձնաւորս թիւն չեն, այլ երկուքն
 Քեւոյն անձն են:՝

Ազնիկ՝ բարեկամն Արեւն՝ որ Ս. Մեարոպայ
 վարբը գրեց եւ իրեն պէս Ս. Մեարոպայ աշակերտն
 էր, ծնած էր Հայաստանի Աղբը գիւղը, Տայոց գաւ-
 առը՝, Ազնիկ պատմութեան մէջ երկու անգամ
 կը յիշուի՝. նախ իրբեւ եպիսկոպոս Բաղբեւանդայ
 եւ անգամ 449ին Աշտիշատայ Սիւնհոգոսին՝,
 Երկրորդ անգամ կը յիշուի Ազնիկ Է. կամ Ը. գա-
 բուն՝ Մովս. Խորենացոյց քով, որ կը գրէ Ազնիկայ
 վրայ՝. «Մեարոպ եւ Մեծն Սահակ զՅովսէփ եւ
 ասոր ընկերն Ազնիկ անուն՝ Աղբը գեղէն, կը զրկեն
 Միջագետք Եզեփա քաղաքը, նախնի սուրբ Հայ-
 բերէն գրուած հոն գանուող ամէն գրբերը մեր լե-
 գաին թարգմանելու եւ շուտով բերելու համար,
 որպէս զի կարող ըլլան զիրենք միեւնոյն նպատակի
 համար Բիւզանդիան զրկել: . . . Ասոնք անմիջապէս
 Բիւզանդիան գացին . . . եւ կրթուեցան յաւարենի
 մէջ եւ սկսան թարգմանել եւ գրել:» Ազնիկ
 Կ. Պալիս մնաց մինչեւ Ափեսոսի Սիւնհոգոսին վերջը
 (431), որմէ ետեւ եկաւ Աշտիշատ (Տարօն) ուր

1 «Tüb. Th. Quart.» 1807, էջ 385:

2 Քեւաւեր առ Nirschl, անդ:

3 «T. Th. Quart.» 1807, էջ 367:

4 Ղերեր, «T. Th. Quart.» 1807, էջ 392: Եղիշէ,
 Ղենեա, 1864, էջ 46: Ղ. Փարպեցի, Ղենեա, 1891, էջ 138:

5 Մ. Խորենացի, Ղենեա, 1881 էջ 544: Գերմ.
 թարգմ. ի Lauerէ, Ռեզեմարուրդ 1869, էջ 224: Ըստ նա-
 բարոյն հեազգասութեանց Կարիերի (Nouvelles sources de
 Moïse de Korène, Ղենեա, Միսիթ. օպ. 1893: Supplément
 անդ, 1894) Գարապաշեանի, Քեւաւերի, Խալաթեանց, Տէր
 Մկրտչեանց, Տաշեանի, Գաղբաշեանի. եւն Մովս. Խորենացի
 իւր Պատմութիւնն իրր Է. կամ Ը. գարուն գրած է:

գտաւ իւր ուսուցիչներն, որոնց յանձնեց Եփեսոսի Սիւնհոգոսի թղթերն ու վեց զլիւս բաղկացեալ կանոնները, եւ Աստուածաշունչի վաւերական գրչապիրներ, որոնց վրայէն Սահակ († 440) եւ Մեսրոպ († 441) յիշեալ աշակերտներուն հետ վերափոխ թարգմանեցին Աստուածաշունչը, զոր նախ վերիփերոյ թարգմանած էին: Մծբին ուղեւորած ժամանակ Եզնիկ իբր 30 տարեկան պիտի ըլլար², հետեւաբար Արասշատու Սիւնհոգոսին ժամանակ իբր 50 տարեկան ըլլալու էր:

Աերջապէս սոյն երկն ալ անոր անունը կը կրէ իբր հեղինակի³, եւ նաեւ շարունակեալ աւանդութիւնը զանիկա գիտէ հեղինակ նոյն երկին⁴, Հաղիւ Է. դարուն կը յիշուի ուրիշ Եզնիկ մը, որ կը կոչուի «Երէց»⁵, որ սակայն ամէն պարագաներու համեմատ սոյն երկին հեղինակը չի կրնար ըլլալ:

Եզնիկ Աղբաջի, մին առաջին «թարգմանիչներէն»⁶, Սահակ Աթոսիկոսին (390—440) ձեռքին տակ գործեց, զլիւսաւորաբար յունական-աստուածարանական մատենագրութիւնն իւր սղոյին մէջ տարածելու նպատակաւ: Հայերն ինչպէս որ քրիստոնէութիւնը Յոյներէն առին — Ս. Գր. Լուսաւորիչ Աեսաբիոյ Ղեւոնդիոս յոյն եպիսկոպոսէն Հայերու հոգիւ ձեռնադրեցաւ⁶ — սյուպէս ալ

¹ Մ. Խորենացի, անդ էջ 547:

² Ա. Էրէր, «Tüb. Quart.», 1897, էջ 391:

³ «Եզնիչ Ա. ի Արթուրոյ Ընդդէմ աղանդոց»:

⁴ Ա. Էրէր, անդ էջ 369:

⁵ Նոյն անդ էջ 387:

⁶ Նեղոսման («Zeit. f. d. hist. Th.» Գ. էջ 172, ծան. 77.), «Անոյ համար Հայերն երկար ատեն իբրեւ իրենց հոգեւորական մայրաքաղաքը կը նկատէին Աեսաբիան, եւ Ս. Գր. Լուսաւորիչ առաջին յաջորդները մինչեւ Ներսէս Ա. Աեսաբիա առած են իրենց ձեռնադրութիւնը:» «Ասեւ 410ին Մեսրոպայ՝ յունական գեղապրութեան քաջափառ Հուսփինոս ճգնաւորին հետ կազմած հայ սյրուբներն անտարակուսելի է

գլխաւորաբար յ—ն—լ—ն (եւ ասորական) մատենագրութեան գանձերէն իրենց մատենագրական առաջին դաստիարակութիւնն առին¹։ Այս մատենագրութիւնն հայ ազգին փոխանցելու կոչում ունեցողներուն մէջ Եզնիկ առաջինն էր, որ հմուտ էր յոյն, ասորի եւ պարսիկ լեզուներուն, եւ մին էր Աստուածաշունչն եւ այլ գրքեր յունարէնէ իրենց մայրենի լեզուին թարգմանողներէն, այն լեզուին՝ որ 410էն ի վեր Ս. Մեսրոպոյ ձեռքը յատուկ այրութենք ունեցած էր։ Եւ նոյն իսկ այս երկը կը բովանդակէ բազմաթիւ կտորներ, զոր Եզնիկ ինքնին յունարէնէ (եւ ասորերէնէ) թարգմանած, իւր նպատակին յարմարապէս դորձածած, կերպաձեւած եւ երկին միացուցած է, թէ եւ անոնց յոյն (եւ ասորի) ծագումն ու հեղինակները յիշատակած չէ։

Լ. Գրիգորիս Ա. Գալէմբեարեան, Վիեննական Միութեարեան, ... յամին 1893 Եզնիկոյ յոյն հեղինակներէն փոխառութիւններն առաջին անգամ գտաւ եւ իւր հետազոտութիւնները «Հանդէս Ամսօրեայի» մէջ (Հոկտ. 1893 էջ 289 եւն) եւ առանձին տպագրութեամբ² հրատարակեց։ Եզնիկ Ա. Գրքին մէջ Վենետիկի տպագրութեան համեմատ (1826) էջ 19 տող 7էն մինչեւ էջ 58 տող 26,

թէ յունական սյրութեքի վրայէն ձեւուած է։ Հմմտ. Hübschmann H., Ueber Aussprache und Umschreibung des Altarmenischen (ZDMG, Հար. 1. էջ 53-73) եւ V. Gardthausen, Ueber den griechischen Ursprung der armenischen Schrift (էջ 74-80)։

¹ Նեոյման (Hermes, 19. Հար. էջ 194). Եւ եւ Զ. դարերուն հայ եւ մանաւանդ դասական մատենագրութիւնն Աթէնքի եւ Եզեպոյ, ուր գլխաւորաբար քերականական ուսմունք կը ծաղկէին, Աղեքսանդրոյ, Բիզանդոսի եւ Անտիոքի յունական դպրոցներէն յառաջ եկած է։ Յուսալիք երիտասարդներն այն տեղերը կը զրկուէին։

² Լ. Գալէմբեարեան, Նորագոյն աղբերք Եզնիկոյ, Վիեննա։

գարձեալ Գ. Գրքին մէջ էջ 236 տող 6էն մինչեւ էջ 239 տող 2± Մեթոդիոս Ողիմպիացւոյն ¹ «Վասն անձնիշխանութեան» գիրքը գրեթէ բառ առ բառ թարգմանած է յայտնապէս եւ շատ յաջողութեամբ իւր երկին հիւսած, ինչպէս որ Հ. Գալէմքեարեան Մեթոդիոսի եւ Եզնկայ բնագիրները գէմ առ գէմ գնելով անվիճելի օրինակաւ յայտնանդիման յոյց կու տայ²։ Մեթոդիոսի գործն ընդհանրապէս, ինչպէս կ'ըսէ Բոնվէշ³, «այն յատուկ բախտն ունեցած է, որ Վասն անձնիշխանութեան» գիրքը ծանօթանալէն քիչ ետքն Ադամանիոսէն⁴ «Վասն ուղիղ հաւատոց»⁵ գիմառնութեան հեղինակէն (ինչպէս նաեւ ուրիշներէն) ըստ կարի շատ գործածուած է, թէպէտ սոյն հեղինակն (ինչպէս նաեւ ուրիշները) իւր աղբիւրը յիշած չէ։⁶ Ինչպէս նաեւ Եզնիկ նոյնը չի յիշատակեր, այլ ընդհակառակն գրութեանը մէջ այնպէս կը հիւսէ եւ կը շարամանէ, որ իբրեւ իւր ստացուածքը կ'երեւայ, այնպէս որ մինչեւ Հ. Գալէմքեարեանի գիւտը՝ ոչ ոք այս փոխառութեան վրայ չնչին կասկած մ'ունեցած էր։ Բաց ասկէ, ինչպէս Հ. Յովհ. Ա. Թորոսէան⁷, Վենետիկի Միսիթարեան, մտադիր կ'ընէ, ինչ ինչ տեղեր Բարսեղ Կեսարացիէն, գարձեալ Հ. Գալէմքեարեանի համեմատ՝ Հիպպոլիտոսէն եւ Արիստիդիսէն⁸, եւ Հ. Գարեգինի, Հ. Թորոսեանի

¹ Նոյն, անդ էջ 22-89։

² Bonwetsch, Methodius von Olympus. I. Erlangen u. Leipzig 1891, էջ Ե.։

³ Caspari, Kirchenhistorische Anekdoten, I. Քրիստիանիա 1883. ասոր մէջ կան Եզնկայ հետ համաձայնող կտորներ, էջ 67-92։

⁴ Հմմտ. «Բագմավէպ», Վենետ. 1889, էջ 14, 108, 199, 313, 385։

⁵ Ասոր վրայ Ֆետատեր յ Tüb. Quart. 1894 (էջ 529-539) յատուկ յօդուած մը գրած է՝ «Արիստիդէսէ վկայութիւններ հայ մատենագրութեան մէջ»։ Ասոր մէջ կ'ընդունի Ֆետատեր թէ երկուքին մէջ (Եզնկայ եւ Արիստիդէսի) թէեւ

և Է. Տաշեանի համեմատ՝ Եպիփանուս² ընդդէմ հերետիկոսութեանց» (Panarion) գրքէն՝ օգտուած է, նոյնպէս առանց ազբիւրն յիշատակելու: Գարձեալ քանի մը տեղ կան հետքեր Ս. Գր. Լուսաւորչի վերագրուած Յաճախապատում³ գրքէն, որ ըստ Գէտտերի՝ Ս. Մեսրոպայ († 441) երկասիրութիւնն ըլլալու է³: Վինգիշման⁴ կանխաւ յայտնած էր իւր այն կասկածը՝ թէ Էզնիկ ընդդէմ Մարկիոնի Գ. Գրքին մէջ ասորի գնոստիկեան Բարդեւանի ընդդէմ Մարկիոնի գրքէն, եթէ ոչ նոյն իսկ Մարկիոնի Հակագրութենէն (Antithese), եւ կամ անոր աշակերտներէն մէկուն գրութենէն օգտուած ըլլայ, որուն դէմ գրեց Հառնակ:⁵ Եւ սակայն ցայսօր

նոյնարանու թիւներ կան, սակայն Եզնիկայ Արիստիդէսէ յառկապէս կախում ունենալն (ընդդէմ Է. Գալէմքեարեանի) ապացուցուած չի համարիր (անդ էջ 530), այլ Եզնիկ միայն օգտուող է անկէ՝ անկախ մնալով (անդ էջ 534):

1 Է. Տաշեան, Մատենագրական մանր ուսու մնասիրութիւնը, Վիեննա, 1895, էջ 76-100:

2 Reden und Lehren des hl. Gr. des Erleuchteters գերմ. թարգմ. J. M. Schmid, Ռէգէնսբուրգ 1872:

3 Գէտտեր առ Նիւրլի, Հայրախօսութիւն Գ. էջ 221 եւ „Tüb. Quart.“ 1894, էջ 535:

4 „Bayer. Annalen“ 1834, էջ 82:

5 Harnack (Zeitschrift f. wiss. Theol.“ ԺԹ. Հոր. Լէյպցիգ, 1876: Beiträge zur Geschichte der marcionitischen Kirchen. I. Armenische Marcioniten des V. Jahrhunderts. Der Bericht des Ezniks էջ 91), կըսէ, թէ Եզնիկայ նոյն ազանդին վրայ գիտցածն իւր անձնական կարծիքն է. նաեւ հաւանական է որ հեթանոսներէն, Պարսիկներէն եւ յոյն փիլիսոփաներէն ետքը՝ միայն Մարկիոնեաններու (և Մանիքեաններու) դէմ չէր գրեր, եթէ ասոնք այն ժամանակ իւր աշխարհին եկեղեցւոյն չսպառնային: Ասով սխալած չենք ըլլար, եթէ ընդունինք՝ թէ Եզնիկայ առանգածն յետագոյն ժամանակի հայ հետեւողի մը մարկիոնեան վարդապետութենէն քաղուած մը եւ նոյն ազանդի մասին իւր գիտցածն է միայն» (անդ էջ 92): Հմտ. Եզնիկ Գ. Գիրք, ԳԼ. 15 եւ Վէրէր „Tüb. Quart.“ 1897, էջ 373:

Ծանօթացած փոխառութիւնները նկատելով՝ չի կրնար անհիմն ըլլալ այն կասկածը՝¹ թէ Եզնիկ իւր գործքին ցայսօր ծանօթ տեղերէն զատ, ուրիշ մասեր ալ մեզի մինչեւ հիմայ անծանօթ մնացած գրքերէն քաղած ըլլայ, որ սակայն գործքին ի մասնաւորի հայրագիտական արժէքն ոչ միայն չի նուազեցընէր, այլ ընդ հակառակն շատ աւելի կը բարձրացընէ. վասն զի, Աէբէրի հետ խօսելով՝² «անոր վրայ հնագոյն աւանդութեան հովանին կայ:» Եզնիկայ իբրեւ «Թարգմանչի», շատ բնական էր ծանօթ օտար գրքերը գրութեանն համար գործածել. եւ այն ատեն տակաւին վարժած չէին հիմակուան պէս՝ աղբիւրներն ամենայն ճշդութեամբ նշանակելու:

Գործոյս քր--թէ--ն ժ--մ--ն--կին վրայ Աէբէր առանձին յօդուած մը հրատարակած է³, որուն համեմատ՝ 441էն (կամ 445էն) մինչեւ 448ին յետ Բ. ի գրուած ըլլալու է. եւ այս՝ նախնեքին պատճառներու համար, ըստ որում գրքին քանի մը տեղերը ժամանակակից դէպքերու հետ յարաբերութիւն ունին: Յամենայն դէպս զիբքս 449էն ետքը գրուած չի կրնար ըլլալ, վասն զի Եզնիկ կ'ըսէ (էջ 141) թէ մոգերու վարդապետութեան վրայ զրաւոր յիշատակարան մը չկայ: Արդ Յազկերտ Բ. Պարսից թագաւորը 442ին ՄիհրՆերսէհի հրովարտակին մէջ սոյն վարդապետութիւնը զրել տուած է ու նոյնն Հայերու մէջ տարածած, եւ Արտաշատու Սիւնհօդոսին մէջ 449ին, որուն մասնակցեցաւ նաեւ Եզնիկ, նոյն վարդապետութեան հերքումը գրուեցաւ. ուրեմն Եզնիկայ զիբքն այս 442ի հերքմագրին ծանօթանալէն յառաջ գրուած

1 Հմտ. Աէբէր, «Tüb. Quart.» 1897, էջ 374:

2 Նոյն, անդ, էջ 372:

3 Նոյն, անդ, էջ 367-398:

էր (°)՝ Միւս կողմանէ զիւրքս 431էն յառաջ ալ զրուած չի կրնար ըլլալ. վասն զի թէեւ Եզնիկ Սասանեան Հարստութիւնն եւ Թէոդոս Բ.² կայսրը կը յիշէ, բայց ոչ Արշակունի Հայ Հարստութիւնը, որուն շուքն արդէն 428ին մարած էր՝: Մարկիոնի մոլորութիւնը Ս. Մեսրոպայ մահուանէն (441) ետքը սպառնաց Հայ եկեղեցւոյն. անոր յարձակման դէմ զրեց Եզնիկնոյն մոլորութեան հերքումը: Այս եւ նման պատճառներ կը յորդորեն զվէբէր գործոյս գրութիւնն իբր 441էն, ճշդ-՝ 445էն 448: միջոցին մէջ դնելու:

Եզնիկ այս գրութեան ԴԴԴ--՝ էր՝ ժամանակին կառուելու ստիպող պարագաներէն, սրմբ բարձրաւանդակի վրայ կեցող Հայ եպիսկոպոսն ստիպեցին քրիստոնէական վարդապետութիւնն յոյն փիլիսոփաներու, Մանիքեցիներու, մոզերու եւ զնոստիկեաններու դէմ գիտնականօրէն պաշտպանել: Անկ կողմանէ քրիստոնէական վարդապետութեան կը սպառնային հետզհետէ հրապարակելով յոյն փիլիսոփայական գրութիւնները. միւս կողմանէ՝ արեւելքէն, նոյն իսկ ի Քրիստոս հաւատքն փտանդուած էր մազդեզանց պարսիկ վարդապետութեամբն կամ մոզերու քէշուլը, զոր Հայ-

1 Հմմտ. ասոր դէմ բնագրին մէջ էջ 113 ծան. 1 որուն համեմատ Եզնկայ աւանդածն Միհր Ներսէհի 442ի հրովարտակին հետ բաւական տեղ կը համաձայնի: Ուրեմն Եզնիկ 442էն ետքը գրած ըլլալու է: Վերելայ թէ Հայերուն այս հրովարտակէն զատ ուրիշ գրաւոր աւանդութիւն մը ծանօթ չէր:

2 Տես այս մասին բնագրին մէջ էջ 156. ծան. 135 (որուն համեմատ հաւանական է որ Թէոդոս Ա. ըլլայ Եզնկայ ակնարկածը):

3 Յամին 428 Հայաստան զրկուեցաւ իւր ընդօժին համարուն Արտաշէս իշխանէն, եւ երկիրն Յոյներու եւ Պարսիկներու մէջ բաժանուեցաւ:

4 Վէբէր. „Katholik“, Մայնց 1898, էջ 214:

կական պետութեան նոր ինքնակալը՝ Պարսից Յուզ-կերա Բ. թագաւորը, նոյն իսկ բռնական միջոյնե-րով ի Հայս մեծանել կը ջանար: Աւելցուր նաև գնտափկեան Մարկիանի մելրութեան մուտքը. և այսպէս Ազգնիկ իւր գործը շորս մասի բաժնելու բառ ինքեան ինքնին կը պարտաւորէր:

Գործոյս Բ-Վ-Է-Է-Է-Ն մասին, սրուն վրայ ֆետաէր ևւ Աէրէր բնդարձակազոյնս գրած են, հոս միայն համառօտի կը խօսինք՝. այսինքն՝ Ազգնիկ Ա. Գր+Է մէջ գլխաւորաբար նիւթոյ յաւիտենա-կան՝ ևւ շարին գոյացական ըլլալուն հեթանոսական գրութեան գէմ կ'ելլէ: Բ. Գր+Է մէջ Պարսից քէ-շին երկարմատեան գրութեան գէմ կը կուտի, սրուն կը կցէ նաև ճառեր գիւտխօսութեան վրայ, հեթանոսական ճակատագրութեան ևւ քաղէա-կան աստղանշմարութեան գէմ: Գ. Գէր+Է կը խօսի յոյն փիլիսոփայական գոյրոյներուն վարդապետու-թեան ևւ յոյն փիլիսոփաներուն Աստուածաշունչի հետ շմարանոզ աստղագիտական կարծիքներուն վրայ, ի մասնաւորի Պիւթագորեան, Պլատոնի-կեան, Աերիպատիկեան, Ստոյիկեան ևւ Ապիլու-րեան գրութիւններուն վրայ, ևւ ասոնց վարդապե-տութիւնները կը հերքէ: Աւերջապէս Գ. Գր+Է մէջ նախ գնտափկեան Մարկիանի մելրութիւնը համա-ռօտի կը ներկայացընէ, ևւ յետոյ իւրօրօնի նախագատութեան գէմ կուտ կը մղէ:

Նիւթը գիւրաւ բմբունելու համար շորս գրե-րուն իւրօրօնի գլուխներուն բովանդակած նիւ-թին համառօտ ցուցակը գրած էմ: Ազոյնպէս Ազ-նկոյ յիշած Աստուածաշունչի տեղիքն (մեծաւ մա-սամբ Հ. Գալէմբեարեանէ գրուած) նշանակած էմ, ևւ ի վերջոյ գարձեալ ամբողջն ևւ քովէքով բե-րած գրած էմ:

1 Ըստ ֆետաէրի առ Նիրշէ, Հայրախօսութիւն Գ:

Եզնկայ գործոյն յեւրոպայ թարգմանու-
թեանս գործակիցն Հ. Գալէմբեարեան ի Կ. Պոլիս
իւր խնդրանքովն այսպէս կը գրէ՝.

«Եզնկայ առաջին տպագրութիւնն ի Զմիւռ-
նիս 1762, ունի յառաջարան մը՝ դրուած Կ. Պոլսոյ
Յակոբ Նշանասոր հոյ Պատրիարքէն († 1764):
Այստեղ կը յիշուի միայն՝ թէ Զմիւռնիոյ Աբրա-
համ Աբրեպիսկոսոսը Պատրիարքին իմացուցեր է,
որ Եզնիկ վարդապետի մէկ հետաքրքրական գործը
ձեռք բերած է, եւ Պատրիարքը նոյն գրքին վրայ
զմայրած՝ տպել տուեր է ի Զմիւռնիս: Նոյն տեղ
կ'իմացընէ Պատրիարքը՝ թէ ձեռագրին ընդօրինա-
կութեան սխալները սրբագրած (°) է, եւ թէ միա-
հետ գրութիւնը 76 գլուխներու բաժնած է:

«Թէ այս ձեռագիրն ինչ եղած է, գրուոր
ուսանդութիւն մը չկայ. կայ բերանացի աւանդու-
թիւն մը, թէ նոյնը 1845ի Զմիւռնիոյ մեծ հրդե-
ճին ժամանակ ոչը-ձ է: Եզնկայ այս գործոյն ուրիշ
մէկ ձեռագիրը չի յիշատակուիր բնաւ աշխարհի եւ
ոչ մէկ մատենագարանին մէջ, որոնց ցուցակներն
հրատարակուած կամ ծանօթ են: Նաեւ որեւէ
հեղինակ մ'այս մասին յիշատակութիւն չ'ըներ:»

«Եզնկայ երկրորդ տպագրութիւնը, զոր կա-
տարած են Վենետիկի Միսիթարեանք 1826ին ի
Վենետիկ, 18 տողեան փոքրիկ յառաջարան մ'ունի,
յորում սոյն տպագրութեան համար գործածուած
ձեռագրին վրայ սաշափ կ'ըսուի. «Օրինակ տպա-
գրիս ձեռագրեալ է ի թուիս Հայոց Զեմ, յոր
յանխորշելի վերպակաց տառիցն՝ որ ինչ ուրեք
յայտնի գուշակէրն՝ ուղղեալ, զկարեւորսն՝ որպէս
էր յօրինակին՝ աստղանիշ ներքոյ գրուցմեցար, եւ

1 Նամակ ի Կ. Պոլսոյ ի 15 Դեկտ. 1898:

* Վարձամ վ. (ԺԳ. դար) «Հարցմունք եւ պա-
տասխանիք» գրութեանը մէջ Եզնկայ ԻԳ. եւ ԻԵ. գլուխ-
ներուն յայտնի ակնարկութիւն կ'ընէ: Ծ. ԹԵՄԳՄ.

զանցողաւոր զմիահետ գրչագիրն արարաք ի զիրս եւ ի զլուխս:» Այս յառաջարանին համեմատ կր կարծուէր, որ վենետիկի Մխիթարեանց մատենադարանին մէջ կայ եզնկայ ձեռագիր մը, որ Քրիստոսի 1280 թուականին գրուած ըլլայ, եւ թէ այս ձեռագրին վրայէն վենետիկի առաջին տպագրութիւնն եղած ըլլայ: Վենետիկի Մխիթարեանք մինչեւ այսօր ալ աւելի յայտնի կերպով չբացատրեցին իրը, թէ եւ առիթներ հանդիպեցան:

«Յամին 1897 Սեպտ. վենետիկ գացի՝ եզնկայ ձեռագիրն հետազօտելու, որ եւ ինձ առանձինն բարեյօժարութեամբ թղլլ արուեցաւ: Եւ ահա խնդրական ձեռագիրն ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ Չմիւսնիոյ առաջին տպագրութիւնը, որ ձեռագրի մը հետ համեմատուած էր եւ ընթերցուածոյ տարբերութիւնները վրան նշանակուած: Ճակատին երկրորդ երեսին վրայ գրուած էր. «Եզնկայ գիրքս ուղղագրեալ ըստ ձեռագրի միւս՝ գրելոյ ի թուին Հայոց 21թ. ձեռամբ արացու գէորգի տէր յօհաննիսեան, եհաս առ մեզ յամին 1784 ի հսկա:» Այս ծանօթութիւնն ապահովապէս վենետիկի Մխիթարեանց այն ժամանակի մատենադարանապետին է: Օրինակին վերջը կը գրէ Գէորգ Տէր Յովհաննիսեան, որ նոյն համեմատութիւնը կատարած էր, իր իսկադրովը. «Շնորհօք եւ ողորմութեամբն աստուծոյ կատարեցի զգիրքս եզնկայ եւ ապիկար թուովմս վարդապետս ի վայելումն ամենագով վարդապետին ներսէսի, ի թուիս հայոց 21թ: Յորտպա եւ մք հայեցեալ ուղղագրեցաք զտպեալս զայս, եւ ձեռագիր օրինակն այն էր, յորմէ զտպեալն հանեալ էին ի թուականութեան հայոց ՌՄԺԱ. յիղմիր քաղաքին.» Այս ծանօթութիւնն երկու մաս ունի: Առաջին մասն (մինչեւ «ի թուիս հայոց 21թ.») թուովմաս գրչին է. իսկ երկրորդ մասն Տէր Յովհաննիսեանին՝ որ նոյնը տպագրութեան հետ համեմատած է: Այժմ յայտնի է ուրեմն՝ որ մի

միակ ծանօթ ձեռագիրն, զոր 1280ին թուվմաս Վ. րնդօրինակած է, Զմիւռնիոյ 1762ի առաջին տպագրութեան նախագաղափարն է, եւ թէ յետոյ Գէորգ Տէր Զովհաննիսեան նոյն ձեռագիրը վերբտօին համեմատելու համար ձեռքն ունեցած է, եւ թէ իր սրբագրեալ տպագիր օրինակը 1784ին Վենետիկի Մխիթարեանց մատենադարանը մտած է: Իսկ նախագաղափար ձեռագիրն այսօրս անհետացած է, կամ թերեւս 1845ին ի Զմիւռնիա այրած է: Երկրորդ ձեռագիր մը, — եւ ոչ իսկ հասուածներ — մինչեւ զայսօր երեւան եկած չէ:»

Հայ Բնագրի պատմութիւնը վրայ Հ. Գալէմքեարեան անձամբ այսպէս կը գրէ¹.

«Վ. Տղմաշտիկի: Առաջին տպագրութիւնը (272 էջ փոքր ճածալ) եղած է ի Զմիւռնիա յամին 1762 «ի տպարանի Մահտեսի Մարկոսի», Վ. Պալոյ Յակոբ հայ Պատրիարքին ձեռքով: Հրատարակիչը միահետ գրութիւնը 76 զլիսոյ բաժնած է եւ սրբագրութիւններ ներմուծած, որոնց մեծագոյն մասը կամայական եւ վրիպական է: Այս հրատարակութեան Վենետիկի հրատարակութենէն ունեցած տարբերութիւնները գրուած են Հ. Գալէմքեարեանի պատրաստած հայ Բնագրի քննութեան հրատարակութեան մէջ, զոր Վիեննայի Մխիթարեանք² քննական հրատարակութիւն մատենագրութեան եւ թարգմանութեան Նախնեաց Հայոց» հրատարակութեան Բ. Հատորին մէջ ի մօտոյ ի լոյս պիտի հանեն: Այս տարբերութիւնները սոյն թարգմանութեան մէջ նկատուցութեան առնուած են: Այս Վ. Տպագրութիւնն ստղտանելի է, եւ առանց Տէր Զովհաննիսեանի համեմատութեան»

¹ Անդ¹

² Ասոր Ա. Հար.ը լոյս տեսած է՝ Գաթրճեան-Տաշեան, Սրբագոն Պատարագամատոյցը Հայոց, Վիեննա 1897, Մխիթ. Տպ.¹

սկզբնապիւրը, մանաւանդ հայերէն լեզուի տեսակէտէն, շատ թերի պիտի մնար»¹:

¹Բ. Տղէր. Այս հրատարակութիւնը (298 էջ փոքր. 16 ամալ) Վենետիկի Մխիթարեանք կատարած են (գրքին վրայ հրատարակչին անունը չկայ. ուրիշ կողմանէ սակայն ծանօթ է, որ հրատարակչին է Հ. Արսէն Բագրատունի,) եւ իրենց տպարանս գրոշմած: Այս հրատարակութիւնը խնամքով եղած է՝, ինչպէս վերին ըսինք՝ նախագաղափարին հետ համեմատուած եւ ուղղադրուած Ա. Տպագրութեան վրայէն: Հրատարակութեանս եւ իր գաղափար օրինակին (իմ բրած) մէկ համեմատութիւնը կը ցուցնէ, որ ասիկա ալ իր գաղափար օրինակէն քանի մը՝ թէեւ ոչ կարեւոր, տարբերութիւններ ունի, եւ սրբագրութիւններ կատարուած են՝ առանց վրան ծանօթութիւն դնելու: Այս մասին տես յետոյ հայ բնագրին քննական հրատարակութեան մէջ:

²Գ. Տղէր. Ի Վենետ. Ճշգիւ Բ. Տպգր. վրայէն, ի բաց առեալ բնագրին մէջ քանի մ'ուղղադրական սրբագրութիւնները: Այս տպագրութեան վրայ թէեւ 1826 թուականը կայ, բայց 1850ին լոյս տեսած է:

³Գ. Տղէր. Ի Պարիս 1860, ի տպարանի Ճանիկի Արամեան, նոյն իսկ տպարանապետէն հրատարակուած (274 էջ փոքր 8 ամալ), Ճշգիւ Վենետիկի հրատարակութեան վրայէն տպուած, առանց սրեւէ շեղման կամ սրբագրութեան:

⁴Ե. Տղէր. դարձեալ ի Վենետիկի Մխիթարեանքի, Ճշգիւ Բ. Տպգր. համեմատ, ի բաց առեալ քանի մ'ուղղադրական շեղումները: Թուա-

¹ Գիւլբիէ անդ, էջ 253. Ծան. 1. «Այս տպագրութիւնը նախընթացէն շատ աւելի լուազոյն է՝ բնագրին սրբագրութիւններուն պատճառաւ»:

կանք թէեւ դարձեալ 1826 է, բայց ուրիշ կողմանէ յայտնի է որ 1863ին կատարուած է:

“Ձ. ՏԴԺԲ. Ի Կ. Պոլիս (274 էջ) 1864: Հրատարակիչ եւ տպագրիչ նոյն Արամեան, որ Գ. Տպգր. Ի լոյս հանած է: Գ. Տպգր. հաստատատպական (stereotype) հրատարակութիւնն է:

“Է. ՏԴԺԲ. Ի Կ. Պոլիս 1869: Ձ. Տպգր. հաստատատպական հրատարակութիւնը:

“Ը. ՏԴԺԲ. Ի Կ. Պոլիս (367 էջ) 1871: Տպագրիչ եւ հրատարակիչ Յ. Գալաֆեան. Պոլսոյ հրատարակութեան վրայէն տպուած: Այս հրատարակութեան համար բող կայ՝ թէ 1884ին վերափոխ տպուած ըլլայ. թէեւ ես շատ հետամուտ եղայ, բայց չկրցայ եւ ոչ օրինակ մը տեսնել:

“Թ. ՏԴԺԲ. Ի Կ. Պոլիս 1879. Գ. Տպգր. հաստատատպական հրատարակութիւնը:

“Ժ. ՏԴԺԲ. քննական. զայս պատրաստած է Հ. Գալէմբեարեան, եւ իմօտոյ պիտի հրատարակեն Վիեննայի Միտիթարեանք: Այս հրատարակութեան բնագիրը կազմուած է Տէր Յովհաննիսեանի վերոյիշեալ համեմատեալ բնագրին վրայէն, յետոյ համեմատուած Չմիւռնիոյ եւ Վենետիկի հրատարակութիւններուն հետ: Այլեւայլ բնագրայոյզներու սրբագրութիւններն որ դրքերու եւ յօդուածներու մէջ լոյս տեսած են, այն հրատարակութեան մէջ նշանակուած են եւ բնութեցուածոյ նոր սրբագրութիւններ եղած, որոնց մասին բնդարձակագոյն հայ բնագրին յառաջարանին մէջ պիտի խօսուի:”¹

Այս գրքին թարգմանութիւնը յանձն առնելու սկզբնապատճառն եղաւ իմ՝ յարգելի բարեկամս՝ Հ. Գր. Վ. Գալէմբեարեան... Միտիթարեանը,²

¹ Այս բնագրին, որուն ձեռագիրը պատրաստ է, այն թարգմանութեան հիմն եղած է:

² Նամակ ի Վիեննայէ ի 6 Փետր. 1897

որ նաև թարգմանութիւնն «—ընէց —» «բէ—գրէց»,
 մանաւանդ գծուարին եւ մթին տեղերը (ընկերա-
 կցութեամբ Ալեկնայի Մխիթարեան Հ. Ռափայէլ
 Ա. ի Պարոնչ) եւ ինձ Ալեկնայի Մխիթարեանց
 մատենադարանէն այս նիւթիս վերաբերեալ այլ-
 եւ այլ հրատարակութիւններ բնձեռեց: Թարգմա-
 նութիւնս, որ այսպէս մեծն —չի—տ—կց—ն—մբ
 կատարուած է, նորժամանակիս պահանջութեան
 համեմատ խափա հայ բնագրին կապուած է, որպէս
 զի կարելի բոլոր զերման ընթերցողին պայծառ-
 ցուցրնել Ազնկայ գրութեան սճն եւ ասութիւն-
 ները եւ անոր գաղափարներուն անարատ պատկերը:
 Ալեկնայի տպագրութեան վերջը կայ (էջ 299—
 313) «Խրատք», զոր մէջք ի բաց թողուցինք, վասն
 զի ասոնք Ազնկայ չեն, այլ Ս. Նեղոսի կր վերագրուին:
 Այս գրքի սրբանդակութեան վրայ քէտտէրի՝
 եւ Ալէրէրի՝ զեղեցիկ յօդուածներովը շատ բան
 ծանօթմանայէն ետքը, անշուշտ Աստուածաբաննե-
 րու եւ Հայրագէտներու եւս աւելի ցանկալի էր այլ
 եւս սոյն իրաւամբ մեծահամբաւ գրքիս «մբ—ող-
 բն—գրէրն բոս կարի բառական գրեմաներէն Ռարգի-
 ն—ն—մբ ալ կարդալ: Բառական թարգմանու-
 թիւնն ի մանաւորի հայերէն սորվող սկսնակներու
 շատ հաճոյական պիտի գայ: Արկասիրութիւնս ան-
 շուշտ բարեհաճ եւ համակրական քննութեան եւ
 բնդունելութեան կ'արժանանայ: Quod Deus
 bene vertat!

Փրոնշուէտովն, առ Դեկտեմբրի (Բաւարիա)
 ի 11 Մայիսի 1899.

ՎԱՆՈՆԻԿՈՍ ՊԱՏՈՒՈՅ ՅՈՎՀ. ՄԻԸ. ՇՄԻԴ
 ժողովրդապետ:

¹ Ֆեռաէր, առ Նիքոլ, անդ:

² Ալէրէր «Tüb. Quart.» 1896, էջ 463—489, եւ «Ka-
 tholik» 1898 Վ. էջ 214—230 եւ էջ 311—325: Ֆեռաէր եւ
 Ալէրէր նոյն տեղերն Ազնկայ քանի մը կատարները զերմաներէն
 թարգմանած են:

ՀԱՅԵՐԻՆ ՔՆՆԱԳԱՏՈՒԹԻՒՆԵՐ

ԷԶՆԿԱՅ ԳԵՐՄ. ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Եզնիկի Գերմաներէն թարգմանութիւնը:

Մեր անցեալ թղթակցութեանց մեկուն մէջ ըսած էինք թէ շնորհակալութեամբ ստացեր ենք Եզնիկի Գերմաներէնի թարգմանութիւնը՝ գործ Շմիտ քահանային, մի եւ նոյն ժամանակ խոստացեր էինք մեր գործակալութեան բոլոր ճիւղերուն մէջ գրել այդ թարգմանութեան մասին: Արդէն 15 օրէ աւելի է որ Եզնիկայ մասին գրեցինք եւ թարգմանելով զրկեցինք մեր բոլոր ճիւղերուն եւ ամէն լեզուով, իսկ եթէ մինչեւ այսօր հայերէն բան մը չգրեցինք պատճառը այն էր որ տեղը կը պակսէր միշտ:

Շմիտի անունն կրող գերմաներէն թարգմանութիւնը մեծ ութածալ հատոր մ'է 210 էջերէ բաղկացած. սկիզբը կը գտնուի ընդարձակ ներածութիւն կամ առաջաբան մը, իսկ վերջը կը գտնուին մի քանի համեմատութեանց ցանկեր Եզնիկի Ս. Կրքերէն առած օրինակներուն: Թուղթը եւ տպագրութիւնը պատիւ կը բերէ Ալեկնայի Մխիթարեանց տպարանին, այսինքն շատ մաքուր եւ զեղեցիկ է:

Գալով թարգմանութեան անմիջապէս ըսենք թէ նա մինչեւ այսօր եղած բոլոր թարգմանական փորձերուն ամենակատարեալն կրնայ համարուիլ, ոչ որովհետեւ հեղինակը յայտնի է իւր հայագիտութեամբ — Շմիտ՝ որչափ որ գիտենք մինչեւ օրս անձանօթ մ'է հայերէնի տեսակէտով — այլ մանաւանդ այնու զի նա իրեն օգնական ունեցեր է՝ ինչպէս ինքն ալ կը խոստովանի՝ Հ. Գալէվքեարեանը որ Եզնիկի վրայ ամենալուրջ քննադատութիւնները գրած է:

Մեր գաղափարը այն է թէ այդ թարգմանութիւնը կատարողը ոչ թէ Շմիտն է այլ Հ. Գա-

լէմբեարեանը, որովհետեւ շատ քիչ եւրոպացիներ կրնան գտնուիլ որ կարենան Եզնիկի արքայական բարձր ոճը հասկնալ. — մենք դժբախտաբար փորձառութիւնը ունեցեր ենք մի քանիսին վրայ: — Եզնիկը միայն այն կրնայ պէտք եղածին պէս հասկնալ, որն երկար տարիներ անով զբաղած է, զայն ուսումնասիրած է՝ որպիսին է շ. Գալէմբեարեանը, իսկ Շմիտ՝ հաւանականաբար՝ զերմաներէնի ոճը սրբազրած կը լինի — թէպէտ մեր լրատին համեմատ շ. Գալէմբեարեանը լաւ զերմանագէտ ալ է: — Եւ արդէն դրքին մէն մի էջին ծանօթեանց մէջ Միխիթարեան Ա. շօր անունը կը յիշուի:

Աւերջացնենք ըսելով թէ Գալէմբեարեան-Շմիտ թարգմանութիւնը շատ զեղեցիկ եւ գնահատելի գործ մ'է, այնու զի մեր մատենագրական ամենայայտնի փառքերէն մին կը ծանօթացնէ Եւրոպայի:

Այս առթիւ յիշենք թէ քիչ ատենէն — եթէ Տէրն կամեացի — Բարիկ պիտի սկսի հրատարակուիլ Եզնիկի հայերէն աշխարհաբար թարգմանութիւնն ալ, որն չորս ուրոյն հատորներ պիտի ունենայ:

ՄԵԼԻՔ Ս. ԳԱԿԻԹ-ԲՆԿ

Paris-Nouvelles, 7 Մայիս 1900:

Paris-Nouvelles, Մայիսի 7ի թուէն առնելով տեղեկութիւններ հրատարակեցին՝

Արեւել (թ. 4311), Բն-շնդի (թ. 1081), Ծ-դի (153), Ս-ր-ն-դ-ի (357), երեքն ալ 29 Ապրիլ 1900 թուականաւ:

Քննադատութիւնը երեւցան նաեւ հետեւեալ հայերէն թերթերուն մէջ՝ Հանդէս Ամբարտեայ, 1900 թիւ 5—6. Մ-ի- 1900 թիւք 24, 28, 31, որուն պատասխանուեցաւ նոյն թերթին մէջ թիւք 26, 30: Բն-ր-ն, 1900 թ. 30:

ԵՐԲՈՎԵԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԻ ՔՆՆԵԿԸՏՈՒԹԻՒՆՔ
ԵԶՆԿԱՅ ԳԵՐՄԱՆԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՎՐԱՅ

1.

Նզնկայ Ընդդէմ աղանդոց:

(Մենադատութիւն N. Bonwetschի:)

Արդէն շատնց ծանօթ էր՝ թէ հին եկեղեցւոյ հերեախիտներու պատմութեան համար թանկագին աղբիւր մըն է հայազգի Նզնկայ «Ընդդէմ աղանդոց» զիբբը, որ նաեւ անոր ազգակիցներէն մեծապէս զնահատուած է՝ իբրեւ հայ մատենագրութեան սկիզբէն դարուն յատկապէս դասական երկը: Բայց զժբախտաբար մինչեւ այսօր, — թող ֆլորիվալի գաղղիներէն անբաւական թարգմանութիւնը, Պարիս 1853, — չկար ամբողջ գործոյն թարգմանութիւնը, այլ միայն մէկ քանի հատակատրները: Արդ ուրեմն ֆրօնշտէտտի ժողովրդապետ Յովհ. Միքայէլ Շմիդ ըստ կարի բաւական թարգմանութիւն մ'ի լոյս հանեց՝* Շմիդ, որ ծանօթ է իբրեւ թարգմանիչ «Յաճախագատում Ս. Գր. Լուսաւորչի», զբքին (Ռէզէնսբուրգ 1872) իւր թարգմանութիւնը կատարած է վիեննայի Մխիթարեան տպարանի վարչին եւ այժմ նոյն Մխարանութեան Կ. Պոլսոյ վանատան Մեծաւորին՝ Հ. Գրիգորիս Վ. Գալէմբեարեանի պատրաստած, բայց տակաւին լոյս չտեսած

* Des Wardapet Eznik von Kolb Wider die Sekten. Aus dem Armenischen übersetzt und mit Einleitung, Inhaltsübersichten und Anmerkungen versehen von Joh. Michael Schmid, Pfarrer in Frohnstetten, Ehrenkanonikus an der griechisch-melkitisch-katholischen Kathedralkirche von Panéas (Caesarea Philippi)-Wien 1900. Druck und Verlag der Mechitharisten-Congregation. X, 210 S. 6 Mk.

Հոյ բնագրին վրայէն: * Ը. Գալէմքեարեան Շմիգի
 Թարգմանութիւնը, մանաւանդ գծուարին կտոր-
 ները կարգացած եւ սրբագրած է: Ը. Գալէմ-
 քեարեանի հրատարակութեան, որ լոյս պիտի
 տեսնէ «Քննական հրատարակութիւն մատենա-
 գրութեան եւ Թարգմանութեան նախնեաց Հայոց»,
 գործոյն մէջ, հիմն եղած է Գէորգ Տէր Յովհան-
 նիսեանի՝ 1280ին գրուած եւ այժմ կորսուած
 կամ հաւանաբար այրած մէկ գրչադրին հետ համե-
 մատելով պատրաստած բնագիրը, որ եւ 1784ին
 Վենետիկի Միթիթարեանց մատենադարանը մտած
 է, եւ ասոնց 1826ին հրատարակած տպագրու-
 թեան հիմն եղած: (Եզնկայ առաջին անբաւական
 տպագրութիւնն՝ եղած է վերոյիշեալ ձեռագրին
 վրայէն 1762ին ի Զմիւռնիա:) Ը. Գալէմքեարեան
 նաեւ ցոյց տուած է («Հանդէս Ամսօրեայ», Թեր-
 թին եւ իւր առանձին տպագրութեան մէջ, որոնք
 ինձ անմատչելի են,) թէ Եզնիկ իւր գործոյն մէջ
 ձեռնարկ երկեր գործածած է, եւ ըստ մասին պար-
 զապէս Թարգմանած: Գլխաւորաբար գործածած է
 Արխաիդէս, Հիպոդղիտոս, Մեթոդիոս եւ Բար-
 սեղ: Ը. Տաշեան «Մատենագրական մանր ու-
 սումնասիրութիւնը» Վիեննա 1895 (ինձ անմատ-
 չելի) ասոնց վրայ աւելցուց նաեւ Եպիփանոս
 Panarionը, իբրեւ Եզնկայ գործածած աղբիւրնե-
 րէն մէկը: Եզնկայ գիրքն ըստ Վէրէրի (Tüb.
 Theol. Quart. 1897 էջ 367—, Եզնկայ «Ընդդէմ
 ազանդոց» գործոյն յօրինման ժամանակն ու
 վաւերականութիւնը,**) գրուած է 441ին կամ
 445—448ին մէջերը: Սոյն հնագոյն գրքերէն փոխ-

* «Հայ բնագրին վրայէն», այստեղ տպագրական
 վրիպմամբ դուրս է մնացեր, եւ նոյն Theol. Literatur-
 blatt Թերթին յաջորդ 20դ թուին մէջ (էջ 240) ծանօ-
 թացուեր է: ԺԱՆ. ԹԱՐԳՄ.

** Հայերէն Թարգմանութիւնը տես «Հանդէս Ամ-
 սօրեայ», 1898, էջ 22, 110, 201: Ժ. ԹԱՐԳՄ.

առութեամբ՝ Եզնկայ գրքին արժեքն էապէս կը բարձրանայ մեզի համար, ինչպէս նաեւ թարգմանութեան արժեքը, որ նոյն փոխառութիւնները մեզի մատչելի կ'ընէ: Ֆէտտեր Եզնկայ Արիստիգէսէ կախում ունենալն առանձինն հետազօտեց (Tüb. Theol. Quart. 1894 էջ 529 «Արիստիգէսի վկայութիւններ հայ մասենագրութեան մէջ»): Ֆէտտեր կը հաւանի շ. Գալէմքեարեանի՝ թէ Եզնկայ ջատագովութիւնը Ա. Գիրք Գ. բնագէտ արեգական, լուսնայ, հողմայ, հրոյ, երկրի եւ ջրոյ երկրպագութեան, աչքի զարնող համաձայնութիւն մ'ունի Արիստիգէայ (4—6, էջ 339—հրատկ. Seeberg,) հետ, (որուն մէջ սա կարգաւ է՝ երկիր, ջուր, հուր, հողմ, արեգակն, լուսին,) եւ հետեւաբար պէտք է բնդունիլ՝ թէ Եզնիկ Արիստիգէսէ կախում ունի նոյն տեղ: Բայց այս ցուցումը կը բարձրանայ ալ յառաջ մինչեւ հրեական ջատագովութիւնը. համեմատէ օրինակի համար իմ հրատարակութիւնս «Յայանութիւն Աբրահամ», Գ, էջ 18—, ուր հուր, ջուր, երկիր, արեգակն եւ լուսին (հողմ կը պակսի) իրարու կը յաջորդեն, եւ Մեկնութիւնն Midrasch Bereschit rabba Ծննդոց ԺԱ. 28 (Վիւնչի թարգմ. էջ 172—): Բայց շատ շատ աւելի նշանաւոր է Եզնկայ Մեթոդիոսէն օգտուելը: Իրօք Մեթոդիոսի «Վասն անձնիշխանութեան» գիրքը, ինչպէս Եւսեբիոս եւ Ադամանտիոս ի Գիմառնութեանն, այսպէս նաեւ Եզնիկ իբրեւ իբրեւ իբրեւ իբրեւ իբրեւ թարգմանութեամբ իւր երկին մէջ (առանց անունն յիշատակելու) առած է: Ասիկա շատ կարեւոր է մանաւանդ Մեթոդիոսի գրքին հատածներուն համար, որոնք միայն հին սլաւական թարգմանութեամբ մեզի հասած են. Եզնիկ Ա. գիրք Գ—ԺԳ եւ Գ. գիրք ԺԵ զՄեթոդիոս (վասն անձնիշխանութեան Գ—ԻԱ եւ ԻԲ 3 ցվերջ) բնդօրինակած է: Հին սլաւական

Թարգմանութիւնը բնականապէս աւելի հաւատարմութեամբ բառ առ բառ թարգմանուած է քան Եզնկայն, սակայն վերջնովս կարելի է առաջինն ստուգել. եւ նաեւ սկզբնագիրը կազմելու համար Եզնկայ թարգմանութիւնն աննշանակ պիտի չըլլայ: Թերեւս Շմիդի թարգմանութեամբ կարելի պիտի ըլլայ Եզնկայ աղբիւրներուն ուսումնասիրութիւնն ալ յառաջ տանիլ եւ նորանոր արդիւնքներ ձեռք բերել: Շմիդի թարգմանութեան գիտնականորէն յաջողեալ ըլլալն ի վիճակի չեմ վճռելու, բայց անոր վրայ մեծ վստահութիւն ունիմ: Սոյն թարգմանութիւնն յամենայն դէպս ուրախութեամբ եւ շնորհակալութեամբ ընդունելու է. վասն զի նոյնն արդեամբք Եզնկայ երկին վրայ անգրագոյն հետազօտութիւններ կը հրաւիրէ:

N. Bonwetsch.

Theol. Literaturblatt, Leipzig 1900, Nr. 19.

2.

(Տննադատութիւն P. Vetterի:)

Իբր 1760ին Չմիւռնիոյ մէջ հայերէն ձեռագիր մը գտնուեցաւ, որ կը բովանդակէր Եզնկայ կողբացւոյ՝ Ե. դարու առաջին կիսուն անուանի հայ «Թարգմանչին» մինչեւ այն ատեն անծանօթ մէկ գործը, այն է «Ընդդէմ աղանդոց» գրութիւնը: Ասիկա 1762ին Չմիւռնիա տպագրեցաւ: Այս Ա--Ղին հրատարակեցին յաջորդեցին ուրիշ ութը հրատարակութիւններ. իսկ տասներորդ քննական շրատարակութիւնը, զոր բազմարդիւն հայ գիտնականն Հ. Գր. Ա. Գալէմբարեան պատրաստած է, մօտերս լոյս պիտի տեսնէ: Սակայն սոյն հրատարակութիւններուն թուոյն չի համապատասխաներ թարգմանութեան թիւը: Եզնկայ ջատագովական գրութիւնը մինչեւ այս գերմ. հրատարակութիւնը՝ իբրեւ ամբողջական գործ մի անգամ

միայն թարգմանուած է, այն է ի դաղղիերէն՝ ի ձեռն Լը Վաեան դը Ֆլորիվալի (Պարիս 1853): Բայց այս թարգմանութիւնը շատ թերի էր եւ անճիշդ: Անոր համար նոր՝ մանաւանդ գերմաներէն թարգմանութեան լոյս տեսնելն ուրախութեամբ կ'ողջունենք: Եղնիկը լաւ թարգմանել գիւրին գործ չէ: Անոնիկոս Շմիգ, որ արդէն ծանօթ է հոյ շայրերու գործերէն կանխաւ հրատարակած թարգմանութիւններով՝ (Ճառք Յովհ. Գանդակունւոյ 1871. Յաճախապատում ճառք Ս. Գր. Լուսաւորչի 1872) այս գործին ատակ կը տեսնուի: Իւր թարգմանութիւնը, որուն աշխատակցած են երկու գիտնական Միխիթարեաններ՝ Հ. Գր. Վ. Գալէմքեարեան եւ Հ. Ռաֆ. Վ. Պարոնչ, բառական է, խնամեալ, իւրաքանչիւր կտոր լաւ կըսուած, եւ այսու հանգերձ՝ ընթեռնելի գերմաներէն գրուած, եթէ ի բաց առնուս քանի մ'անհարթ կտորները: Ար կարծենք թէ թարգմանիչն այս գործով Աստուածաբաններն ու Մատենագրայոյց պատմաբանները, որոնց այժմ մատչելի եղաւ բովանդակ հայրախօսական մատենագրութեան մէջ եղական սոյն ջատագովական գրութիւնը, մեծ շնորհակալութեան պարտական կացոյց: Շմիգ թարգմանութեանս սկիզբը դրած է Ներածութիւն մը, ուր Եղնիկայ վրայ ցայսօր գրուածներուն եւ հոյ բնագրին հրատարակութեան վրայ ամբողջական տեղեկութիւն կու տայ: Ար ցանկայինք սակայն՝ որ կէտ մ'ալ ուշագրութեան առնուած ըլլար, այսինքն գրքին վաւերութեան խնդիրը: Վասն զի ջատագովական հրատարակութեանս հրապարակ ելլելուն արտաքին պարագաներն այնպիսի են, որ ի հարկէ կասկած մը յառաջ կու գայ՝ թէ մի գուցէ կեղծ գրութիւն մ'ըլլայ: Բնագիրը մի միակ ձեռագիր մ'ունի, որ իբր 150 տարի յառաջ բնաւ մէկու մը ծանօթացած չէ: Եւ այս մի միակ ձեռագիրն ալ այնուհետեւ

անհետացած է, հաւանաբար Չմիւռնիոյ 1845ի մեծ կրակին մէջ այրելով: Սոյն ձեռագրին հնութեան մասին տրամաբանելով միայն կարելի է եզրակացընել՝ թէ ք. ի 1280 թուականը կը կրէր: Գարձեալ 1762էն յառաջ բովանդակ հայ մատենագրութեան մէջ Եղնիկէն կտոր մը բնաւ յառաջ բերուած չէ, եւ նոյն իսկ սոյն գրութեան գոյութեան վրայ վկայութիւն մը չկայ: Ուրեմն ասոր արտաքին վիաներ կը պակօին բոլորովին: Այնուհանդերձ գրութեանս վաւերութեան վրայ բնաւ տարակուսելու չէ. վասն զի այստեղ ներքին պատճառներն այնպէս համոզելչ են, որ վաւերութիւնը մինչեւ իսկ յայտանդիման կը կացուցանեն: Այս ներքին պատճառները հիմնովին յառաջ բերած է ժամանակին Սիմն Վէրէր Տիւրինդէնի Quartalschrift թերթին մէջ (1897, էջ 367—398): Սոյն հիմնական յօդուածը կը ծանօթացընէ Շմիդ էջ 5. բայց կը կարծենք թէ իւր բնութեցողներն երակտապարտ բրած կ'ըլլար՝ եթէ Վէրէրի ցուցումներուն մէկ հոծ ամփոփումն բնէր: Այս ցուցումները թերեւս կարելի է առաւել բազմացընել մտադիր ընելով՝ որ Եղնիկ արտաքոյ կարգի յաճախ կ'ակնարկէ Աստուածաշունչի ասորերէն թարգմանութիւնն եւ Եօթանասնից թարգմանութեան հետ ալ յարաբերութեան մէջ է: Հեղինակը միայն այն ատեն կրնար այսպէս վարուիլ, երբ կարենար ենթադրել՝ որ իւր աստուածաբան ընթերցողներն Աստուածաշունչին թէ ասորի եւ թէ յոյն բնագիրներուն լաւ տեղեակ են: Ե. գարուն կարելի էր ասիկա, բայց այնուհետեւ ոչ: Նաեւ միտ գնելու է՝ որ Զատագովիս գործածած ասորի բնագիրը Պեշիտթայի հետ չի համաձայնիր: Գեթ հեղինակը Յոր ԻՁ 7, զոր՝ Գիւրք Բ 25 ասորի բնագրէն հայ թարգմանութեամբ յառաջ կը բերէ, չէր կրնար ճշտ բայը կարգացած ըլլալ, ինչպէս ունի Պեշիտթայ. ապա թէ ոչ՝

Թարգմանութիւնն ուրիշ կերպ բլլալու էր: Պար-
 ձեալ ասորի յ֊Թին (Jod) տառադարձութիւնը
 հայերէն յով կը կատարէ, ինչպէս Եզն. Պիբբ Պ,
 7 կը տեճնուի, որ Թէեւ Ե. դարու գործ բլլալու
 նշան չէ, սակայն յամենայն դէպս հնագոյն ժա-
 մանակի մը կը վերաբերի, երբ հայերէն յ' բառի մը
 սկիզբը տակաւին իբրեւ հագագային չէր հնչուեր:
 Վաւերութեան անուղղակի ցուցում մըն է նաեւ
 այն՝ որ հեղինակը բաղմաթիւ հեղինակներ գործ-
 ածած է, ինչպէս ցայժմ ապացուցուած է,
 (Արիստիդէս, Հիպոտղիա, Մեթոդիոս, Բարսեղ,
 Եպիփան.) վասն զի ասոնք առանց բացառութեան
 Ե. դարու Հայերեր են:¹

Շմիդի Թարգմանութիւնն, ինչպէս ըսինք,
 խնամեալ եւ ճիշդ է: Ներուի մտադիր ընել քանի
 մը տեղերու՝ սրանց մէջ կը կարծեմ Թէ սխալմունք
 մ'ըլլայ: Եզնիկ Ա. Պիբբ 5 (էջ 34) ես սապէս կը
 Թարգմանէի „ja, auch theilbar wäre er (Gott),
 wenn sie (die Materie) in ihm, wie in einem
 Orte, wäre“. Ա. 12 (էջ 50) „als Anfang des
 Bösen bezeichnen wir also den Neid, und
 zwar den Neid ob der grösseren Ehrung...
 und das Böse, ausgegangen vom Ungehorsam
 des Menschen“. Ա. 19 (էջ 65) „aber obwohl
 Gott die Macht hatte, seiner Geschöpfe (Թէ
 պէտք է բնագիրը յոքնակի կարգալ՝ յայտնի է
 յաջորդ շնորհաբառէն) Ringkampf mitanzusehen“.
 Ա. 23 (էջ 76) „schickte er ... die Engel in
 Menschengestalt nach Sodom...“ Ա. 28

¹ Ուրիշ աղբիւր մը, եւ այն՝ ասորերէն գրուած,
 վերջերս ցոյց տուաւ Ա. կարրիեր (ի Թերթին Հանդէս
 Ամօրեայ, Վիեննա 1900, էջ 183—186): Այս աղբիւրը
 նաեւ ասորի հեղինակ մը յՎ. դարուն՝ Թէոդոր Բարխունի
 գործածած է: Կը կարծենք Թէ կարրիեր ասով մասնացոյց
 ըրաւ անդրագոյն գիտերու ճամբան:

(էջ 82) „ein Wahn ist es, dass sie sagen“ (փինկ. vergeblich ist es). Բ. 3 (էջ 97) „beide sind Qualitäten, die aus Zufälligkeiten hervorgehen“ (դէդդ կը կրկնուի վարը Բ. 6 ապահովապէս Zufälligkeit իմաստով, եւ նաեւ Շմիդ նոյնտեղ շատ ճիշդ կը թարգմանէ „Accidens“ բառով). Գ, 7 (էջ 185) կ'ուզէի նով յունարէն յը շինմանալ, այլ հայերէն ն յետադաս մասնիկը, իբրեւ ներկայացուցիչ յունական յօդին: Եզնիկ *οὐρανόν* եւ *οὐρανῶν* զանազանութիւնն ընել շ'ուզեր, այլ *τρίτου* եւ *τοῦ τρίτου* զանազանութիւնը:

Ի վերջոյ ներուի նաեւ հրատարակութեան ձեւին վրայ քանի մը դիտողութիւն ընել: Էջ 19էն սկսող գերմաներէն բնագրին լուսանցքը գրուած են Վենետիկի 1826ի տպագրութեան էջերն ալ: Ասիկա շատ գործնական բան է: Գերմաներէն բնագրին եզերքը կայ նաեւ տողերու թուահամարները, որ նոյնպէս շատ գովելի է. բայց այս թուահամարներն իւրաքանչիւր էջին նոր շեն սկսիր հաշուելիլ, ինչպէս սովորութիւն է, այլ կը շարունակուին անընդհատ՝ նոյն իսկ իւրաքանչիւր Գիրքն ամբողջ, այնպէս որ ջատագովութեանս Ա. Գիրքն 2025 տող ունի: Տողերու թուարկութեան այս կերպը կարծենք տարօրինակ պիտի դանեն մեզի հետ ուրիշ ընթերցողներ ալ: — Մ. Խորենացի ըստ գրոց եւ զլսոց վկայութեան չի բերուիր, այլ նոր հրատարակութեան եւ թարգմանութեան իջաթիւերով: Բայց յայտնի է որ ասով ընթերցողին դժուարին կ'ըլլայ նոյն տեղը բանալ նայիլ, մանաւանդ որ միշտ միեւնոյն հրատարակութիւնն ալ չի գործածուիր. զոր օր. էջ 67 Վենետիկի 1881ի հրատարակութիւնն յառաջ կը բերուի, իսկ էջ 83 1827ի հրատարակութիւնը: — Ար կարծենք թէ ուղիղ յօրինուածութեան հակառակ կը գործուի՝ երբ էջ 79

արևելք բառին մեկնութեան մէջ ոչ թէ բնագիր
(Փաւստոս, Մ. Խոր.) վկայութեան կը բերուի,
այլ երկրորդական հեղինակներ: — Աստուածա-
շունչին վկայութիւնները մեծ խնամով ստուգուած
եւ նշանակուած են. այս վկայութիւններէն միայն
մէկ երկուքին վրայ դիտողութիւն կ'ընենք: Էջ
124 բնագրին խօսքին նկատմամբ՝ թէ թագաւոր-
ներու կարգն Յուդայէն սկսեալ կը շարունակուի
«մինչեւ ցՄակարէացիսն», Մակարայեցւոց գիրքը
ցոյց կը տրուի: Բայց այս ճիշդ չէ, վասն զի Մա-
կարայեցւոց գրքերուն մէջ մակարայեցի թա-
գաւորներուն վրայ այլ եւս չի խօսուիր: Մակ.
Ա. Գիրքը կը վերջանայ Յովհ. Հիւրկանոսով:
Բայց ասիկա տակաւին թագաւոր չէր, այլ իւր
որդին Արիստաբուղ առաջին անգամ թագաւոր
կոչուեցաւ: Էջ 127 փինկ. Բ. Մնաց. ԼԶ 22
գնեւու՝ յայտնի է որ Եսայ. ԽԳ. 28 գնեւու էր:

Tübingen.

P. Vetter.*

„Allgemeines Literaturblatt“, 1. Sept.
1900, Nr. 17, Wien.

3.

(Բննադատութիւն A. Meilletի):

Մատեանս կրկին պատճառաւ արժանի է
ծանուցուելու. նախ՝ վասն զի լաւ է, եւ երկրորդ՝
վասն զի կը բովանդակէ երկու թանկագին խոս-
տումներ. այսինքն՝ Մատեանս առաջին հատորն է
Հայերէնէ թարգմանութիւններու շարքի մը, որուն
ձեռնարկած է վիեննայի Մխիթարեան Միաբա-

* Բացի այս ընդարձակ քննադատութենէ Պրոֆ.
Փէտտէր Եզնկայ սոյն թարգմանութեան վրայնոյն իմաս-
տով տեղեկութիւն տուած է ի թերթսն՝ Litterarische
Rundschau (Freiburg) 1901, Sept. Nr. 9, եւ Theologische
Quartalschrift, 1901 էջ 447-8.

ԺԱՆ. Թ.

նութիւնը, եւ որուն գիտնական արժէքը ծանօթ է: Յառաջարանն ալ կը ծանուցանէ՝ թէ նոյն Միաբանութիւնը բնագիրներու քննական հրատարակութիւններու շարք մ'ի լոյս պիտի բնծայէ: Ծանօթ է որ հայ բանասիրութեան համար ամէնէն աւելի կարեւոր են քննական հրատարակութիւններն. արդէն Շմիդ քահանային հրատարակած թարգմանութիւնը կատարուած է... 2. Գալէմբեարեանի Եզնկայ նոր մէկ հրատարակութեան համար հաւաքած նիւթերու օգնութեամբ, որ հրատարակութեան շուտով լոյս տեսնելը ցանկալի է:

Թէեւ Եզնկայ գիրքը կրօնի պատմութեան տեսակիտով այնչափ հեռաքրքրական է, սակայն լաւագոյն թարգմանութիւն մը չգտնուելուն՝ մինչեւ ցայժմ ըստ արժանւոյն ուսումնասիրուած չէր. ամէնքը միաբան կը վկայեն՝ թէ Լըվայեան դը Ֆլորիվալի թարգմանութիւնը բոլորովին անբաւական էր: Ընդ հակառակն Շմիդի թարգմանութիւնը նշանաւոր է, որ կատարուած է վերջին աստիճանի խնամքով, բարեփոխուած Միսիթարեան Հայրերէն ամէնէն նշանաւորներու աշխատակցութեամբ, մինչեւ կրցաւ 2. Տաշեան նոյնն յանձնարարել ջերմապէս: Ինչպէս այս կարգի ամէն աշխատութիւններու մէջ՝ բնական է որ լաւ խուզարկող մը կարենայ գտնել թեթեւ վճիպակներ: Չենք իմանար, զոր օրինակ, թէ ինչո՞ւ Շմիդ միշտ Zrován կը գրէ, եւ ոչ՝ Zruán. Անտարակոյս լաւ կ'ըլլար ծանօթութիւն մը դնել՝ թէ (թարգմանութեան) էջ 98 վարի նախագասութիւնը՝ Denn auch Zrován... բնական վիճակի մէջ չէ, եւ անկարելի է կանոնաւոր շարադասութիւն մը կազմել. նոյն տեղը գէթ բառ մը կը պակսի, բնագրին բացատրութիւնն ամէն տեղ իւր նկարչական անպաճուճութեամբը ներկայացուած չէ: Էջ 106 Շմիդ կը թարգմանէ՝ der erste... stösst die anderen... ab, մինչդեռ բնագիրն ունի՝ (« առաջին անկեալ սերմնն զայլն

իրբեւ զաւելորդս ի բաց թքանէ,») le premier . . . crache les autres.* Էջ 204 ստուգիւ մարի հաստ թիւն կայ, das neue Testament hält er für fremd dem alten und dem was darin geredet wurde (նոր կտակարանքն օտար կը համարի հնէն, եւ ասոր մէջ բտուածէն), որ իրապէս բլլալու է՝ et a celui qui y a parlé (եւ անոր մէջը խօսողէն), ինչպէս մասնանիշ կ'ընէ յոյն բնագիրն՝ որմէ Եղնիկ թարգմանած է, եւ ինչպէս կը պահանջէ հայ բնագիրը («չնոր կտակարանս օտարափ համարի ի հնոյն եւ յայնմանէ որ ի նմայն խօսէր»),** վասն զի ՆՃ-յն կրնայ այստեղ միայն նոր կտակարանը ցուցնել, հին կտակարանը՝ որ այս կտորին

* Բնագրին «ի բաց թքանել», քստին վրայ է խնդիրը. մինչդեռ գերմ. թարգմանութեան մէջ նոյնն այլաբանական իմաստովն առնուած է եւ «ի բաց մերժել, վանել», թարգմանուած է. մեծայարգ գիտնականն Meillet լաւագոյն կը նկատէ նիւթական իմաստին համապատասխանող cracher, գերմ. ausspucken բառով թարգմանել:

ԺԱՆ. Թ.:

** Ուրեմն յարգելի քննադատին համեմատ այս կտորը հասկընարու է՝ «նոր կտակարանքն օտար կը համարի հնէն, եւ նոր կտակարանին մէջ խօսողէն»: Այս մեկնութիւնն անիմաստ կ'երեւայ. վասն զի Մարկիոն նոր կտակարանը կ'ընդունի եւ գծեսուն՝ նոր կտակարանին հետեւաբար կարելի չէ որ նոր կտակարանին հետեւաբար մերժէ: Եւ շատ կարեւորութիւն չունի յարգելի գիտնականին մտադիր ըրած նմայն եւ սմայն ցուցականներու տարբերութիւնը: Եզնիկ ուրիշ շատ տեղեր կը զործածէ զառնք իսունիսունն, այսպէս նա ըսուած է փոխանակ սա ըսելու՝ հայ բնագիրէջ 16 տող 11, էջ 76 տող 19-26, էջ 77 տող 18, էջ 172 տող 20-25 եւ այլն:

Յարգելի քննադատն Մէյէ 27 Օգոստոս 1901 թուակիր թղթեկովը կը ծանուցանէ մեզ, թէ ինքը յիշեալ խօսքով կ'ուզէր ըսել՝ հին կտակարանին մէջ խօսողէն:

ԺԱՆ. Թ.:

Մէջ յիշուած է, պէտք էր «մայն բառով ցուցուիլ :
— Ինչպէս կը տեսնուի՝ այս քննադատութիւն-
ները շատ շնչին բաներ են եւ նուազ կարեւորու-
թիւն ունին :

Բնագրին կցուած ծանօթութիւններն ալ մեծ ծառայութիւն պիտի մատուցանեն, բնագրի տարբերութիւններուն մէկ մասը նշանակուած է ծանօթութիւններու մէջ, որով կարելի է աւելի համբերութեամբ սպասել խոստացուած հրատարակութեան : Ծանօթութիւններուն մէջ կը զբառնենք նաեւ Գալէմբերեան, Թորոսեան, Գարեգին եւ Տաշեան Հայրերուն համեմատ նշանակուած այն յոյն հեղինակները, զորոնք Եղնիկ թարգմանած կամ որոնց նմանած է : Պատմական եւ մեկնողական ծանօթութիւնները նուազ կարեւորութիւն ունին, եւ ցոյց չեն տար միշտ բնագրի համարութիւն մը, եւ ոչ ալ խորթութեանց քննադատութիւն մը : Օրինակի համար հետաքրքրական էր յիշատակել էջ 89 եւ յջող. որ արդէն Նէօլգէկէ ցոյց տուած է (Festgruss an R. von Roth, էջ 34) թէ Եղնկայ յիշատակած զրուանեան վարդապետութեան համառօտութիւնը միաբան է ասորի բնագրիներուն. կարրիերի վերջին անգամ գտած Բար Խունիի բնագիրը, որ յաճախ բառ առ բառ կը համապատասխանէ Եղնկայ բնագրին, պայծառապէս հաստատեց Նէօլգէկէի գիւտին արժէքը : Էջ 93 ծանօթութեան մէջ Շմիգ ցոյց կու տայ եւ կը թարգմանէ Եղիշէ պատմագիրը, ուր աւանդուած են զրուանեան վարդապետութիւնները, բայց Եղնկայ եւ Եղիշէի էական մէկ տարբերութեան մտադիր չ'ընեն : Եղնկայ քով Որմիզգ եւ Արհմն մօր մ'արգանդէն կ'ելլեն, իսկ Եղիշէի քով նոյն իսկ Չըուանայ արգանդէն : Եղնկայ աւանդածն ասորի հեղինակներու քով ալ կը գտնուի, իսկ Եղիշէի աւանգածը Թէոդորոս Մոպուեատացւոյ քաջածանօթ բնագրին մէջ. այստեղ շմիգանութիւն մը կայ, որ

կը դժուարացընէ մասնաւորապէս երկուքին ազ-
բիւրներն որոշել: Ամիդ չէ թէ միայն այս կէտք չէ
լուսաւորեր, այլ եւ Եղեշէն սխալ թարգմանելով
կը ջնջէ նոյնը. Als auch der andere Sohn ge-
boren war (երբ միւս որդին ալ ծնաւ) կը գրէ,
մինչդեռ բնագիրն ունի՝ lorsqu'il (Zruan) eut
enfanté l'autre fils («իբրեւ ծնաւ զմեւ եւս
որդի», [երբ զմեւ որդին ալ ծնաւ (Չրուան)]),
որուն դէժ առարկութիւն մ'ընել կարելի չէ:

Այս մասնական կէտերն որպիսի ալ ըլլան,
թարգմանութիւնն ընդհանրապէս վատահոթիւն
պէտք է որ ներշնչէ եւ պիտի ըլլայ Եղեշայ վրայ
կատարուելի ուսումնասիրութիւններու խարխիւր,
որ կը պակսէր: A. Meillet.

Revue critique, 12 nov. 1900, Nr. 46.
p. 374—376.

4.

(Բննադատութիւն S. Weberի:)

Անցեալ ամառն հասունացուց մատենա-
գրական ձեռնարկութեան մը առաջին պտուղները,
որ ըստ իս իրաւունք ունի կաթողիկէայ աստուա-
ծաբաններէն սրտագին ընդունելութիւն գտնելու:
Չեռնարկութիւնս է՝ «Մատենագարան մատենա-
գրութեան նախնի Հայոց գերմ. թարգմանու-
թեամբ, հրատարակեալ Արեւնայի Մխիթարեան
Միաբանութենէն», որուն առաջին հատորն Օգոստ.
ամսոյն մէջ ըլլա տեսաւ:

Առաջին անգամը չէ որ հին հայ մատենա-
գրութեան մէկ բնագիրը Գերմանացիներուն կը
ներկայացուի թարգմանութեամբ մը: Մինչդեռ յի-
տալիա՝ Cappelletti, Teza, ի Գաղղիա՝ Le Vaillant
de Florival, Langlois, St. Martin, յԱնգղիա՝
Whiston եւն պատմական եւ աստուածաբանական
գործերը թարգմանութեամբ մատչելի ըրին, ի
Գերմանիա՝ Welte, Vetter, Lauer, Schmid, Steck,

Neumann արդիւնաւոր եղանակով շայն հին մատենագրութիւնը՝ Փ. Բիւզանդացի, Մ. Խորենացի, Յ. Մանգակունի եւն, թարգմանութեամբ ծանօթացրնելով:

Բայց դեռ շատ երկեր կան, որոնք թարգմանութեան կը սպասեն: Ասոր ձեռնարկելն եւ ի գլուխ հանելը գործն է այն «Մատենագրանին», որուն այժմ ձեռնարկուած է եւ որուն Ա. Հատորը լոյս տեսած է: Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան Յարգ. Հայրերը՝ իրենց հայրախօսական-ճատագովական մատենագրութեան իբրեւ դուռն բնարած են դասական երկ մը, այն է Եզնկայ Վ. ի «Ընդգէմ ազանդոց»: Թարգմանութիւնը յանձնուած է գերմանացի հայագէտի մը, որ կանխաւորգէն նոյնպիսի երկու աշխատութիւններով աստուածաբան հասարակութեան ներկայացած է, որ է՝ Յովհ. Միքայէլ Շմիդ, Ժողովրդագետ ի Ֆրոնշտեատէն (Պաւիերա) եւ Պատուոյ կանոնիկոս: Տպագրութեան թոյլտուութիւն տուած է Պատուի Եպիսկոպոսն, իսկ տպագրիչ եւ հրատարակիչ է Վիեննայի Մխիթ. Միաբանութիւնը:

Այս գիտնական քահանային նախորդ թարգմանութիւնները բաւական յառաջ լոյս տեսած են: 1871ին ի Ռէզէնսբուրգ հրատարակած է Յովհ. Մանգակունւոյ ծառերը, որ Ե. դարուն շայնրու կաթողիկոսն էր: Այս արդիւնաւոր գործին յաջորդեց 1872ին նոյնպէս ի Ռէզէնսբուրգ՝ շայնրու Ս. Գր. Լուսաւորչին «Յաճախապատում» գիրքը, հաւաքանոց մը՝ որ թէեւ հնագոյն հայ եկեղեցական մատենագրութեան կը վերաբերի, որուն սակայն հնգրիկակը յիշեալ Սուրբը չէ, այլ թերեւս Մեսրոպ: Այս աշխատութիւններուն համար Վիեննայի գիտնական Մխիթարեաններն անուանեցին զինք «Նշանաւոր հայագէտ», որ ատակ նկատուեցաւ թարգմանչական նոր ձեռնարկութեան սկիզբն ըն-

¹ Հանգիս Լուսիւոյ, Վիեննա, 1900 էջ 179¹

լու: Այս աշխատութիւնը կատարուած է խնամով,
 շքաճայեցութեամբ եւ ըստ ամենայն պահանջմանց:

Ով որ հայերէնի շքանին մէջ հետամուտ
 եղած է հայրագիտական հետազոտութեանց, գիտե-
 թէ վերջին քսան տարիներու մէջ հայ հայրասո-
 սութեան համար ինչպիսի կենդանի եռանդ ցոյց
 տրուած է: Արեւմտեան գիտուններ ի Գերմանիա
 եւ ի Վաղղիա ասոր թէեւ առհասարակքն եղած են,
 բայց նաեւ հայազգի գիտնականներ այս խնդիրնե-
 րու մէջ սրամիտ եւ նախապաշարուած ազատ հե-
 տազոտութիւններ կատարած են: Հայերու գիտ-
 նական լրագիրներն՝ ինչպէս Հ-նդէ- Ա-օրէ-յ, զոր
 Վիեննայի Միթիթարեանք կը հրատարակեն, Վե-
 նետիկի Միթիթարեաններու Բ-դ-վէ-ր, երկուքն
 ալ արդի հայերէն, Մշ-ի, Ար-ր-ր, եւ այլն, կը
 բովանդակեն հայ հին մատենագրութիւններու
 ժամանակին, վաւերութեան եւ աղբիւրներու մասին
 հետազոտութիւններու ստուար թիւ մը. նոյնպէս
 ստուար է այն հետազոտութիւններուն թիւն՝ որոնք
 իրել եւ ինքնակաց գործեր արդի հայերէն, նաեւ ըստ
 մասին առւերէն շեղուններով հրատարակուած են:

Այս պարագաներու շնորհիւ կրցած է թար-
 գմանիչն եզնկայ մասին կանխաւ կատարուած հե-
 տազոտութիւններու վրայ կառուցանել իր երկն,
 եւ հաստատուն քայլերով իր ճամբուն վրայ յա-
 աջանալ. նաեւ այս պարագային շնորհիւն է՝ որ
 այս երկն եղած է այնպիսի գործ մը՝ որ անխոնջ
 շքաճայեցութիւն եւ փոյթեռանդն յօրինումն կը
 պահանջէ: Վիեննայի Միթիթ. Միարանութիւնն
 այս մասին իրեն օգնական եղած է, եւ ի մասնաւորի
 Միարանութեան հարուստ մատենագարանին
 դռները բացած է, այնպէս որ Հ. Տաշեանի հեղի-
 նական վճիռն այն եղած է, թէ այս գործն ա-
 մէն կողմանէ գահացուցիչ է՝:

Գործս հետեւեալ եղանակաւ կազմուած է:

1 Հ-նդէ- 1900, էջ 179:

Սկիզբը գրուած նիւթ ոչ ցանկը գաղափար մը կու տայ Եղնկայ ճառած նիւթերուն վրայ (էջ I—X): Ասոր կը յաջորդէ Հայրախօսական Ներածութիւն մը, որուն մէջ Եղնկայ վրայ ամէն գրուածներէն օգտուելով ջատագովական երկիս ընդհանուր եւ աստուածաբանական տեսակիակ ունեցած նշանակութիւնը ցոյց կը տրուի: Այս հաւաքման մէջ հեղինակին կենսագրութիւնը համառօտիւ գրուած է. ցոյց կը տրուին ջատագովութեան աղբիւրները, նկատողութեան կ'առնուին բնագրին ձեռագիրն եւ հրատարակութիւնները (էջ 1—18): Ասոր կը յաջորդէ թարգմանութիւնը (էջ 18—205): Եղբւրաց վրայ գրուած արաբացի թուանշանները ցոյց կու տան հայ բնագրին Վենետիկի 1826ի տպագրութեան էջերը. նոյն տեղ գրուած են նաեւ Ս. Գրոց տեղիքը: Բնագրին տակ գրուած բազմաթիւ ծանօթութիւններով աշխատասիրողը բնագրին մասին մեկնութիւններ կու տայ: Գիրքը կը փակէ (էջ 205—209) Եղնկայ գործածած Ս. Գրոց տեղեաց պայծառ մէկ ցուցակը:

Եղնկայ ջատագովութեան արժէքին վրայ խօսած են Himpel ի Kirchenlexikon, եւ Vetter ի Հայրախօսութեան Nirschlի: Նաեւ Bardenhever իր Հայրախօսութեան մէջ (էջ 550) Եղնկով զբաղած է: Տողերս գրողն ալ Katholikի մէջ 1898 I, էջ 214—230, 311—325, ասոր բովանդակութեան վրայ տեսութիւն մը գրած է: ... Լ. Գալէմբերեան, որ այս թարգմանութեան սկզբնապատճառն եղած է, գիտնոց շքանին մէջ շատ զգացուած պէտք մը լրացուցած է: Holtzmann եւ Krügerի հրատարակած բողոքական աստուածաբանութեան աստուածաբանական տարեկան տեղեկագրին մէջ արդէն 1898ին այս «կարեւոր գործին» մէկ թարգմանութեան հրատարակութիւնը հարկաւոր կը հռչակուէր¹:

¹ Էջ 245:

Ահաւասիկ այս թարգմանութիւնը, եւ ընթերցողը պիտի խոստովանի՝ որ այս գործը քրիստոնէական հնութեան եւ հին քրիստոնէութեան մտաւոր կեանքին հետամուտ եղողին շատ թանկագին ծանօթութիւններ կու տայ, վասն զի զինքը կը փոխադրէ այն ճակատամարտին մէջ, ուր հեթանոսական կրօնական սնտրիապաշտութեանց, հեթանոսական փիլիսոփայութեան, պարսկական մոգակրօնութեան եւ մարկիոնականութեան դէմ մարտ կը մղուէր: Այս առթիւ Եղիշիկ յաճախ կը ներկայացնէ շարին սկզբան եւն խնդիրներուն դէմ հնագոյն քրիստոնէական պատասխաններուն վերջին մնացորդները, զորոնք իւր երկին մէջ ամփոփած եւ ասով կորստենէ պահած է: Բայց նաեւ բնութեան եւ մարդուն կեանքին վրայ քրիստոնէաբար խորհելու այլեւայլ շքնաղ ծաղիկներ կը ներկայացնէ քրիստոնէական հաւատոյ սրամիտ փատաբանը, որուն կարողութիւնն երկին բովանդակութեան մէջ կը փայլի պայծառապէս, այնու որ իւր լեզուն դասական հայերէնի աղնուագոյն օրինակն է:

Եկեղեցւոյ Հայրերու Մատենադարանը, զոր Raithmayr եւ Thalhoffer ի կեմպտէն հրատարակեցին, կաթողիկէայ եկեղեցականաց կողմանէ ջերմ ընդունելութիւն գտան: Ահեննայի Մինիթ Միաբանութեան մեզի մատուցածը՝ սոյն հաւաքածոյին մասնական մէկ ճիւղն, ամբողջացուցումն եւ կատարելագործումն է: Անոր համար տեղեկագրողս կը կարծէ թէ պարտական էր տալ այս տեղեկութիւնները քահանաներու եւ եկեղեցական մատենադարաններու վերակացուններուն, որոնք ունին յիշեալ հաւաքածոյն եւ նոյնն ամբողջացնել կ'ուզեն:

... Ոչ թէ այժմ կը ծնանի, այլ կը զօրանայ եւ կը սաստկանայ հայ ազգին նկատմամբ տաճուած համակրութիւնը, թէեւ անոր անցեալն,

եւ քրիստոնեայ անուան համար գործած բարե-
համբաւ գործերն ու կրածներն ուրիշ անգամներէ
աւելի կը ծանօթանան:

Երանի՛ թէ այս «Մատենագարանի» հրա-
տարակութիւնը, զոր ի լոյս կ'ընծայէ այն յարգելի
Միաբանութիւնը՝ որ իւր ազգին եկեղեցական
միութեան համար այնչափ աշխատած է եւ կ'աշ-
խատի, այն պտուղն յառաջ բերէ՝ որ հայ եկեղե-
ցին մեր ազգին մէջ գտնէ այն իրաւացի յարգու-
թիւնը, որ ըստ մտաց Լեւոն ԺԳ. Քահանայա-
պետին է, եւ որ եկեղեցական միութեան խարխուր
պիտի ըլլայ:

Freiburg i. Br. Prof. Dr. S. Weber.

„Oberrheinisches Pastoralblatt“ 1900,
Nr. 24, S. 351—353.

- 4Է. Գ ա ռ ռ ի է շ ե ա ն Դ Կ տ. Մ. Ս., Աղնայ Գա-
 ւառաքարքանոց եւ Արդի Հայերէն լեզուն: 1912:
 Էջ Է+416: ֆր. 8.-
- 4Ը. Մ ա ռ Կ ո շ ա ռ տ Պ ռ ո ֆ. Դ Կ տ. Յ., Պատմութիւն
 հայերէն նշանագրերու եւ վարուց Ս. Մաշթոցի:
 Թրգմ. Հ. Ա. Վարդանեան: 1913: Էջ Է+59:
 ֆր. 2.-
- 4Թ. Ա ճ ա ո ճ ա ն Հ., Հայոց գրերը (ընդ մասով):
- Հ. Մ ա տ ի Կ ե ա ն Հ. Ա., Անանունը կամ Կեղծ-
 Սերէոս, քննական ուսումնասիրութիւն: 1913: Էջ
 Է+91: ֆր. 2.50
- ՀԱ. Թ ո ռ գ ո Վ ն ա ն Տ. Վ. Յ., Երեմիա Չէլէպիի Քէօ-
 միրժնամ Ստամպուլոյ Պատմութիւն: 1913: Էջ
 ԷԾ+412: ֆր. 8.-
- ՀԲ. Վ ա ղ ղ ա ն Կ ա ն Հ. Ա., Գասական մանր քնա-
 գիրներ եւ ձեռագրական համեմատութիւններ, Ա.:
 1913: Էջ Է+155: ֆր. 3.-
- ՀԳ. 1. Մ ա ռ Կ ո շ ա ռ տ Պ ռ ո ֆ. Դ Կ տ. Յ., Հայ Բա-
 գրատունեաց ծիրազրութիւնը ծանօթութիւննե-
 րով: Թրգմ. Հ. Մ. Հապոզեան: 1913: Էջ 68:
- ՀԳ. 2. Մ ա ռ Կ ո շ ա ռ տ Պ ռ ո ֆ. Դ Կ տ. Յ., Վրական
 Բագրատունեաց ծագումը: Թրգմ. Հ. Մ. Հապոզ-
 եան: 1913: Էջ 69-150: ֆր. 3.-
- ՀԴ. Վ ա ղ ղ ա ն Կ ա ն Հ. Ա., Բառաքնական դիտողու-
 թիւններ, Ա. 1913. Էջ 120: ֆր. 3.-
- ՀԵ. Գ ի շ տ Կ ռ յ ը Կ., Հոովմէական Հայաստան եւ
 հոովմէական սատրապութիւնները Դ-Զ դարերուն,
 Թրգմ. Հ. Մկրտիչ Վ. Նորշում: 1914: Էջ Է+94:
 ֆր. 3.-
- ՀԶ. Վ ա ղ ղ ա ն Կ ա ն Հ. Ա., Բառաքնական դիտողու-
 թիւններ, Բ. 1914: Էջ 110: ֆր. 3.-
- ՀԸ. Ս ռ ա Կ ե ա ն Հ. Ի. Ս. Յակոբ ազգային հիւան-
 դանոց: 1915: Էջ ԻԳ+477: ֆր. 8.-
- ՀԹ. Գ ա շ Կ մ ք ե ա ղ Կ ա ն Հ. Գ. Ժ. Վ., Կենսագրու-
 թիւններ երկու հայ պատրիարքներու եւ տասն
 եպիսկոպոսներու եւ ժամանակին հայ կաթողի-
 կեայք: 1915: Էջ Է+384: ֆր. 6.-

- ՀԹ. Դարևիթ-Ռեկ Մ. Ս., Արարկիքի գաւառաբար-
 քանք: 1919: Էջ ԺԱ+292: Ֆր. 6.—
2. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Արշակունի դրամներ. Ա: 1919:
 Էջ Է+192: Ֆր. 4.—
- 2Ա. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Պոնտական ուսումնասիրու-
 թիւնք: Մասն Ա: Հետազոտական ուղեւորութիւն
 ի Պոնտոս. Յ. Գ. Կ. Անդերսոնի: Մասն Բ: Ու-
 ղեւորութիւն Դախսասական հետազոտութեան ի
 Պոնտոս եւ ի Փոքր-Հայս. Փր եւ Եւզ. Կիւմնի Եղ-
 արք: 1919: Էջ Է+420: Ֆր. 8.—
- 2Բ. Փէրիսթեան Հ. Պ., Յուցակ Եւրոպական-Հայ-
 կական հրատարակութեանց 1896-1910: 1919:
 Էջ Է+273: Ֆր. 6.—
- 2Գ. Գալեմքեարեան Հ. Գր. Ժ. Վ., Նորագոյն
 աղբիքք Եզնկայ Կողբացոյ: 1919: Ֆր. 3.—
- 2Դ. Խաչաթեան Բ., Արարացի մտտեւագրեր Հայ-
 աստանի մասին: 1919: Էջ Է+147: Ֆր. 3.—
- 2Ե. Տէր-Պօղոսեան Գր., Նկատողութիւններ Փաւ-
 ստոսի պատմութեան վերաբերեալ: 1919: Էջ 126:
 Ֆր. 3.—
- 2Զ. Ալիանեան Հ. Ն. Վ., Դաւազանագիրք Կաթողի-
 կոսաց Աղթամարայ: Պատմական ուսումնասիրու-
 թիւն: 1920: Էջ ԺԱ+200: Ֆր. 4.—
- 2Ը. Մատիկեան Գր. Հ. Ա., Կրօնի ծագումը եւ
 ղիցաբանութիւն ըստ համեմատական Կրօնագի-
 տութեան: 1920: Էջ ԺԲ+334: Ֆր. 6.—
- 2Ը. Վարդաանեան Հ. Ա., Նիւթեր հայերէն քառա-
 գրութեան: 1920: Էջ 80: Ֆր. 3.—
- 2Թ. Վարդաանեան Հ. Ա., Երոնիմեայ վասն ի քսան
 եւ յերկուս գիրս առ ի Հերրայեցոց զպատմու-
 թիւնսն բաժանելոյ: 1920: Էջ 82: Ֆր. 3.—
2. Տաշեան Հ. Յ., Հայ բնակչութիւնը Օււ ժողէն
 մինչեւ Կարին. Պատմական-ազգագրական Հա-
 րեւանցի ակադեմի մը: 1921: Էջ 84: Ֆր. 4.—

